

SZEMELVÉNYEK A KISGYERMEKNEVELÉS KÖRÉBŐL 2.

Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar • Kaposvár, 2015

Szerzők:
Bimbó Zoltánné
Kissné dr. Zsámboki Réka

Szerkesztette:
Nyitrai Ágnes

Szakmai lektor:
Podráczky Judit

Anyanyelvi lektor:
Kövérné dr. Nagyházi Bernadette

A kiadvány a TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0014 azonosító jelű,
a „Pedagógusképzést segítő hálózatok továbbfejlesztése a
Dél-Dunántúl régióban” elnevezésű projekt keretében készült.

ISBN: 978-615-5599-06-4

Felelős kiadó:
Podráczky Judit

Nyomda:
Dombóvári Szecsox Nyomda Kft.

TARTALOM

ELŐSZÓ	6
BIMBÓ ZOLTÁNNÉ: A kisgyermeknevelés alapjai, a tevékenységek és a nevelés hatásrendszere	7
A szociális környezet, a felnőtt meghatározó szerepe	7
A tevékenységek szerepe	8
A tevékenységek optimális megvalósulásának feltételei	8
A korai nevelés irányai, céljai	10
Az egyes tevékenységekben rejlő lehetőségek és a bennük adott szabadság mértéke	11
A korai nevelés specifikumai	11
Pedagógiai hatások ismerete, a megfelelő eljárások megválasztása	13
A napi ellátás tevékenységei során használható eljárások, módszerek, eszközök	14
A gyermek védelme és mindenek felett álló érdeke	19
BIMBÓ ZOLTÁNNÉ: A korai évek nevelését szolgáló tevékenységek	21
Kötött tevékenységek	23
Az egyes gondozási műveletekhez kapcsolódó nevelési célok	28
Szabályozás, reguláció	30
A regulációs tevékenység legfontosabb ágensei	31
Érzelem- és viselkedésszabályozás	33
Kötetlen tevékenységek	40
Játéktípusok és a nevelés lehetőségei	46
Művészeti alkotások közvetítését biztosító tevékenységek	48
Vizuális jellegű alkotótevékenységek	54
Mozgás	60
BIMBÓ ZOLTÁNNÉ: Pedagógiai szempontok a bölcsődei élettér és életesemények megszervezéséhez, alakításához	61
Általános megközelítés	61
A kisgyermek legfontosabb szükségletei	62
A bölcsődei életesemények megszervezése	64
Beszoktatás, adaptáció	71
Az ellátás megszervezésével kapcsolatos pedagógiai szempontok	76
A folyamatos napirend és a dolgozói munkarend kapcsolata	79
A fizikai tér kialakításával kapcsolatos elvárások pedagógia szempontjai	84
Az ellátás személyi feltételeinek pedagógiai aspektusai	88

KISSNÉ ZSÁMBOKI RÉKA: A bölcsődei beszoktatás, a napirend és a játék pedagógiai aspektusai	91
Az állandóság kérdésköre	95
A gyermekcsoport jellegzetességei	98
A bölcsődei nevelés-gondozás tárgyi feltételei és a bennük rejlő gyermeki tapasztalatszerzési lehetőségek	100
A játékok csoportosítása	102
Összegzés	107
BIMBÓ ZOLTÁNNÉ: A kisgyermeknevelés főbb feladatai az érzelmi és a szociális kompetencia fejlődésének támogatásában	109
Érzelmek, érzelmi kompetenciák	110
A nevelés feladatai az érzelmi kompetenciák, az érzelmi intelligencia (EQ) fejlődésének támogatásában	111
Az érzelmi integráció csoportjába tartozó kompetenciák, képességek	113
Az empátia	114
Érzelmek szabályozása	114
Érzelmi fejlődés – elégtelen ellátás.....	116
Szociális kompetenciák.....	118
A tanulás módjai a szocializáció, a szociális készségek terén	120
A szociális készségek alakulásának folyamata	122
A szociális kapcsolat, a szociális kompetenciák jelei	124
A korai években bontakozó szociális-érzelmi készségek.....	127
A társas kapcsolatok segítségével megszülető további képességek	141
A társas kapcsolatok nyomán kialakuló szociális kompetenciák jelentősége egyéni és közösségi szempontból.....	142
BIMBÓ ZOLTÁNNÉ: Nehéz helyzetek kezelésének pedagógiája	145
A téma határainak kijelölése	145
A pedagógiailag nehéz helyzetnek minősülő esetek köre.....	146
A problémák besorolásának nehézségei	147
A problémás helyzet kezelésének általános szempontjai.....	148
A problémás helyzetek lehetséges forrásai	150
A családban megélt korai és aktuális tapasztalatok szerepe	154
Lehetséges problémaforrások, melyek a bölcsődei létből fakadhatnak	156
Krisis szempontú megközelítés, a probléma rendszerben való kezelése	157
A nehéz helyzetek megoldásának alapszabályai.....	160
A kisgyermekkorban leggyakrabban előforduló nehéz helyzetek	161
Az agresszió	170
A segítség lehetőségei bölcsődében	173

BIMBÓ ZOLTÁNNÉ: A bölcsődei nevelés tervezése.....	177
A tervezés intézményi szintje.....	177
Csoportszintű tervezés	179
Az egyénre irányuló tervezés	180

ELŐSZÓ

A *Szemelvények a kisgyermeknevelés köréből* 2. kötetében hét olyan tanulmányt teszünk közzé, melyek közvetlenül kapcsolódnak a kisgyermeknevelés, hangsúlyozottan a bölcsődei nevelés mindennapjaihoz, segítve a kisgyermeknevelők szemléletének formálódását, a gyermekek viselkedésének mélyebb megértését. A tanulmányok szülőknak is ajánlhatók, gazdagítják a bölcsődei nevelésről való tájékozottságukat, melynek segítségével várhatóan eredményesebben tudják támogatni gyermeküket a beszoktatás és a bölcsődébe járás mindennapjai során, sikeresebben tudnak együttműködni a kisgyermeknevelőkkel.

A kisgyermeknevelés alapjai, a tevékenységek és a nevelés hatásrendszere című tanulmány a kisgyermeknevelés gyakorlatának közvetlen elvi kereteit rajzolja meg. A szerző érinti a felnőttnek és a tevékenységeknek a gyermek fejlődésében betöltött szerepét, a korai nevelés irányait, célját, specifikumait, kitér a nevelési módszereknek a kisgyermekek nevelésében való alkalmazásának specifikumaira. *A korai évek nevelését szolgáló tevékenységek* című írás az egyes gondozási és játéktevékenységeknek a gyermekre gyakorolt befolyását mutatja be, segítve ezzel a kisgyermeknevelőket a tevékenységekben rejlő lehetőségek minél eredményesebb hasznosításában. Ezt követi a *Pedagógiai szempontok a bölcsődei élettér és életesemények megszervezéséhez, alakításához* című tanulmány, mely összefoglalja az élettér megszervezésének elvi szempontjait, majd részletesen elemzi a bölcsődébe kerülés időszakát, továbbá a kisgyermek fizikai élettere és napirendje kialakításának kritériumait. *A bölcsődei beszoktatás, napirend és játék pedagógiai aspektusai* című írás hasonló témakört dolgoz fel, más megközelítésben: konkrét gyakorlati javaslatokat, jó gyakorlatokat is bemutatva. *A kisgyermeknevelés főbb feladatai az érzelmi és a szociális kompetencia fejlődésének támogatásában* című tanulmány a bölcsődei nevelés módszertanában fontosnak tartott, de mégsem eléggé kidolgozott témakört érint, így hiánypótlónak számít. *A Nehéz helyzetek pedagógiája* című írás azoknak a – gyermek és felnőtt számára egyaránt nehezen megélhető – helyzeteknek a mélyére enged gyermekcentrikus bepillantást, melyekkel valamennyi kisgyermeket nevelő felnőtt találkozhat. *A bölcsődei nevelés tervezése* című írás a szakmai tervezés ernyője alá fogja össze a kötetben szereplő tanulmányok mondanivalóját.

A szerzők a kisgyermeknevelés jeles képviselői, magas szintű elméleti és gazdag gyakorlati tapasztalataik szintézise a jelen tanulmánykötet, melyhez jó olvasást kíván

a kötet szerkesztője.

BIMBÓ ZOLTÁNNÉ

A KISGYERMEKNEVELÉS ALAPJAI, A TEVÉKENYSÉGEK ÉS A NEVELÉS HATÁSRENDSZERE

A szociális környezet, a felnőtt meghatározó szerepe

A csecsemő- és kisgyermekkor történéseinek különleges jelentőségük van. Olyan intenzitású fejlődés zajlik ekkor, amit csak a magzati lét tempója előz meg. A fejlődés a gyermek genetikai állománya és a számára adott szociális környezet között létrejövő interakció. A gyermek számára nélkülözhetetlen tapasztalatok legfőbb forrásai ekkor az elsődleges gondozók (szülők és kisgyermeknevelők). Az általuk biztosított ellátás, gondoskodás minősége a gyermek számára személyes tapasztalatként rögzül. „A külső világ tapasztalási lehetőségei a gyermek pszichológiai, neurológiai, biológiai fejlődésével egyetlen fejlődési történetbe ágyazódnak, és ezek mind együttesen határozzák meg a mentális, fizikai egészséget, a személyiségfejlődést és a későbbi személyiségfunkciókat is” (Kökönyei, 2006, 1–2. o.). A korai években tehát a hétköznapi történései befolyásolják az érést, fejlődést, nevelést, a személyiség alapozását; a gyermek belső reprezentációja ebből építkezik. Ugyanígy „a patológiás lelki struktúrák képződésében is inkább a napi ismétlődésű zavarmenták, ismétlődő interakciós tapasztalatok játszanak nagyobb szerepet” (Stern, 1985, 192. o.).

A legkisebbek számára optimális szociális környezet jellemzője a holding-funkció, a gyermek „megtartása” érzelmileg, fizikailag. A gyermek–felnőtt bensőséges napi együttléte során „a nevelő saját kognitív és érzelmi folyamatait, személyes működési módjait, értelmezéseit a másik rendelkezésére bocsátja”. „... lehetővé teszi, hogy azokat a másik a maga tempójában és ritmusa szerint felfedezze, felhasználja saját maga építésében” (Lust, 1992, 113. o.). Így viszi be az ellátás terébe a nevelő mindazokat a tapasztalási lehetőségeket is, melyek a különböző tevékenységek, a fizikai környezet, idői, szervezési stb. vonatkozásban kínálatot jelentenek a gyermek számára, amiből ő tanulni, építkezni tud. A felnőtt–gyermek között zajló sokféle, árnyalt, ismétlődő mozzanat formálja, alakítja a gyermek belső világát, viselkedését. A felnőtt nemcsak elvárásait, gondolatait, érzéseit közvetíti árnyaltan a gyermeknek, törekszik arra is, hogy megjelenjenek, kimondhatók legyenek a gyermek gondolatai, vágyai, érzései is. E személyközi térben oda-vissza áramló tartalmak jelentős teret, helyet, súlyt kapnak a gyermek belső reprezentációjában. A korai években a gyermek rendelkezésére állunk, igénybe vehetők vagyunk a gyermek igénye szerint, „*anélkül*,

hogy ráerőltetnék saját magunkat, saját értelmezésünket a másokra” (Lust, 1992, 114. o.). Emellett tény az is, hogy „a kulturális tradíciók bizonyos részei csak szabályok, tilalmak, fegyelmezett procedúrák elsajátításával adhatók tovább” (uo.).

A tevékenységek szerepe

A nevelés szempontjából – a gyermeket ellátó felnőtt személyisége mellett – kiemelkedő jelentőséggel bírnak az adott életkorban kívánatos tevékenységek. Ezek a nevelés „vivőanyagai”, ezek kínálnak lehetőséget a nevelést, fejlődést stimuláló hatások érvényesülésére. A tevékenységek egyben láthatóvá is teszik a nevelő számára a gyermek aktuális intrapszichés tartalmait: legkülönbézetbb készségeinek, kapacitásainak készütségét (önállóság, értelmi, érzelmi, akarat- stb. téren), a gyermek különböző megélt élményeit, tapasztalatait, az esetleges ártó vagy zavaró mozzanatokot. A tevékenységekben feltárulkoznak a gyermek személyiségének bontakozó tulajdonságai, mintázatai. A gyermekről így kivetülő aktuális belső kép segíti a nevelőt, hogy ezekre építve, ezekhez igazítva tervezze meg céljait és nevelői feladatait. Mivel a nevelés tevékenységbe ágyazódva, annak alkalmait felhasználva valósul meg, pedagógiaileg át kell gondolni, hogy a korai években milyen tevékenységek jöhetnek szóba, és milyen legyen azok optimális megvalósítása. A nevelőnek törekednie kell arra, hogy eközben a gyermek aktivitását is mozgósítsa. Aktív részvétel nélkül a kisgyermek nem tudja integrálni mindazt a tapasztalatot, információt, amit az adott tevékenység biztosíthat számára. Csak a nevelő és a kisgyermek közös tevékenységén keresztül lehet hatni a gyermek fejlődésére, ezen keresztül válik lehetségessé a nevelés.

A tevékenységek optimális megvalósulásának feltételei

Ahhoz, hogy a kisgyermeknevelő optimálisan szervezze meg a különböző tevékenységeket, hogy azok jól szolgálják a gyermek gyarapodását, több dolgot kell egy időben szem előtt tartania.

A gyermekben adott energiaforrások

A tevékenységekben rejlő nevelő hatások csak a gyermek önmozgásán, aktivitásán keresztül érvényesülnek, ezért a nevelőnek ismernie kell a gyermekben rejlő erőforrásokat, lehetőségeket, hogy ezekre építhessen. Ezek elnyomása, mellőzése esetén kérdésessé válik a nevelés hatékonysága, a nevelés az idomítás szintjére süllyed, az

átadni kívánt ismeretek nem „dolgozzák át” a gyermek belső struktúráit, nem segítik belső fejlődését, építkezését.

Minden gyermekben vannak olyan hajtóerők, pszichés szükségletek, melyek a tevékenységek során a gyermek aktivitását táplálják. Ilyen pl. a gyermek „ingerhesség”, amellyel szinte kutatja környezetében a különböző érzékszerveivel felfogható ingereket, igyekszik hangbéli, tapintásos, vizuális stb. ingerekkel kellőképpen jóllakadni szenzoros rendszerét. Ahhoz, hogy jól érezzük magunkat, bizonyos izgalmi szint megléte szükséges a szervezet belső egyensúlyi állapota, a komfortérzése, az idegrendszer megfelelő működése érdekében. Ha ez lecsökken, aktivitásszükséglet keletkezik, ami tevékenységre serkenti az embert. Ez a kisgyermekben is aktivizáló tényező. A kisgyermeknek belső készítése van arra, hogy mindent megvizsgáljon. Szeretné jobban megismerni környezetét, igénye a környezetével való hatékony interakció. Felfedezése nyomán egyre inkább érti a környezetében lévő dolgokat, jobban boldogul, kompetensebbnek érzi magát. A gyermek a környezettel való aktív exploráció során információkat vesz fel, azokat feldolgozza, beépíti már meglévő sé máiba. Mindez a tevékenysége belsőleg jutalmazott (motivált). A gondozás maga is sokféle „tanulnivalót” kínál, de a gyermekek explorációs tevékenysége igazán a gondozáson kívüli tevékenységekben jelentős. Ilyen tevékenységek pl.: a spontán játék, rajz, gyurmázás, mozgás stb., melyek során „*nagyon sokat tanul a gyermek önmagáról, a fizikai, szociális világról*” (Stern, 1985, 192. o.). Ezek „*alacsony feszültségű, kis intenzitású momentumok*” (uo.), amely tevékenységekben a gyermek nyugodtan, a maga tempója szerint, külső sürgető tényezők nélkül szerezhet tapasztalatokat. Ezt a saját kutatást, az ehhez kapcsolódó asszimiláló, építkező tapasztalatszerzést, tanulást az erős külső motiváltság (pl. a felnőtt elvárásainak való megfelelés) inkább gátolja. A gyermek szükségleteinek körébe tartozik az is, hogy a legkülönbözőbb alakuló, bontakozó képességeit használhassa. A nevelő feladata pedig, hogy a különböző tevékenységek során bőséges teret, időt biztosítson a gyermekben adott aktivitásoknak, és a gyermek belső erőit jól kamatoztassa.

A gyermek megfigyelése, megismerése

Ahhoz, hogy a korai nevelést reális alapra lehessen építeni, nélkülözhetetlen a gyermek ismerete. A kisgyermeknevelőnek ismernie kell a csecsemő- és kisgyermekkor általános jellemzőit, történéseit. Alaposan ismernie kell annak a csoportnak a szintjét, igényeit is, amelyben dolgozik. A legfontosabb azonban, hogy egyéni szinten ismerje a hozzá tartozó „saját” gyermekek igényeit, szükségleteit, kapacitásait, személyiség jellemzőit. Nem elég, hogy a kisgyermeknevelő alapos szakmai ismeretekkel rendelkezik, szükséges az is, hogy a gondjaira bízott gyermekek fejlődését, gyarapodását folyamatosan nyomon kövesse, megfigyelje, dokumentálja. A megfigyelés a

kisgyermeknevelő egyik legfontosabb „munkaeszköze”, szükségességét a gyermekek kora is indokolja, hisz más mód nemigen van az ilyen korú gyermek megismerésére, belső készségének meglátására.

A korai nevelés irányai, céljai

A kisgyermeknevelőnek a gyermekkel végzett közös, kölcsönös tevékenysége során szükséges szem előtt tartania a nevelés fő irányait, céljait.

A korai nevelés egyik fő iránya a gyermekben zajló spontán fejlődés támogatása. A spontán fejlődés támogatása során az a cél, hogy

- az minden, e korai időben fejlődésnek induló, kibontakozó énfunkciót, minden fejlődési területet érintsen: mozgást, beszédet, önellátást, önállóságot, autonómiát, viselkedésszabályozást, értelmi, érzelmi, szociális területeket egyaránt.
- a gyermekben zajló strukturálódás, építkezés, a különböző kompetenciák gyarapodása a lehető leghatékonyabban bontakozhasson ki.
- a nevelő mindig a gyermek megfigyelése nyomán szerzett tapasztalatokra építsen. Erre az aktuális, reális alpra építve jelölje ki a célok elérését szolgáló feladatait, és az a gyermekben adottakhoz képest ne mértéktelenül meghaladó, vagy azt alulmúló módon valósuljon meg.

Abban minden szakember egyetért, hogy „*az első hónapokban és években a központi idegrendszer*” és „*a személyiség alapozásának alakulása, az egész későbbi fejlődést döntően meghatározza*” (Gopnik, 2003, 200. o.).

A korai nevelés másik fő iránya, hogy a nevelő bevezesse a gyermeket a hétköznapi élet szokásrendjébe. Az a cél, hogy

- szomatikus, értelmi, szociális, morális, esztétikai területeket érintő értékeket, normákat, szabályokat, ismereteket közvetítsen a gyermek számára, melyek átfogják a hétköznapi élet minden területét, s melyek szocializálják őt, fokozatosan segítik a társas környezetbe való beilleszkedésben.
- a kisgyermeknevelő legyen tekintettel a gyermekben már meglévő kapacitások, funkciók adta lehetőségekre, belső készségének szintjére, a gyermek terhelhetőségére. Erre építse a szocializálódást segítő nevelői feladatait.

A fejlődés támogatása, a kultúra átadása és a szocializálás együtt, egymásba fonódva, a kisgyermekkorban lehetséges tevékenységek közvetítésével történik meg, és az egyes tevékenységekben adott interakciók végtelen során átvalósulhat meg. Szerencsés az adódó interakciós helyzeteket kiszélesíteni, így a nevelő egyrészt megismeri, hogy a gyermeknek az adott helyzetben, azzal kapcsolatban milyen ismeretei, elképzelései, vágyai, érzései vannak, másrészt a nevelőnek módja nyílik az adott

helyzethez kapcsolódó információit, gondolatait, érzéseit, véleményét a gyermek számára közvetíteni. Oda-vissza áramló folyamat ez, amelyben feltárulhat a gyermek belső kapacitása, és beépíthető a nevelő fejlődést támogató, szocializáló törekvése is. A kisgyermeknevelő és a gyermek közötti, kölcsönösséggel jellemezhető interakciók során elsődrendű, hogy a gyermek megtapasztalja az elfogadást, a szeretetet, megélje azt, hogy a nevelő jól érzékeli az ő igazi szükségleteit, és valóban ezekre reagál. A korai évek nevelő munkájának sikere azon múlik, hogy kialakul-e ez a jó illeszkedés a gyermek és gondozója között. A kisgyermeknevelőnek gazdag eszköztárral kell rendelkeznie ahhoz, hogy utat találjon minden gondjára bízott gyermekhez még akkor is, ha nagy eltérés van közte és egy adott kisgyermek között (pl. a gyermek temperamentum-jellemzői miatt).

Az egyes tevékenységekben rejlő lehetőségek és a bennük adott szabadság mértéke

A gyermek számára a különböző tevékenységek eltérő potenciálokkal rendelkeznek, más-más szabadságfokot, spontaneitást, önállósági lehetőséget, kötelezettséget hoznak. A nevelőnek át kell gondolni, hogy az alkalmazott tevékenységek a kisgyermeknek milyen testi-lelki mozgásszabadságot, korlátot vagy terhelést jelentenek. A tevékenységeket ismerni kell olyan vonatkozásban is, hogy azok mivel járulnak hozzá a nevelés sikeréhez, valamint szükséges a különböző terhelést jelentő tevékenységek között kellő egyensúlyt találni.

A korai nevelés specifikumai

A nevelés több korosztályt átfogó társadalmi praxis. Ebből kell lebontani a legkisebbek ellátása szempontjából fontos, használható elemeket, jellemzőket, módszereket stb., meghatározva a korai nevelés specifikumait. Ártalmak forrása lehet, ha a kisgyermeknevelő nem ezekre tekintettel végzi a munkáját.

A korai évek nevelésében elsőbbsége van az adott gyermek egyéni mintázatú *belsőfejlődési programjának*. A gyerekek fejlettsége, belső kapacitásaik, erőforrásaik eltérőek. A későbbi korosztályokhoz viszonyítva itt még a nagyon direkt, a mindenkire érvényes egységes előírások, diktátumok nem működhetnek. Ezért a legkisebbek számára nélkülözhetetlen az *egyéni bánásmód*, melynek szemléletmódként, elvként és módszerként is érvényesülnie kell, s amely voltaképpen a kisgyermeknevelés lényegét testesíti meg.

A nevelői elvárásokat a gyermeket *segítő, támogató módon*, aktuális belső kapacitásaihoz kell igazítani. Az első években, a még esendő, sérülékeny, a strukturálódás

állapotában lévő gyermek nevelésében egy segítő, támogató, puhán mederbe terelő nevelői magatartás kívánatos, egyúttal mellőzendő az erőszak minden formája. Ez óvhatja a gyermeket attól a sérüléstől, amit az esetleg elméretezett, nem a gyermek szükségletei, belső kapacitásai, hanem a felnőtt kizárólagos elképzelése szerint zajló nevelői beavatkozás okozna. Gondolni kell arra, hogy ebben a korban a legplasztikusabb és legsérülékenyebb az agy.

Nem elég csupán az erőszak mellőzése; nélkülözhetetlen, hogy a gyermek és az őt ellátó felnőtt érzelmileg gazdagon telített kapcsolatában adott legyen a személyesség, a szeretet, az elfogadás. Ez elégti ki a gyermek létfontosságú szükségletét, az érzelmi biztonság megtapasztalását, ez facilitálja a gyermek fejlődését. Mindez fordítva is igaz: a felnőtt részéről a gyermek felé megnyilvánuló elfogadás és pozitív visszajelzések elmaradása a legfontosabb előrejelzője annak, hogy a gyermeknél valamilyen probléma megjelenik.

A tevékenységek, melyek vivőanyagai a nevelésnek, annak alkalmait, helyzeteit adják, csak a gyermekkel való együttműködésre építve lehetnek hatékonyak. Ebben megnyilvánul a korai nevelés egy másik szükséglete és alapelve, az *aktivitás* biztosítása. A pszichés fejlődés egyik fontos törvényszerűsége a szerkezet és funkció törvénye. Ez azt jelenti, hogy az a szerkezet, funkció fejlődik, amit működtetnek. A gyermek aktivitása működésbe hozza különböző testi és pszichés funkcióit, ennek eredményeként az adott funkció, struktúra fejlődik. Az aktivitás biztosítása, az adott funkció gyakorlása, működtetése differenciálódást, progresszív fejlődést eredményez a gyermeknél.

A kisgyermeknevelés jellemzője, hogy *diffúz*. Minden módot, alkalmat, lehetőséget teremt a nevelésre, tanulásra, fejlődésre, ami térben és időben körülveszi a gyermeket. Minden aktuálisan zajló tevékenység, interakció, minden pillanat és dolog: a fizikai tér, a felnőtt vagy a másik gyermek akciója, viselkedése, érzelmi reakciója stb. a nevelés tényezője, alkalmá.

A korai nevelés döntő módon *reflektív*. Az élet első éveiben a gyermek a világot cselekvéssel képes megragadni. Így érti meg az őt körülvevő fizikai és szociális világot, a saját és a másik ember belső, intrapszichés világát is. A nevelő reflektál mindarra, amiben a gyermek cselekvően benne van, mintegy megerősíti a cselekvéses tapasztalatokat verbális, absztrakt szinten is. A felnőtt reflexiója, visszatükrözése által tanulja meg, alakítja ki pl. a gyermek saját érzelmeinek belső reprezentációját, ez segíti az önmagáról való tudásának alakulását is.

Mint minden nevelés, a legkisebnek nevelése sem nélkülözheti a *tudatosságot*. Ez a korai években többszintű tervezést feltételez. Meg kell határozni a nevelési célokat, tennivalókat intézményi, csoport- és egyéni szinten. A nevelőnek tudatosan kell alkalmaznia a leghatékonyabb eljárásokat, módszereket, eszközöket; a tudatosság mellett azonban jelentős tere van a kreativitásnak, spontaneitásnak, rugalmasságnak is. A tudatos tervezés tennivalói kiterjednek a családokkal kapcsolatos feladatokra, a nevelési feladatok összehangolására is.

Pedagógiai hatások ismerete, a megfelelő eljárások megválasztása

A kisgyermeknevelőnek ismerni kell a szakmai előírásokat, a gyermek számára leginkább megfelelő eljárásokat, módszereket, eszközöket, stílust stb.

Az ellátásba „beépített”, a nevelést meghatározó elemek

A gyermeki szükségletek kielégítését, az egészséges fejlődését segítő elemek egy jelentős része törvények, rendeletek, szakmai elvek, szabályzók, elvárható szakmai tudás stb. révén eleve beépül a rendszerbe. Ilyenek:

- A fizikai tér kialakítása, elrendezése, rendezettsége. Elegendő tér legyen a különböző tevékenységekhez, amellyel feszültségek, konfliktusok és más problémák egy bizonyos köre is megelőzhető. Biztosított legyen a tevékenységekhez szükséges eszközök mennyisége, minősége, megfelelő elérhetősége. Fontos a fizikai feltételek rendszeres monitorozása, szükség szerinti átrendezése a gyerekek fejlődésének, változó igényeinek, a külső körülményeknek megfelelően. A fizikai környezet gazdag tapasztalási lehetőségeket kínáljon, biztosítsa a gyermekek változatos tevékenységeihez szükséges feltételeket, nemcsak a csoportszobában, hanem a szabad levegőn is.
- A jó napirend kellő időt biztosít a tevékenységek végzéséhez. Az ellátás jó megszervezésével a nevelő olyan rendezettséget, gördülékenységet biztosít, ami a gyermek aktuális igényeit kielégíti, és egy sor fontos tapasztalat megéltetésére, sokirányú tevékenységre, aktivitásra nyit lehetőséget a gyermek számára, támogatja a benne zajló belső építkezést, integrálódást.
- Adottnak kell lenni a csoportban a jó pszichés légkörnek is. Ez döntő módon meghatározza a gyermek fejlődését, annak alapját jelenti. A kívánatos pszichés légkört egy gyermekcsoportban sok tényező határozza meg. Ilyen pl.: többek között a kisgyermeknevelő érzelmi kiegyensúlyozottsága; az adaptációs és más stresszhelyzetek mennyisége és kezelése; a nap jól megszervezett rendje, nyugalma; a csoportban a reguláció megfelelő módja, a létszám; a tér mérete; az egy csoportban dolgozó kisgyermeknevelők összhangja; a kisgyermeknevelők és a csoportba járó gyermekek kapcsolata, egymásra hangolódása; a családokkal való összhang; az intézménynek mint munkahelynek a légköre, stílusa stb.
- Az ellátásban adott legyen a jó minőségű szakmai tudás, a kisgyermeknevelő nevelői rátermettsége, tudatossága. Pl.: legyen direkt, amikor arra van szükség, és legyen indirekt, ne vegye át a tevékenység irányítását abban az esetben, amikor az nem szükséges (pl. a kötetlen tevékenységek esetében, vagy

ha a gyermek fejlettsége azt már nem igényli); tudja azt, hogy regulációs feladatait, a szükséges kontrollt mikor és hogyan kell biztosítani stb.

- Adottak legyenek a szociális tanulás optimális feltételei: jó modellek, szeretetkapcsolat a felnőtt és a gyermek között (ami facilitálja az utánzást). A gyermek számára biztosítottak legyenek a kíváncs, kulturált viselkedés- és magatartásminták. Álljanak rendelkezésre emberileg, morálisan kíváncs módon megvalósuló interakciós és kommunikációs minták, jó normák, értékek, szabályok.
- Az ellátásban minden kisgyermek számára adott legyen a nevelő megfelelő érzelmi és fizikai rendelkezésre állása, pozitív odafordulása. A felnőttel való kapcsolatban a napi interakciók gyakorisága, állandósága, személyessége minden gyermeknek megfelelő mennyiségben és minőségben biztosított legyen.
- A jó minőségű ellátásban legyen biztosított a gyermek számára az ösztönzések változatossága; a gyermek korának, befogadóképességének megfelelő gazdag, de nem túlingerlő tapasztalatszerzési lehetőségek. A nevelő a napi tevékenységek szabályozása során a gyermek testi-lelki mozgásszabadságát csak a szükséges mértékig korlátozza. Adjon bőséges teret a gyermek mozgásos, kutató aktivitásának, és jól érzékelje a mértéket, arányosságot a megengedés és a korlátozás között.

A napi ellátás tevékenységei során használható eljárások, módszerek, eszközök

A nevelőnek tudnia kell, hogy az aktuális tevékenységek, interakciók során milyen beavatkozás, eljárás, módszer, eszköz tűnik megfelelőnek.

1. Nevelői eljárások

- Direkt eljárások

Általában *direkt nevelői eljárásokra* van szükség a gondozás, érzelem-, és viselkedésszabályozás területén, ahol a nevelőnek határozott elvárása van a gyermekkel szemben. Ezek az adott kulturális értékek, normák szerint meghatározottak, kötött séma szerint valósulnak meg. Az elvárás azonban a gyermek számára egyben teljesítménykényszer is. A nevelési alapelvek betartása (a fokozatosság, a gyermek aktivitására, együttműködésére építés, az egyéni bánásmód, a gyermek tisztelete stb.)

még kötött tevékenységek, direkt eljárás esetén is biztosítják, hogy a nevelő elvárásai ne haladják meg mérték nélkül a gyermek teherbírását, hogy képes legyen – nagy ellenállások nélkül – a felnőtt elvárásait elfogadni, követni, majd beépíteni.

- Indirekt nevelői ráhatások

A kötetlen tevékenységek közben megvalósuló nevelés alapvetően *indirekt*. A gondozás, viselkedésszabályozás során a sok elvárás, kötöttség, direkt eljárás ellensúlyozásaként kellenek olyan helyzetek, területek, tevékenységek, ahol a gyermek a kezdeményező és szabadon cselekvő. Ilyen kötetlen tevékenységek: a játék, a mozgás, a gyurmázás, a rajzolás, a mesélés, a mondókázás, verselés, éneklés. Itt a gyermeknek nem kell „valamit” a másik sémája szerint végrehajtania, nincs vele szemben teljesítménykényszer (pl. hogy mivel játsszon, mit rajzoljon stb.). Itt is van néhány elvárás, de ezek főleg regulációs jellegűek.

2. Nevelési módszerek

A kisgyermeknevelőnek a különböző tevékenységek kapcsán át kell gondolnia az adekvát nevelési módszerek alkalmazását is.

Direkt nevelői eljárás során alkalmazható módszerek

- Követelményállítási módszere

A bölcsőde alapozó jellegű nevelő-gondozó intézmény. Legfontosabb nevelési feladata az alapvető jó szokások kialakítása, melyek az önellátással, önállósággal, viselkedéssel, magatartással kapcsolatosak. E területeken van a felnőttnek elvárása, „követelménye” a gyermekkel szemben. A kialakítandó szokásokat egy társadalmilag megkívánt séma szerint közvetíti a felnőtt, így épül be az a gyermek strukturálódó személyiségébe. Pl. ilyen elvárás az étkezés előtti kézmosás, vagy az, hogy a mosakodás részműveletei a kívánt sorrendben valósuljanak meg, hogy ne locsolják szét a földre a vizet, ne zavarják egymást a csapnál mosakodás közben stb. Követelményünket serkentés, kényszerítés, gátlás formájában fogalmazhatjuk meg.

- Meggyőzés, felvilágosítás, tudatosítás módszere

Az elvárt követelmény felállítása után meggyőzzük a gyermeket követelésünk fontosságáról. A kisgyermek alapvetően érzelmi okból teljesíti az elvárásunkat, főként érzelmi síkon tudjuk meggyőzni őt. Ám szóban is indokoljuk mindig, hogy mit mi-

ért teszünk és várunk el tőle. A gyermeknek éreznie kell, hogy mindez nem a felnőtt pusztá szeszélye. Beszélgetéssel, érzelmekkel igyekezzünk oldani a gyermek esetleges ellenállását, hisz elvárásaink teljesítménykényszerszerűen jelentenek, kérésünk nem mindig kívánatos számára, sőt lehet kellemetlen is. Segíthet ilyenkor a szeretet, megértés, türelem, segítő szándékunk megmutatása.

- A gyakorlás módszere

A követelményállítást során megfogalmazott érzelmi, értelmi ráhatással kísért meggyőzéssel az elvárt viselkedésformákat beépítjük a gyermek személyiségébe. A beépítés a gyakorlás módszerével történik. A gyakorlás (rendszeresen ismétlődő cselekvések sorozata) arra irányul, hogy a gyermeknél kialakuljanak a kívánt készségek, szokások és ezek idegrendszeri struktúrája. Ennek segítségével a gyermek az adott készségekhez szükséges cselekvéseket egyre gyorsabban és pontosabban, automatikusan tudja végrehajtani. Mindez kulturálisan meghatározott. A gyakorlás során fontos a következetesség, a fokozatosság, a gyermek aktivitásának fenntartása, idő, alkalom, megfelelő feltételek biztosítása.

3. A nevelés eszközei

A nevelési módszerek megvalósulását különböző nevelési eszközök segítik. A hatékonyság érdekében gondosan kell megválasztani az alkalmazni kívánt eszközöket, tekintetbe véve a gyermek korát, fejlettségét, a szituációt, a gyermek pillanatnyi állapotát, egyéni sajátosságait, személyiségét, a felnőtt–gyermek kapcsolat minőségét. A megfelelő eszköz megválasztásához nemcsak az kell, hogy a nevelő elég jól ismerje az adott gyermeket, szükséges az is, hogy gazdag eszköztárral rendelkezzen.

A követelés módszerének eszközei

- Ha a követelés serkentés formájában jelenik meg, ennek eszközei a dicséret, jutalom, helyeslés, elismerés, biztatás, ígéret.
- Amennyiben a követelés kényszerítés formájában jelenik meg, annak eszközei a felszólítás, büntetés, parancs.
- Ha a követelést gátlás formájában kell megjeleníteni, annak eszközei a felügyelet, ellenőrzés, intés, tilalom, átterelés.

A követelés minden formája megjelenhet, és szükséges lehet a legkisebbek nevelése során is, de minél kisebb egy gyermek, annál inkább ajánlott az enyhébb eszközök alkalmazása, tehát a bölcsődei korosztálynál is erre kell törekednie a nevelőnek.

A meggyőzés módszerének eszközei

Elsődleges a *modell, a példa nyújtása*, mert a gyermeket erős utánzási késztetés jellemzi. Döntően a felnőtt modell hordozza mindazt, amit a gyermek utánzás, mintakövetés, azonosulás segítségével átvesz, beépít. A korai években fontos modellként szolgálnak a kisgyermek egymás számára is. Ez esetenként megkönnyíti számukra az utánzást, tanulást, hisz egy hozzá hasonló csöppség könnyebben megvalósítható modell, mint egy felnőtt. A nevelő feladata kontrollálni, hogy a kortárs modell másolása a javát szolgálja-e az adott gyermeknek.

A meggyőzés módszerének eszköze az *oktatás* is, ami ebben az értelemben és a korosztály vonatkozásában azt jelenti, hogy a gyermek szintjének megfelelő magyarázattal is szolgálunk. Ez nem elhanyagolható, de egy kisgyermek alapvetően érzelmi okokból cselekszik a felnőtt igénye szerint (mert szereti a róla gondoskodó felnőttet, mert meg akar felelni neki, örül, ha örömet szerez neki stb.), és még nem azért teszi meg, amit kérünk, mert érti, vagy belátná azt.

A gyakorlás módszerének eszközei

- A rendszeres gyakoroltatás, fokozatos szoktatás jó eszköz a kialakítandó, kialakuló készségek, szokások rögzítéséhez.
- A játék, ami a gyermekek természetes nyelve, közege, szintén módot, alkalmat kínál bizonyos bontakozó testi, pszichés készségek gyakorlására. A gyakorlásnak ezt a formáját nem külső kényszerből cselekszi a gyermek, hanem belülről motiváltan. S megfigyelhető, hogy a gyermek játékban nyújtott teljesítménye sok esetben meghaladja a mindennapi helyzetekben látható teljesítményét.
- A verseny bizonyos esetekben és mértékben szintén segítheti a begyakorlást, inspirálja a gyermeket. A versenyhelyzet azonban ne jelentsen kudarcot annak a gyermeknek, aki még nem tart ott, ahol az őt lehagyó társa. Ezért ezzel az eszközzel a korai években még óvatosan kell bánni (hogy a motiválás helyett ne visszahúzóórást eredményezzen).

Követelmény-konfliktus

A gyermeknek erőfeszítést jelenthet, hogy megfeleljen a felnőtt elvárásainak. Ilyenkor két egyforma erősségű, de ellentétes irányú cselekvési igény feszül egymásnak benne. Ez a követelmény-konfliktus. Szeretne megfelelni, de nem mindig szívesen vállalja ennek terheit, vagy éppen mást szeretne csinálni. A nevelő segíthet feloldani a gyermekben keletkezett belső konfliktust azzal, hogy megmutatja neki, melyik irányt kell követnie, melyik cselekvés az, amely társadalmilag elfogadott. Ehhez használhatja a nevelő a büntetés és jutalmazás eszközeit.

A *büntetés* olyan nevelési eszköz, amellyel gátoljuk a gyermek helytelen cselekedetét, igyekszünk elérni, hogy az ne ismétlődjön meg, vagy mérséklődjön. A büntetés negatív következményekkel jár. Veszélyes a gyakori, erős büntetés, mert nem a kívánt célt hozza közelebb. Félelmet indukál, lázadóvá vagy szorongóvá teheti a gyermeket, akinek emiatt csökkenhet az önértékelése, intellektuális teljesítménye. A büntetés miatt érzett félelem átterjedhet olyan mozzanatokra is, amelyeket a felnőtt nem akart leállítani, így kialakulhat a gyermeknél a szorongás elhárítását célzó, általános elkerülő magatartás. Az erős büntetés gyengíti az ént, kívülről irányított, idegen meghatározottságú, belátás nélküli alkalmazkodást eredményezhet. Morálisan rombol, álszent, látszólagos szabálytartást eredményez, és kedvezőtlenül válik miatta a gyermek–felnőtt érzelmi viszony. Óvatosan szabad csak élni ezzel az eszközzel, mindig mérlegelve a gyermek korát, fejlettségi szintjét, személyiségét, aktuális állapotát stb. Szükséges határozott vonalat húzni a büntetés és a fegyelmezés közé. A fegyelem bizonyos szintje már a kisgyermek esetében is szükséges, segíti a gyermek beilleszkedését. A kívánatos fegyelem elvárása azonban nem sértheti a gyermek önállóságát, önbecsülését, személyiségét. Fontos, hogy a gyermek ismerje a kívánt viselkedési szabályt, és legyen olyan a felnőttel való kapcsolata, hogy akarja is betartani azt. A felnőtt feladata annak eldöntése, hogy a gyermek képességei adottak-e az elvárás betartásához. Mi lehet büntetés a legkisebbeknél? Pl. a szigorú tekintet, a hang keménysége, rossz érzésünk kifejezése a helytelennek ítélt viselkedés/cselekedet kapcsán.

A *jutalmazás* olyan eszköz, mellyel motiváljuk a gyermeket a helyes viselkedésre, annak ismétlésére. Serkentéssel bátorítjuk, jutalmazással erősítjük meg a helyes viselkedést, sikerélményt kapcsolunk hozzá. Ekkor is fegyelembe kell venni a gyermek életkorát, fejlettségi szintjét, személyiségét, aktuális állapotát stb. Fontos, hogy a gyermektől kért elvárás erőfeszítést igényeljen, ám csak olyan magas legyen a felnőtt elvárása, hogy a kisgyermek azt képes legyen megvalósítani. A nevelő és a gyermek kapcsolatának minősége megszabja a jutalmazás módját, hatékonyságát is. Jó kapcsolat esetén jutalom a nevelő elismerő szava, mosolya, simogatása, a társak elismerése. Jutalom értékű a gyermek belső elégedettsége is, hogy valamit megfelelően oldott meg. Ez akkor rögzül, ha a felnőtt által nyújtott jutalom, amit konkrétan

megfogalmaz, mindig a tetre irányul. A felnőttől jövő, és a tetre irányuló külső öröm így belső jutalomná, elégedettségé válik, a későbbi jó teljesítmény belső motívuma, kísérője lesz. Ezáltal fokozatosan a gyermek belső igényévé, és belsőleg jutalmazottá válik a helyes viselkedés. Nem jó tárgyiasítani a jutalmat, pl. az értékes belső örömet matricákra átváltani.

A gyermek védelme és mindenek felett álló érdeke

Nagy jelentőségű a korai években a gyermek megfelelő minőségben történő ellátása, a differenciált, egyéni módon történő nevelése, a nevelő és a kisgyermek kellő egymásra hangolódása. Kórnemző, azonnali és később manifesztálódó bajok forrása lehet, ha ez nem így valósul meg. A kisgyermeknevelőnek éreznie kell ennek felelősségét! A gyermek védelmét, egészséges fejlődéshez való jogát törvény is deklarálja; a kisgyermeknevelőnek pedig felelőssége, etikai kötelessége a törvénynek érvényt szerezni a napi ellátás minden helyzetében. A korai ellátásban dolgozóknak – törvény által előírt – jelző feladatuk is van, ha azt tapasztalják, hogy a gyermeket valami vagy valaki veszélyezteti.

Irodalom

- Gopnik, Alison, Meltzoff, Andrew Kuhl, K. (2010): Bölcsék a bölcsőben. Typotext Elektronikus Kiadó Kft., Budapest
- Kököneyi Gyöngyi (2006): Személyiségpatológiák. Kézirat.
- Lust Iván: A szabadság képessége. Megjelent: A szocializációs zavarok korai megelőzése című, Komlói Ákos szerkesztésében megjelent kiadványban (1993) Janus Pannonius Tudományegyetem BTK Pedagógiai Tanszék, Pécs
- Maslow, Abraham (2003): A lét pszichológiája felé. Ursus Libris Budapest
- Stern, Daniel N. (1985): A csecsemő személyközi világa. Animula Kiadó, Budapest

BIMBÓ ZOLTÁNNÉ

A KORAI ÉVEK NEVELÉSÉT SZOLGÁLÓ TEVÉKENYSÉGEK

Alapvető fontosságú a legkisebbek ellátásakor szóba jövő tevékenységek körének meghatározása. Tudni kell, hogy egy adott tevékenység miről szól, mely területeken és hogyan képes hatni a gyermekre, a tevékenység milyen szintje, minősége jelenhet meg kisgyermekkorban, és a nevelés céljainak elérése érdekében hogyan lehet jól hasznosítani az adott tevékenységekben rejlő potenciálokat.

1. Kötött tevékenységek

A kötött tevékenységeknél döntően a felnőtt világ szabályai érvényesülnek. Ilyen a gondozás és a felnőtt regulációs tevékenysége. E tevékenységek során a felnőtt olyan elvárásokat fogalmaz meg a gyermekkel szemben, melyek az adott kultúra normáit, értékeit hordozzák, és elvárja a gyermektől azok megfelelő formában történő megvalósítását. A felnőtt-gyermek közös akciója nyomán ezek az elvárások beépülnek a gyermek személyiségébe. Gondozás során a felnőtt határozza meg az egyes műveletek idejét, az egyes műveletekben lévő részletek megvalósításának sorát és rendjét, annak minőségét. A regulációs tevékenység során is a felnőtt mutatja, mondja, várja el, hogy mikor mit lehet, kell, helyes tenni a gyermeknek.

2. Kötetlen tevékenységek

E tevékenységek esetében nem érvényesülnek olyan kötöttségek, mint a gondozás és reguláció során. E körbe tartoznak a játék, mozgás, bábozás, alkotótevékenységek: rajz, festés, formázás; a különböző művészeti jellegű tevékenységek: mese, vers, mondóka, ének.

Fontos, hogy a gyermekek bizonyos esetekben, helyzetekben szabadabban élhessenek, cselekedhessenek, ne legyenek mindig szigorúszabályok, korlátok közé szorítva. Kell olyan alkalom, terület, ahol nem a felnőtt által megfogalmazott teljesítményelvárásnak, teljesítménykényszernek kell megfelelniük. A gondozáson kívüli „szabad” időben zajló kötetlen tevékenységek mintegy ellensúlyként működnek. Miért van szükség ellensúlyokra? A gyermekekben feszültséggel járó intenzív belső fejlődés zajlik. Még döntően érzelemvezérelten működnek, viselkedés- és

érzelemszabályozásuk még most alakul, mindez feszültségek bőséges forrása lehet. A gondozás, a gyermek ellátásának akciói is elvárások komoly halmazát jelentik. A gyermek testi-pszichés fejletlensége és fejlődése is igényli, hogy legyenek olyan alkalmak, amikor saját akarata, elképzelése szerint szabadon cselekedhet. A kötetlen tevékenységek jó szolgálatot tehetnek a feszültségek, a frusztrációs nyomás terheinek oldásában, s emellett fontos személyiségfejlesztő, tapasztalatszerzési lehetőségekre is módot adnak. A gyermek kötetlen tevékenységei biztosítják a legértékesebb tanulást, hisz ezekben saját érdeklődése által vezérelten, lelkesedéssel tevékenykedik, saját aktivitása szerint, és nem külső elvárt feladatot teljesítve. Ezt a legújabb ilyen irányú kutatások is alátámasztják. Freund Tamás és munkatársai bizonyították, hogy mély, erős emléknymok, jól rögzített tudás akkor alakul ki az agyban, ha az ezt biztosító agykérgi szinkronhullámokat érzelmi, motivációs impulzusok mozgásba hozzák. A saját, belső, érzelmi, motivációs központból eredő idegpályákon érkező impulzusok *„rendkívüli hatékonysággal képesek befolyásolni azt, hogy milyen gyorsan fogunk tanulni, tartós lesz-e a memórianyomok eltávolítása, illetve milyen lesz azok előhívhatósága”* (Freund, 2011).

Mindehhez szervesen kapcsolódnak az alábbi tények.

Tanulás szempontjából az élet első éveinek legfontosabb dolga elemi, alapvető háttértudást szerezni a világról, pl. este sötét van, a nap melegít, esőben elázunk, vannak tárgyak, amelyek leejtve eltörnek, más tárgyak visszapattannak, egy kicsi üreges tárgyba nem lehet betuszkolni egy nagyobbat stb. Később ezek a realitások (hihetetlen mennyiségű alapinformáció) már adottak, nem kell rá időt és energiát szánni, fordíthatjuk azt fontosabb dolgok megértésére. Adjunk tehát teret, időt, szabadságot a kisgyermeknek mindezek megfigyelésére, megtapasztalására, „megtanulására”. A realitás ismerete, ez a gazdag háttértudás nemcsak kognitív előny, óriási mentálhigiénés preventív szerepe is van.

Az élet e korai időszakában meghatározó módon befolyásolja a gyermek belső szerveződését, fejlődését az a tapasztalat, amit a környezettel való kapcsolatban megél. Azok az idegrendszeri hálózatok, amelyek irányítják cselekvésünket, gondolkodásunkat, érzelmeinket, akkor erősödnek meg, ha azt rendszeresen saját tapasztalatok aktiválják. Ezek nyomán leszünk képesek a világ felé fordulni, cselekedni, tervezni, kontrollt gyakorolni, elviselni a frusztrációkat. Ilyen tapasztalatok pedig leginkább akkor szülehetnek, ha a gyermek aktív, kezdeményező lehet, ha megérti a történéseket, átlátja az összefüggéseit, mert azok nem haladják meg kapacitását, ha hatni tud a dolgokra, és ha ez a tapasztalatszerzés nem kényszer, nem mások előírásának kötelességszerű, időre teljesítendő követése, és ha az a gyermek számára öröm. Mindezek nyomán aktiválódnak az idegrendszer belső jutalmazó rendszerei is, melyek később fontos motiváló erői lesznek a gyermeknek.

A kötetlen tevékenységek, mint pl. a játék, éneklés, képek nézegetése stb. a feszültséget hordozó kritikus pillanatokhoz képest, mint pl. a különböző testi és

pszichés hiányok, szükségérzések stb. nagy jelentőséggel bírnak. A játék és más kötetlen tevékenységek relatíve feszültségmentes interakciók, melyeket a gyermek szabad explorációja jellemez. A felnőtt elvárások a gyermek e tevékenységeit nem kötik gúzsba, ezekben jelentős a gyermek szabadságfoka, és ezekben nagyon sokat tanul a gyermek.

3. Interakciós helyzetek

Az ellátás, a gyermekkel való napi együttlét során óriási mennyiségű interakciós helyzet adódik. A nevelőnek fel kell használni ennek alkalmait a gyermek „növelése” érdekében. Az interakciók megjelenhetnek beépülve a kötött és kötetlen tevékenységekbe, de megjelenhetnek ezektől függetlenül is. Az interakciós helyzetek nagy figyelmet érdemelnek, mert a gyermek fejlődését, belső gyarapodását döntő módon az interakciók napi mennyisége, mélysége (érzelmekkel, sokirányú információs lehetőséggel való telítettsége) határozza meg. A gyermek részese, tanúja a látóterében zajló minden interakciónak, ezek minden elemét követi, figyelni és beépíti. Jó minták esetén az emberi kapcsolatok hatékony kezelését is elsajátítja. Éppen ezért a nevelőnek figyelni kell saját (kollégáival, szülőkkel, más dolgozókkal, a csoportban lévő gyerekekkel való) interakcióira, kommunikációjára, kapcsolatkezelésének kulturáltságára, hitelességre, e kompetenciáinak értékes módon való megjelenítésére. Törekednie kell a csoportban a gyermekek között zajló interakciós, kommunikációs helyzetek, a kapcsolatkezelés értékes megformálására is.

Kötött tevékenységek

Gondozás

A gondozás összetett tevékenység, több tevékenységet fog át, az egyes tevékenységek maguk is sok-sok részfeladatot tartalmaznak, sokféle nevelési lehetőséget hordoznak, jól hasznosítható, gazdag tudáskészletet kínálnak. A gondozás kötött tevékenység, külső kulturális sémának megfelelő a feladatok rendje, módja, idői ritmusa stb. Ez a külső séma, „elvárás” a gyermek számára teljesítménykényszer. A lehetséges konfliktusok, feszültségek, ártalmak kivédése érdekében a nevelőnek e tevékenység végzése során is be kell tartania a nevelési alapelveket. A felnőtt a gondozási műveleteket a gyermek aktivitására építve, vele együttműködve valósítja meg, és figyel a gyermek fejlődésében megmutató szenzitív periódusokra, a fejlődés egyéni, egyedi ritmusára, nem azok ellenében akar haladást elérni. A gondozás megfelelő kivitelezése feltételezi a megfelelő tárgyi, környezeti, személyi, szervezési feltételek (napirend, munkarend stb.) meglétét.

A gondozás alapvetően a gyermek ellátását, szükségleteinek kielégítését jelenti. A bölcsődei gondozás során fontos, hogy minden gyermek minden szükséglete időben és egyéni igényeinek megfelelő módon kielégüljön. Ehhez meg kell konstruálni a nap forгатókönyvét, az ellátás, a gondozás teendőit. Fontos, hogy ne csússzon szét időben és túlzott mértékben a gyermek aktuális szükséglete és annak kielégítése, mert az kórnemző lehet!

A gondozás és nevelés egységet alkot

A gondozás, a gyermek megfelelő minőségben történő ellátása: etetés, levegőzés, tisztálkodás, öltözés stb. nemcsak a test szükségleteinek kielégítését szolgálja, hanem a gyermek legalapvetőbb pszichés szükségleteit is kielégíti. A jó gondozás nyomán a gyermek megéli az intimitás, a biztonság, az elégedettség, védettség, komfort érzését, megtapasztalja önnön fontosságát, szeretetreméltóságát, kompetenciáját, hisz gyengéden bánnak, törődnek vele, figyelnek igényeire, jelzéseire. A gondozás során megélt intimitás, a biztonság, a hiányok kielégítése, a nyugalom, jó és kooperatív kapcsolatok, derűs pszichés légkör a nevelői szándékok iránt nyitottá, befogadóvá teszik a gyermeket. A jó minőségű gondozás a nevelés alapját teremti meg.

A gondozás támogatja a gyermekben zajló spontán fejlődést, belső strukturálódást. Gondozás közben különböző kompetenciák, készségek, szokások – alacsonyabb szintű szabályozó alrendszerek – kiépítése zajlik. A bölcsőde alapozó jellegű nevelő, gondozó intézmény; a szülőkkel együttműködve formálja a gyermeknél az alapvető jó szokásokat, az önellátással, a viselkedés szabályozásával kapcsolatos készségeket, szokásokat, cselekvéseket. A különböző készségek, szokások nem velünk születettek, a fejlődés során alakulnak ki, és belsőleg tesznek képessé minket bizonyos cselekvések adekvát kivitelezésére. A készségek, szokások kialakításnak menete: részműveletek megtanulása, azok egyesítése gördülékeny cselekvéssorrá, a fölösleges mozdulatok, erő kifejtés redukálása, a külső kontroll, ellenőrzés csökkentése, a műveletek változatainak elsajátítása. A szokás készségre épülő, begyakorolt cselekvéssor, reflexkapcsolatok láncolata, a dinamikus sztereotípiá törvényén alapszik. Adott készség részmozzanatai automatikusan leperregnek, a szokáscselekvésbe már beépül a motiváció is (belső késztetésünk lesz a cselekvés végrehajtására). Így válik a kialakult szokás kellemessé, szükségletté. Ezek az alacsonyabb szintű szabályozó alrendszerek tehermentesítik a tudatot, energiagazdaságos működést biztosítanak a szervezetnek. A nevelőnek tudnia kell, hogy az egyes készségek, szokások túl korai kiépítése nemcsak hatástalan, de káros is.

Gondozás során, az önellátáshoz szükséges készségek, szokások alakításakor:

- szükséges a fokozatosság, a kialakítandó szokások és azok differenciálása tekintetében is;
- építeni kell a gyermek nagyfokú utánzási készletére és a példamutatásra;
- ki kell várni a belső érés jeleit, hogy a gyermek képes legyen az elvárást végrehajtani, és nélkülözhetetlen a gyermek együttműködése, hogy akarja is végrehajtani, amit kérünk;
- legyen jó a készségek rögzítése: a gondozási műveteken belül a részműveletek sorrendje, ismétlése azonos lefutású legyen, és nagy a szerepe a rendszerességnek, következetességnek (ami nem jelent merevséget);
- adottak legyenek a tárgyi feltételek, idő legyen a gyakorláshoz, legyen jó pedagógiai légkör: legyenek jó szabályok, törekedjenek a konfliktusok és frusztrációk redukálására;
- fontos a jó nevelési módszerek, eszközök alkalmazása, az elvárás során a pozitív pedagógiai eszközök domináljanak (bátorítás, dicséret stb.);
- mindig megfelelően gazdag és kölcsönös kommunikáció kísérje a közös tevékenységet;
- adott legyen az egyéni bánásmód, a gyermek biztonságérzése, a korához, állapotához, fejlettségéhez igazodó elvárás;
- a gondozási műveleteket a nevelő fokozatosan adja át a gyermeknek, gyarapodó, fejlődő kompetenciáinak, önállósági törekvéseinek megfelelő ritmusban;
- a nevelő a gondozási műveletekben annyit és akkor segítsen, amikor arra még vagy aktuálisan – szükség van;
- a kisgyermeknevelő egy időben több gyermeket is gondozhat (maximum négyet); ez alapvetően a gyermekek önállóságától függ, de ez sose váljon „tömegjelenetté”. A gondozás legyen átlátható, kontrollált, igényes, zavarmentes. A gondozási műveletek, a gyermek ellátása gördülékenyen, jól szervezeten valósuljon meg, jellemezze azt a derű és nyugalom.

<p>- elvár: elvárja a művellet pontos kivitelezését attól a gyermektől, aki erre már képes,</p> <p>- kivár: időt biztosít ehhez a gyermeknek,</p> <p>- kontrollálja a tevékenységet,</p> <p>- a gyermek tevékenységét pozitív nevelési eszközökkel támogatja, stimulálja.</p> <p>A nevelő a gyermekkel közösen végzett gondozás interakciós helyzeteibe illeszti nevelési feladatait, melyekkel a spontán fejlődést támogatja, és a nevelés különböző területein gyarapítja a gyermeket.</p> <p>Spontán fejlődés támogatása:</p> <ul style="list-style-type: none"> - visszajelzést ad a gyermeknek gyarapodó készségeiről a helyesen kivitelezett részműveletek, műveletek kapcsán; - támogatja a gyermek e tevékenység során megjelenő és gyarapodó belső kompetenciáit. <p>Nevelési területeken:</p> <ul style="list-style-type: none"> - segíti a gyermek beilleszkedését az adott kultúra szokásrendjébe. <p>A gondozási művelethez közvetlenül kapcsolódóan mód nyílik a kultúra (értékek, normák, szabályok stb.) átadására (testi / értelmi / esztétikai stb. téren).</p>	<p>E tevékenység segíti a késleltetés képességének, a frusztrációs toleranciának a kialakulását, a kívülről elvárásoknak való megfelelés képességét, az ösztönös reakciók mellett fokozatosan teret kap a szabályozott viselkedés, cselekvés.</p> <p>Kialakul e téren egy egészséges szabályozás, belső egyensúly, életritmus.</p> <p>Érint még más fejlődési területeket is: beszéd, kognitív, szociális terület stb.</p>	<p>Kialakulnak, rögzülnek a gyermekben a testi-lelki egészségét szolgáló értékek: életvitel, ritmus, a levegőzéssel, az egészséges táplálkozással, a higiénével kapcsolatos viselkedések, igények stb.</p>
--	--	--

Az egyes gondozási műveletekhez kapcsolódó nevelési célok

Az egyes gondozási műveletek bemutatását a bölcsőde minőségbiztosítási kézikönyvének tervezete alapján foglaljuk össze.

Étkezés

Az étkezésben megnyilvánuló rendszeresség, annak napi ritmusa a gyermek biológiai, testi egyensúlyát biztosítja, jó hatással van a gyermek emésztésére, étvágyára. Az étkezés, az evés nemcsak szükségletkielégítés; komfortérzést is nyújt, pozitív hatással van a gyermek magatartására. A gyermek megtanulja az étkezéssel kapcsolatos eszközök megfelelő használatát (kanál, pohár, szalvéta). Az étellel, étkezéssel kapcsolatos tapasztalatok, ismeretek, az asztalnál étkezés, terítéshez kapcsolódó készségek, szokások, a társas étkezéssel kapcsolatos szabályok megtanulása stb. is része a kultúra elsajátításának. Beépülnek, rögzülnek ezek az étkezéssel kapcsolatos kulturális elvárások. A gyermek az étkezésekkel kapcsolatos műveletek gyakorlása során képessé válik e feladatok önálló, pontos, megbízható kivitelezésére, fokozatosan átvéve a tennivalókat a nevelőtől. Az esztétikus, tiszta étkezés szintén javítja az étvágyat, és növeli az étkezés örömeztetését, biztosítja az étkezéssel kapcsolatos esztétikai élményeket, az irántuk való igény kialakulását is.

Kézmosás, fogmosás, törölközés, fésülködés

E műveleteket a nevelő a gyermekkel együttműködve, gyarapodó kompetenciáinak figyelembevételével végzi, és fokozatosan átadja a gyermeknek a tennivalók egyre nagyobb részét, végül az egészet. A gyermek kibontakozó készségeinek megfelelően e műveleteket nemcsak egyre önállóbban, hanem egyre igényesebben, esztétikusan tudja kivitelezni. A kisgyermeknevelő bőséges, e tevékenységhez kapcsolható ismereteket, információkat ad át a gyermeknek (énfejlődést segítő, egészséget, higiéniát támogató ismereteket, tudást közvetít).

Öltözködés

A gyermek a felnőttel való együttműködés során megtanulja, begyakorolja az öltözködéshez szükséges készségeket, ezek kibontakozásával egyre inkább képessé válik az öltözködés önálló, igényes, esztétikus kivitelezésére. Öltözködés során a

kisgyermeknevelő bőséges információt, ismeretet ad át a gyermeknek, melyek közvetlenül az öltözködéshez kapcsolódnak, illetve e tevékenység módját ad sokféle kapcsolódó ismeret közvetítésére is, pl. évszakok, időjárás, ruhadarabok, nemi identitás, test, testrészek, réteges öltözés stb.

Levegőzés

A cél az, hogy a kisgyermek a lehető legtöbb időt töltsen a szabadban, ez kell a fejlődésükhöz, ez tekinthető csíramentesnek. A levegőzés számos módon segíti az egészséget, az egészséges fejlődést, hozzájárul az egészséges életmód, edzettség és a gyermek ez iránti igényének kialakításához. A szabadban, a természetben végtelen a sora azoknak az aktuális ismereteknek, melyek jól szolgálják a gyermek értelmének gyarapodását. A szabadban való sokféle mozgás lehetősége növeli a gyermek mozgásos ügyességét is. Kint a szabadban, a természetben bőségesen kínálóznak esztétikai jellegű tapasztalatok is.

Szobatisztaság

A szoktatás háttere, hogy spontán, reflexes ürítést fel kell váltania a tudatos hólyag- és végbél-kontrollnak. Így alakul ki a feltételes reflex, hogy csak meghatározott feltételek megléte esetén ürít a gyermek. A szoktatás feltételei: testi fejlettség (biztos ülés), értelmi fejlettség (értse meg, mit akarunk tőle), érzelmileg képes legyen elfogadni a felnőtt elvárását. Ha ezek nem adóttak, a szoktatás kényszerré válik, ellenállást eredményez. A tisztába tevés nyomán a gyermek szükségletévé válik a tisztaság érzése. A szoktatás módjai: van, amikor rendszeres biliztetés nélkül alakul ki a szobatisztaság, s van, amikor rendszeres ültetgetéssel érik el ezt a gyermeknél. Nagyon fontos a szoktatás során betartani bizonyos szakmai szabályokat, ellenkező esetben e téren „front” alakul ki a gyermek és a felnőtt között. Ilyen szabályok, hogy e téren is várjuk meg a gyermeknél az érés jeleit, ne erőltessük a bilizést, ne szórakoztassuk őt közben, ha nem sikerül a bilibe produkálnia, vagy ha a pelenkába sikerül, nem szabad őt szidni, megszegényíteni. A szobatisztaság kialakulása során fontos pszichés dolgok formálódnak, mint pl. a bizalom, megtartás–elengedés, a szégyenérzet stb. Ha a felnőtt nem megfelelően segíti a szokás kiépítését, az konfliktusok forrása lehet, a gyermek frusztrálttá válik, és mindennek nem kívánt negatív következményei lehetnek.

Szabályozás, reguláció

A szabályozás szerepe a korai években

Nem várható el egy csecsemőtől, kisgyermektől, hogy maga szervezze, irányítsa életének dolgait. Számára még szinte ismeretlen a fizikai, a szociális világ, a saját és a másik ember belső világa is. Nincs birtokában, illetve csak bizonyos mértékig azoknak a testi, idegrendszeri, pszichés képességeknek, kompetenciáknak, melyek az önálló cselekvéshez, döntéshez, szervezéshez, végrehajtáshoz szükségesek. A kisgyermek belső erőforrásai elégtelenek az ismeretlen, bonyolult fizikai és emberi világ kezeléséhez. A világ, önmaga és a másik működésének megismerése terén még csak most teszi meg az első lépéseket. Ezért a gyermek alapvető szüksége a korai években, hogy az ellátását biztosító felnőtt helyette, érte tegye meg mindazt, amitől ő jól érzi magát, ami garanciát nyújt egészséges fejlődéséhez. A felnőtt a gyermek igényeire fókuszálva szervezi, szabályozza az ellátás különböző tevékenységeit, a csecsemő, kisgyermek intrapszichés (személyen belüli) és interperszonális (személyközi) történéseit. Pl. a felnőtt segíti a gyermeket elárasztó negatív állapotok feloldását, a gyermek vágyai, és adott belső kapacitásai közötti különbségből adódó ellenmondás okozta frusztrációt, társas viszonyai alakulását stb.

A kisgyermeknevelő regulációs akciói az adott kultúra értékei szerint valósuljanak meg. A szabályozás olyan letisztult, és a gyakorlat által bizonyított értékek mentén történjen, ami jól szolgálja a gyermek egészséges fejlődését és sikeres beilleszkedését.

A felnőtt regulációs tevékenysége során törekszik az egészséges fejlődés szempontjából fontos egyensúlyok megtartására. Teret ad a gyermek aktivitásának: hagyja őt gyakorolni, tapasztalatokat gyűjteni, ugyanakkor – a gyermek „lázadása” ellenére is – kereteket, szabályokat állít, ha kell, korlátozza a gyermeket, hogy megvédje őt így minden azonnali vagy későbbi bajtól, ártalomtól, ami a fizikai és szociális térben érheti. Tehát vannak olyan helyzetek, ahol a külső elvárás, szabály szerint kell a gyermeknek bizonyos dolgokat megtenni (ha az ahhoz szükséges belső kapacitásai már adottak). S kell a gyermeknek tér, ahol baj nélkül, tét nélkül dönt, szervez, irányít, cselekszik, ahol kipróbálhatja éppen e tapasztalatok nyomán érlelődő belső kapacitásait. Erre kiváló terület a gyermek spontán játéka vagy más, optimálisan megvalósuló kötetlen tevékenység, de a nevelési alapelvek megtartása esetén a gondozási műveletek is jó alkalmat kínálnak a gyermeknek a saját aktivitásra, a felfedezésre, tapasztalatszerzésére és bizonyos cselekvések önálló levezénylésére.

Nemcsak a megengedés és korlátozás kellő arányának megtalálása fontos. A felnőttnek törekednie kell arra is, hogy a szabályozás folyamatában progresszív tendencia érvényesüljön. Ez azt jelenti, hogy a felnőtt a gyermek növekvő belső kapacitásainak ritmusában, azzal szinkronban, fokozatosan egy-egy területen átadja a

gyermeknek bizonyos cselekvés, helyzet „levezénylését”, szabályozását, megoldását, miközben a kontroll továbbra is fontos marad. Pl. ha a felnőtt tudja a gyerekről, hogy képes egy játék közben adódó konfliktus jó megoldására, akkor azt nem oldja meg helyette. Ahogy a gyermek fejlődése halad az önállóság, önszabályozás terén, egyre inkább már csak a finomítás, a finom szabályozás, visszacsatolás, megerősítés kap hangsúlyt a felnőtt regulációs tevékenységében.

Összegezve: az első években a felnőtt irányít, szabályoz; e tevékenységének legfőbb szempontja, hogy eközben nagy érzékenységgel figyel a gyermek szükségleteire, fejlettségének aktuális szintjére. A gyermek belső kapacitásainak megerősödésével a felnőtt regulációs tevékenysége már nemcsak a képességek kiépítésére, kiépülésére fókuszál, hanem az azokhoz kapcsolódó kulturális értékek, elvárások, normák beépülésére és valós megformázására kerül a hangsúly. Pl. ha az önálló étkezéssel kapcsolatos képességek kialakultak, a gyermek birtokában van az ahhoz szükséges készségeknek, szokásoknak, akkor a szabályozás pl. a terítés esztétikumára, a közös étkezés normáira teszi a hangsúlyt.

A regulációs tevékenység legfontosabb ágensei

A gyermeket ellátó felnőtt személye

A legkisebbeknek olyan felnőttre van szükségük, aki képes a másik állapotait felvenni. Ezt a képességet nevezik pszichobiológiai hangoltságnak. E képesség nyomán a gyermeket ellátó felnőtt jól reagál a gyermek szükségleteire, ezzel pedig a gyermek a biztonságérzetét erősíti. Ha a felnőtt ismeri, és jól reagál a gyermek igényeire, akkor a gyermekben az a tapasztalat rögzül, hogy nyugodt lehet, minden rendben van. Ha ez a domináns tapasztalata, akkor olyan mintázat, belső munkamodell alakul ki nála a többi emberrel kapcsolatos elvárásában, hogy a másik elérhető számára, és segíti őt, ha szükséges. A felnőtt ilyen minőségű jelenléte a gyermek elfogadását, szeretetét is jelzi, és ennek számos megnyilvánulása – a testbeszéd nyelvén – szintén regulációs erővel bír. Segíti a gyermeknél a belső szabályozás, önszabályozás kialakulását (idegrendszeri, szomatikus, pszichés szinten egyaránt). A felnőtt elfogadását, szeretetét jelző tekintet, mosoly, érintés stb. a korai években a fejlődő idegrendszer, az agy legfontosabb ingerei. Ezek a stimulusok biokémiai reakciókat váltanak ki, belső előállítású kémiai anyagokat, ópiátokat szabadítanak fel a gyermekben. Ezek „*a glükóz- és inzulinszabályozásában játszott szerepük révén serkentik a neuronok növekedését*” (Gerhardt, 2009, 41–42. o.). „*A glükóz anyagcserének az első két életévben tapasztalható roppant növekedése elősegíti a genetikai potenciál kibontakozását.*” (Gerhardt, 2009, 41–42. o.). A felnőtt részéről érkező pozitív megnyilvánulások,

a gyermekkel való bánásmód gyöngédsége olyan tapasztalatokhoz juttatják a gyermeket, idegsejtjeiben olyan mintázatok alakulnak ki, melyek már alkalmasak megélt tapasztalatainak szervezésére, és megjósolhatóbbá teszik számára a másik ember viselkedését, segítve így a gyermek saját tájékozódási, szabályozási képességének kibontakozását. Ugyanakkor a korai felnőtt–gyermek kapcsolatban a pozitív érzések hiánya kémiai szinten megágyaz későbbi problémáknak (pl.: az érzelmi élet sivárságának, különböző pszichoszomatikus betegségek kialakulásának).

A korai években minden szempontból fontos a gyermeket ellátó felnőtt személyiségének érettsége, jó emberi minősége, és a hatékony regulációs tevékenységnek is ez az alapja. Egy saját korai sérüléseitől szenvedő ember nem alkalmas arra, hogy a legkisebbekkel hivatásszerűen foglalkozzon. A korai ellátásnak – miközben ez is tanulható foglalkozás, hivatás – vannak olyan elemei, amelyek zsigeri szinten kell, hogy adottak legyenek. Ez a zsigeri szint azt jelenti, hogy a felnőtt elég jól érzékeli a gyermek belső állapotait, igényeit, válaszkész ezekre. Ez a nagyon mély tudás saját megélt tapasztalataink alapján alakul ki. Akinél ez nem következett be, annak olyan deficitjei lehetnek, amelyek miatt nem érzi a gyermek valós igényét, a vele való teendőket, így a gyermekkel való finom összehangolódása problémás lehet. Az ilyen deficitekkel rendelkező, érzelmileg labilis, vagy alacsony érzelmi, értelmi intelligenciával rendelkező ember, vagy az, aki komoly morális és kulturális hiátusokkal bír, nem való a korai ellátásba, mert komoly károkat okozhat a gondjaira bízott gyermekek pszichoszomatikus egészségében, fejlődésükben.

Fontos szabályozó erő a gyermeket ellátó felnőtt saját érzelmi állapota, összehangoltsága, nyugalma is, hisz a felnőtt belső állapota döntő módon szabályozza a gyermek belső állapotát. Mély ez az egymásra hatás, azt lehet mondani, hogy a felnőtt idegrendszere a gyermek idegrendszerével kommunikál. Ha a felnőtt saját belső szabályozásával is baj van, akkor ezt a problémát mintegy szociálisan „átörökíti” a gyermeknek (Gerhardt, 2009). A csecsemő, a kisgyermek több okból is kiszolgáltatott az őt ellátó felnőtt emberi minőségének (érzelmi, értelmi, morális stb. kvalitásainak). A gyermeknek azzal kell „beérni”, ami számára adott, nincs választási lehetősége. Nem dönthet másik felnőtt mellett, ha az őt ellátó nem biztosítja számára a kívánt minőséget. A gyermek énhatárának kiépülése még csak most kezdődik, most zajlik, ekkor még a gyermek „átveszi” a felnőtt belső állapotait, rezdüléseit (a felnőtt feszültsége, rossz kedve, lehangoltsága, kaotikus működése stb. az övé is). A gyermek csak az őt ellátó felnőttből tud meríteni, építkezni. Saját belső struktúrái, kapacitásai döntően a másik minősége által, a másikkal együtt megélt helyzetek nyomán formálódik (organizálódik vagy dezorganizálódik). Így pl. a kiégett, depresszív felnőtt mellett a gyermek „megszokja” az alacsony ingerszintet, a pozitív érzelmek hiányát. Az izgatott, kapkodó felnőtt mellett pedig a gyermek folyamatosan túlingereelt állapotban van. A korai években ezek mély neurális, hormonális szintű nyomott hagynak a gyermekben, és alapszinten át-, elhangolják őt.

A korai ellátás körülményeinek megszervezése, megtervezése, a gondozás minősége

Az ellátás körülményeinek megszervezése fizikai és idői vonatkozásban, a gondozás egésze mind-mind szabályozó, regulációs tevékenységként értelmezhető. A napi élet, a különböző tevékenységek optimális feltételeinek megteremtése, tervezése, kívánatos módon történő megvalósulása szabályozó jelleggel bír. A felnőtt ezekkel is mintegy szabályozza a gyermek belső testi és intrapszichés állapotait, történéseit. A kisgyermeknevelő keretet, medret, sémákat, ritmust kínál a gyermeknek, és ezek nemcsak meghatározzák a történéseket, a gyermek, a csoport állapotait, hanem fokozatosan beépülnek, és belülről nyújtanak forgatókönyvet a gyermek cselekvéséhez. Igaz, ez egy hosszú folyamat, de nyomai már fellelhetők a korai években is. Pl. az a két és fél éves kisgyermek, aki már jó ideje bölcsődébe jár, tudja, hogy ő mikor, ki után fog ebédelni, és akkorra magától befejezi a játékát, és megy kezét mosni. Nála már megvan a belső forgatókönyve a mindig így ismétlődő ebéd körüli történéseknek, és belülről indítva maga szabályozza a helyzetet, saját tennivalóit. Ezen a ponton nála már adott a belső rend, szabály, és ebből fakadóan nem generálódik benne ellenállás, konfliktus és frusztráció, hisz saját döntése alapján, önmaga szabálya szerint cselekszik.

Érzelem- és viselkedésszabályozás

A csecsemő, a kisgyermek napi ellátása gazdag lehetőséget kínál arra, hogy a különböző tevékenységek, akciók alkalmával a felnőtt szabályozza a gyermek érzelmi, kapcsolati történéseit, viselkedését. Nem egyszerűen csak arról van szó, hogy aktuálisan egy esetleges negatív állapot, problémás helyzet rendeződik, mindenki megelégedésére. A gyermek érzelmi megnyilvánulásainak, viselkedésének szabályozása, regulációja a felnőtt részéről egészen mély tartományokat érint. A felnőtt regulációs tevékenysége segíti a gyermekben:

- a kialakuló önszabályozó képességekhez szükséges kémiai intelligencia megalapozását (*Gerhardt, 2009*);
- azon belső képességek kiépülését, melyek saját érzelmeinek, viselkedésének kezeléséhez szükségesek;
- a belső reguláció kialakulását, amikor önmaga által vezérelten, de egyszerűen a kultúra által elvárt szabályok szerint lesz képes érzelmi reakcióit, viselkedését szabályozni.

Érzelemszabályozás

Különösen a csecsemők, de még a típegők, kisgyermekes esetében is a gyermeket ellátó felnőtt segíti a gyermek érzelmeinek szabályozását. A gyermeket elárasztó erős érzelmek csitítása, kedvetlenségének oldása, egy helyzethez kapcsolódó érzelmi állapotok megértése, elfogadása, a kellemes, nyugodt állapotokhoz való visszatalálás a korai időben a felnőtt segítségét igényli. Az érzelemszabályozás minden esetben kémiai szabályozást is jelent, és ez nagymértékben függ a gyermeket ellátó felnőtt tipikus akcióitól, reakcióitól, kapcsolatuk érzelmi minőségétől. Ezek jelentősen befolyásolják a szervezet formálódó kémiai szabályozási rendszerének minőségét. A korai években a gyermek pszichés-szomatikus igényeihez simuló, jó minőségű ellátás olyan belső kémiai változásokat indít be, olyan anyagok szabadulnak fel szervezetben, melyek hatással vannak a neurális rendszer strukturálódására, anyagcserre-folyamatokra hatva biztosítják biokémiai, fiziológiai szinten az egyes szervek, az egész szervezet jó, összehangolt önszabályozását, működését. Az élet első éveiben az érzelmi szabályozásnak ilyen, későbbi működésünket, egészségünket meghatározó biokémiai mélysége is van.

A csecsemők, kisgyermekes esetében az érzelmi szabályozás szempontjából érdemes külön is kiemelni a stressz kezelést. Későbbi mentális egészségünk attól függ, hogy a legkorábbi években a felnőtt hogyan tudta segíteni a gyermeket stresszhelyzetekben. A stressz tulajdonképpen a szervezet reakciója olyan helyzetekre, amelyek erőteljesen meghaladják alkalmazkodóképességét. Stressz esetén kortizol szabadul fel a szervezetben. E hormon szintjének szabályozása kb. négyéves korig tartó folyamatban valósul meg. A korai időben, elégtelen minőségű ellátás miatt a gyermeknél huzamosan magas a kortizol szint, ami mérgező hatással van a fejlődő agyra, károsan hat „különösen a prefrontális kéreg orbitális részének fejlődésére, ez a terület az, amely a társas viselkedésért, a társas normákhoz való alkalmazkodásért felelős” (Gerhardt, 2009, 66. o.). Megfelelő minőségű ellátás esetén, a fejlődés korai időszakában nagyobb számban képződnek a gyermek agyában olyan receptorok, amelyek megkötik és semlegesítik a károsító kortizolt, ennek következtében az ilyen gyermek könnyebben kezeli a stresszt. Ha végiggondoljuk a korai évek történéseit, azt láthatjuk, hogy egy csecsemő, kisgyermek nagyon sok alkalmazkodási terhelésnek, stressznek van kitéve még normális körülmények esetén is. A környezethez való hatékonyabb illeszkedés igénye arra készíti a gyermeket, hogy belső képességeit növelje. Ez azzal jár, hogy több területen is (mozgás, értelmi fejlődés, énefejlődés stb.) újra és újra megbomlik az adott területek korábbi egyensúlya. A gyermek aktuális képességei alatta vannak igényeinek, vágyainak, törekvéseinek. Ezért igyekszik a gyermek a felnőtt segítségével képességeit magasabb szintre emelni, így fokozatosan egyre inkább alkalmassá válik az adott kultúrába való beilleszkedésre. Ez a több szálon futó progresszív fejlődési folyamat esetenként erőteljes alkalmaz-

kodásra kényszeríti a gyermeket. A kisgyermekes családok helyzete, működési problémáik (szerepbizonytalanságok, különböző konfliktusok, feszültségek stb.) szintén stresszforrások lehetnek a kicsinyek számára. Stresszt okozhatnak a gyermek és az őt ellátó felnőtt kapcsolatában megjelenő problémák is, pl. ha az egymásra hangozódás közöttük valamiért nem jó. Ennek oka lehet a felnőtt elutasító magatartása, de fakadhat ez a gyermek temperamentum-jellemzőiből is, hisz vannak nehezebben kezelhető, irritábilis gyerekek. Az egyik legsúlyosabb stressz a korai években a szereparáció. Ezért van óriási jelentősége a kisgyermekellátásba vont gyermek fokozatos anyás beszoktatásának. Stressz fakadhat a társas helyzetekből is (pl. ha a gyermeket ellátó felnőtt stresszes, de feszültséget hordozhat a testvérhelyzet, a csoporthelyzet). A korai években az ilyen jellegű feszültségek, stresszek ártó hatásának tompítása is a felnőtt feladata. A stressz komoly negatív következményekkel jár. Zavart okozhat az érzelem- és viselkedésszabályozásban, az immunvédelemben és személyiség alakulásában. A kisgyermekellátásban törekedni kell a károsító stressz, a fölösleges frusztráció elkerülésére, redukciójára. Az, hogy egy gyermeknél lesznek-e a korai években megtapasztalt stressznek későbbi negatív következményei, attól függ, hogy a gyermek mennyire volt kitéve a stressznek, és mennyi segítséget kapott a felnőttől ahhoz, hogy nyugalmi szintje helyreálljon. E tekintetben is lényeges az ellátás minősége.

Az érzelemszabályozás terén is előfordul a gyermek félrehangolása. Pl. a felnőtt – türelmét veszítve – rászól a gyermekre: „hallgass”, „hagyd abba”, „elég legyen” stb., leállítja így annak intenzív, negatív állapotát. Ha ez gyakori, a gyermek megtanulja, hogy érzelmeit „elnyelje”, miközben izgalmi szintje olyan magas marad, mint volt. Vannak olyan felnőttek, akik a gyermek magas negatív állapotaira hol reagálnak, hol nem. A gyermek így bizonytalanná válik. Nem tudja, mikor kap segítséget a felnőttől, és mikor nem; így aztán, hogy jobban meg tudja tartani a felnőtt figyelmét, mindig magas szinten tartja érzelmi megnyilvánulásait. Vannak gyerekek, akik bizonytalanságuk miatt rátapadnak a felnőttre, mivel nem kapnak tőle érzelmeikről elég információt, ezért nehezen tudják értelmezni a saját és a másik ember érzelmi állapotait. A felnőttre való tapadás éppen azt az igényt szolgálja, hogy minél több visszajelzést tudjanak megragadni tőle. A felnőttek részéről tapasztalható lehangoló szabályozási módok azt rögzítik a gyermekben, hogy számára nincs, vagy bizonytalan a szabályozó segítség. Az ilyen gyermek magára maradt saját feszültségének kezelésében.

A szabályozás eszközei

Az érzelmi szabályozás terén kezdetben a felnőtt részéről a nonverbális eszközök dominálnak (tekintet, érintés, hangszín stb.). Majd az anyanyelv elsajátítása lehetőséget ad az érzelmek szavakban történő megfogalmazására, megismerésére is

(ez a második, harmadik életévben már fontossá válik). Ha a gyermek nem tudja, nem tanulja meg a felnőttől érzelmeinek nyelvi kifejezését, kódjait, akkor nem lesz képes saját érzelmeit megnevezni, azonosítani. Ez később problémát okozhat. Az ilyen ember nem tud kapcsolatba kerülni saját érzelmeivel, nem tudja azokat nyelvi kifejezések segítségével megragadni, csillapítani. Ezért ha probléma adódik, a test reagál majd valamilyen szomatikus tünettől, mert a belső állapot nem kibeszélhető, nem feldolgozható verbálisan. A felnőtt szabályozó tevékenységének hatékonyságát meghatározza a gyermekkel való jó kapcsolat, összehangoltság, az együtt töltött elégséges minőségi idő is. Ekkor nyílik mód elmélyült interakciókra, visszajelzésekre, belső állapotaik kölcsönös feltárására. Ezek segítségével egészségesen bontakozhatnak ki a kisgyermek érzelmi képességei, és fokozatosan képessé válik saját érzelmi állapotainak szabályozására, a másik ember érzelmi állapotaihoz való igazodásra.

Viselkedésszabályozás

Társas képességeink születéskor inkább még csak potenciálok, társas interakciók során formálódnak. E készségek kialakulása tapasztalatfüggő, s bár a születéstől fejlődnek, egészen a típegős korig kialakulatlanok. A szociális erőterben megszülető társas képességek teszik lehetővé, hogy viselkedésünket az adott szociális tér normái szerint szabályozni tudjuk. A gyermek nem születik a közösség által elvárt szabályok tudásával, sem azok betartásának képességével, és nem rendelkezik még sokféle szociális készségekkel sem. A korai években a gyermek számára a felnőtt a modell, döntően ő közvetíti a követendő viselkedési mintákat. A felnőtt nemcsak minta; kontrollálja, szabályozza is a gyermek viselkedését, fokozatosan közelítve azt a kulturálisan kívánatoshoz, eközben tekintettel van a gyermek még elég hiányos belső kapacitásaira. A felnőtt–gyermek közös tevékenysége nyomán bontakoznak ki, erősödnek meg a gyermeknek a viselkedése szabályozásához szükséges készségei. A gyermek kezdetől erős utánzási késztetéssel rendelkezik, mely a látott minta követésére sarkallja őt, ezért utánozza a felnőtt viselkedését. A felnőtt minta követése akkor erőteljes, ha a gyermeket pozitív kapcsolat fűzi a felnőtthez. A kisgyermek idővel azonosul is a felnőtt által képviselt szabályokkal, azaz érzelmileg is kezdi elfogadni azokat. A kisgyermeknevelőnek törekedni is kell arra, hogy a gyermek a viselkedéssel kapcsolatos szabályokat belsőleg, érzelmileg is elfogadja, és megtapasztalja azok fontosságát, előnyeit, illetve megtapasztalja be nem tartásuk kedvezőtlen vagy ártalmas következményeit is. A nevelő célja, hogy idővel a valamikori külső szabályok beépüljenek, és a gyermek saját viselkedését már önmaga szabályozza, autonóm módon és a kultúra által elvárt formában. Mindez hosszú fejlődés eredménye. Az élet első éveiben a gyermek szabálykövetésére döntően még az jellemző, hogy engedelmeskedik a felnőtt elvárásainak. Értelmi, akarati képességei nem elégségesek

ahhoz, hogy belátásból cselekedjen, ez hároméves kor alatt még hiányzik. A belátás már feltételez olyan belső készletet, hogy adott szabályok szerint cselekedjünk, hogy betartsuk azokat. Bár kisgyermekkorban a szabályok betartása az engedelmes-ségre építhető, számos olyan fontos változás történik már ekkor, ami a viselkedésszabályozáshoz szükséges belső erőket (értelmi, érzelmi, motivációs téren) kidolgozza. Annak, hogy ez megtörténjen, vannak feltételei:

Fontos, hogy a nevelő reagáljon a gyermek viselkedésére, mondja el a kívánt viselkedéssel kapcsolatos elvárásait. Át kell gondolni a gyermek viselkedésével kapcsolatos elvárásokat, hogy ne legyen túl sok vagy elméretezett. A viselkedésszabályozás terén is probléma, ha a felnőtt nem számol a gyermek belső kapacitásainak korlátaival. Ilyen pl. a túl sok szabály, vagy ha olyan szabályok betartását várja el a felnőtt, amire a gyermek még nem képes, ami számára frusztráció, erőszak, kényszer. Az ilyen helyzet negatív érzelmeket hoz felszínre: a harag, agresszió, tehetetlenség, frusztráltság, önértékcsökkenés, lázadás stb. Ez pedig súlyosan megterhelheti a gyermeket, a fejlődését, a gyermek–felnőtt kapcsolatot. Mindez a nevelői törekvésekkel is szemben áll, hisz nem felbosszantani akarjuk a gyermeket, nem lázadását szeretnénk provokálni, vagy önértékét csökkenteni. A korai években a gyermek megfigyelése és a nevelési alapelvek betartása (fokozatosság az elvárások tekintetében, a gyermek aktivitásának támogatása, az együttműködés, az egyéni bánásmód stb.) biztosítja, hogy a nevelő nem téveszti szem elől, és nem lépi túl a gyermek aktuális fejlettségi szintjét, így kevésbé kell a felnőttnek a gyermek ellátásában erős beavatkozásokra ragadtatni magát.

A gyermek értelmi kapacitása megköveteli a felnőtt részéről, hogy egyszerűen, a gyermek számára is érthetően fogalmazza meg elvárását, hogy milyen a szabályokat kell betartania az adott helyzetben. A bonyolult magyarázatok összezavarják a gyermeket, elfedik, lehetetlenné teszik számára a megértést. Pl. értelmetlen megoldás, ha egy kétéves kisgyermeknek helytelen viselkedése kapcsán azt mondják: „*ülj le, és gondolkodj*”. Még csak ekkor jelenik meg a gyermeknél a belső kép, ekkor nyílik esély a fejben való gondolkodásra, még nem tudja, hogy mit takar ez a szó: „*gondolkodj*”, mint ahogy az sem világos számára ilyen megfogalmazás esetén, hogy az adott helyzetben pontosan mi a gondja a felnőttnek. Fontos, hogy a nevelő használható támpontot adjon a gyermeknek viselkedésével kapcsolatban, visszajelzése legyen konkrét. Pl. konkrét megfogalmazás az, ha egy társát megütő gyerekre a „*rossz vagy*” helyett azt mondjuk: „*ne üsd meg a másikat, mert...*”. Így a gyermek pontosan érti saját viselkedését és annak következményeit. A konkrét megfogalmazás világossá teszi számára, hogy pontosan mit kifogásolnak, miért és min kell változtatnia, ha meg akar felelni az elvárásoknak. Ha a felnőtt az aktuális helyzetek kapcsán rendszeresen beszél a kisgyermeknek a szociális szabályok szerepéről, arról, hogy adott viselkedésnek milyen negatív következményei lehetnek mások számára, akkor ez már kétéves gyermekek viselkedésében is érezteti hatását (Vajda, 2006).

A viselkedésszabályozás fontos feltétele, hogy megerősödjenek a gyermekben a viselkedésszabályozáshoz szükséges belső kapacitások, idegrendszerében a gátló hatások. Idővel megjelenik az azonosulás, a késleltetés, a feszültségtűrés, az ellenállás képessége, valamint az a képesség, hogy egyre jobban tudja a másik ember nézőpontját is érzékelni és elfogadni. Ezek a gyermek önkontrolljának csírái, viselkedésszabályozásának belső feltételei, melyekhez társul még értelmi, érzelmi, akarati kapacitásainak gazdagodása is. A viselkedésszabályozás akkor válik a nevelésben hangsúlyossá, amikor a gyermek által használt fizikai és szociális kör kitágul, amikor aszociális térben is keresi a maga szerepét, helyét, mozgásának és lehetőségeinek határait. Ilyenkor a gyermek bőségesen találkozik, ütközik a külső szabályokkal, és ebben a dinamikus erőterben formálódik, erősödik benne a szociális szabályok megértésének, megtartásának képessége.

Kezdetben a szabály külsőként van jelen. A felnőtt kereteket szab a gyermek viselkedésének: enged, bátorít, korlátoz, esetleg tilt, a gyermek védelme érdekében elvárja a gyermektől bizonyos szabályok betartását. Tipegős korú gyermek a felnőtt arcát figyeli és használja saját viselkedése szabályozásához útmutatóként, a felnőtt arcáról „olvassa” le, szerzi az információt saját viselkedése szabályozásához. *„Ezt a jelenséget társas referálás néven ismerjük, melynek során a kisgyermek egy bizonyos távolságból vizuális kommunikáció révén tart kapcsolatot, és ellenőrzi, hogy mit tehet és mit nem, hogy mit érez és mit nem.”* (Gerhardt, 2009, 41. o.). A kisgyermek beszédfejlődésének eredményeként már szavak segítségével is rávehető, hogy engedelmességen a felnőtt által meghatározott, helyesnek tartott szabályoknak. Külső nyomásra, figyelmeztetésre a gyermek fokozatosan képes lesz az adott szabály betartására, teljesíti a felnőtt elvárását. Saját viselkedése fölött már kontrollt tart, a felnőtt igénye szerint cselekszik. Ezt nevezik negatív önkontrollnak (Bagdy, 2004). A gyermek még nem magától cselekszik helyesen, az elvárás még külső kényszerként jelenik meg. A számára fontos felnőtt rosszallásától való félelem az, ami a szabály megtartására bírja a gyermeket. Ez a viselkedésszabályozás fontos állomása. A gyermek a felnőtt útmutatásai szerint tartja be a szabályt, de már képes önmagát szabályozni, képes önmagát megakadályozni a felnőtt elvárásától eltérő cselekvésben, hogy elkerülje a felnőtt rosszallását.

A gyermek idővel képes lesz külső tiltás nélkül is leállítani azon vágyait, melyekről tudja, hogy a felnőtt azt nem engedné meg. Pl.: már nem azért nem nyúl a másik gyermek tárgyába, mert tart attól, hogy megszidják, hanem azért nem teszi azt, mert már van ellenállási képessége. Átéli most is, milyen jó lenne megtenni, de visszakapja a kezét. A gyermek önmagát állítja le, mintha azt a külső korlátozó személy tenné. Ilyenkor a szabály már a belsővé válás útján van. A vágyott dologra gondolva fellép benne a „nem szabad” tilalma, és ez visszatartja a gyermeket a helytelen cselekvéstől, így megóvja őt a külső rosszallástól. A már belsővé vált szabálytól, normától eltérő viselkedés ekkor már feszültséget okoz a gyermekben. Mindez arra

utal, hogy már megjelent a pozitív önkontroll (*Bagdy, 2004*). A gyermekben az elvárt viselkedéssel kapcsolatban kialakult egy belső képzet. Ha a vágyainak enged, ütközik a már kialakult saját belső mércéjével, és ez önértékelését kedvezőtlené teszi. Ez indítja el a gyermekben a helyes viselkedésre törekvést, s ez a törekvés hozza létre a belátás nyomán kialakuló, tudatosan szabályozott viselkedést. Ez már az önszabályozás magasabb szintjét biztosítja számára, és ez inkább már a kisgyermekkorot követő évek minősége.

Ahhoz, hogy a kultúra által elvárt szabályok szerint cselekedjünk, ismerni kell a szabályokat és azok hatókörét, hogy mikor és hol van jogosultsága a késztetésünknek. Amikor a gyermek a bővülő szociális térben aktivizálódik, sokszor ütközik a szabályokkal, elmegy a kritikus pontig, a környezet tűrési határáig. Nem azért teszi ezt, mert „rossz”. Vét a szabály ellen, mert nem tudja azt, vagy még elfelejti, vagy a késztetések, vágyak, ösztönök elsöprik a még gyenge lábakon álló szabálytartó képességét. Azért is vét a szabályok terén, mert meg kell győződnie annak érvényességi köréről: kinél, mikor és hol a húzódik a szabály határa. Most tanulja ezeket ütközések, konfliktusok árán.

Sokféle probléma származik abból, ha a felnőtt nem reagál a gyermek szabálysértésére (nem ér rá, nem érdekli stb.). A kisgyermek ilyenkor persze elégedett, mert az történik, amit ő akar, önmagát sikeresnek, hatékonynak érzi. Ám nagy árat fizet ezért mindenki! A gyermek csak a saját érdekét érvényesíti, nincs tekintettel másokra, nem tanul meg alkalmazkodni. Az ilyen viselkedést rosszul tolerálja minden közösség, ellenérzésük megkeserítheti a gyermek helyzetét is. A gyermeknek szűksége van arra, hogy a korai évek szerető, érzelemgazdag kapcsolatában – esetleg konfliktusok, elégedetlenségek árán is – megtanulja betartani a legelemibb viselkedési szabályokat. A korai védő, óvó kapcsolatban könnyebben elviseli a gyermek az ilyen ütközések fájdmát. Ha a felnőtt nem reagál a szabályok áthágására, kerül a konfliktusokat, nem állítja le azokat, akkor a gyermek nem „tanulja” meg az akadályoztatás okozta fájdalom, feszültség elviselését. Nem alakul ki nála a frusztrációs tolerancia, a konfliktusokkal való bánni tudás, nem tudja jól kezelni az érdekek ütközését. A felnőttben pedig – aki valamilyen okból nem akarja korlátozni a gyermeket (nem akar neki „rosszat”, feszültséget stb.) – gyűlik a bosszúság, elégedetlenség, és mindez látszik is rajta. Ez egy elmaszatolt helyzet. A gyermek látja a felnőtt feszültségét, türelmetlenségét, ugyanakkor nem nevesített a probléma, a tény, ami eligazítást adhatna számára, hogy min változtasson, hogy a felnőtt jobban érezze magát, és ő megfeleljen elvárásainak, hogy elégedettek legyenek vele. A rosszul szabályozott gyermek alulszocializált lehet, beilleszkedési nehézségei adódhatnak. Nem alakulnak ki benne azok a késztetések, hogy meg akarjon, meg tudjon felelni adott közösségben érvényes szabályoknak.

Probléma, ha a felnőtt nem ad teret a gyermek saját késztetéseinek, saját motivációs törekvéseinek. Igaz, hogy a korai években a felnőtt szabályozó tevékenysége

elég kifejezett, mert egy kisgyermek sok dolgot még nem tud, nem látja a lehetséges következményeket, ugyanakkor, ha minden beszabályozott, akkor még a szabályokhoz egyébként jól alkalmazkodó gyermek tűrőképessége is romlik. Fontos a kisgyermeknek megtapasztalni azt, hogy az ő késztetése, elképzelése is fontos, és ha lehet, akkor megengedett, és méltányolva van. Így megtanulja, hogy saját igényeinek érvényt szerezzen, és azt is, hogy az ő és a másik igényeinek egyaránt van létjogosultságuk, ezek megférnek egymás mellett. A nevelőnek meg kell találnia a mértéket, az arányokat ezen a téren is (miben, hol akarhat a gyermek és miben, mikor kell neki elfogadni a másik elképzelését). Kisgyermekkorban gyakran előfordul, hogy a gyermek lázad a felnőtt korlátozása ellen, konfliktus keletkezhet közöttük és a gyermekben. Ambivalens helyzet: a gyermek függ a felnőttől, szereti, de érdekeik, igényeik esetenként eltérnek. A felnőtt bizonyos szabályokkal akarja őt korlátozni. Jó kapcsolatban ez fokozatosan úgy oldódik fel, hogy a gyermek a szabályt sajátjaként éli meg, mintha maga is így akarná. Ezzel a megoldással békében lehet önmagával és megmaradhat a felnőtt szeretetében is.

Kötetlen tevékenységek

Játék

Míg a gondozás, viselkedésszabályozás során döntően a felnőtt elvárásai érvényesülnek, addig a gyermek spontán játékában nincs külső kényszer, nincs merev, más által szigorúan megszabott forgatókönyv, nincs kollektív séma, viszonylag kevés a külső korlát. A spontán játék alapvetően tiszta önszabályozás. A gyermek a játék során maga dönt, választ, ő szabja meg a játék tartalmát, idejét, a hozzá szükséges tárgyak, személyek vonatkozásában is az ő akarata érvényesül. A játék során ön maga hozza mozgásba az aktuálisan szükséges belső funkcióit, készségeit, kapacitásait (figyelem, emlékezet, fantázia, különböző mozgásformák, érzékszervek munkája és koordinációja, társas interakciók kezelése stb.), beindítja, összehangolja, és működésben tartja ezt az egészet, személyiségének minden elemét használja. A közben begyűjtött tapasztalatokat beépíti, integrálja meglévő sémáihoz. A gyermek spontán játékában nagyon sok jó erő, energia mozog: szabadság, öröm, spontaneitás, kreativitás, vágyteljesítés stb. A felnőtt által, külső elvárásnak való megfeleléssel jellemezhető játéktevékenység mindezt nem tudja biztosítani. Fontos a spontán játék és a játékos feladat megkülönböztetése, illetve a közöttük lévő különbség tudatos szem előtt tartása. A felnőtt által kínált, kezdeményezett, irányított játék a gyermek számára játékos feladatmegoldás. Az ilyen játéktevékenység problémák forrása lehet, mivel

ez a tevékenység már nem a spontán játék szabadságával jellemezhető, a gyermeknél itt is megjelenhet a teljesítménykényszer. A korai években sok olyan helyzet van, ahol a gyermeknek kell igazodnia: más mondja meg, hogy mikor keljen, feküdjön, egyen, levegőzzön, mosson kezet, legyen csendben stb. Ha még a játéokban – e szabad tevékenység során – is kötött sémák, elvárások mentén kell cselekednie, akkor még itt sincs módja szabadon dönteni, akarni, igényeit, vágyait kielégíteni, feszültségeit redukálni stb.

Motivációs háttérben is eltér a spontán játék és a játékos feladatmegoldás. Ha a gyermek önindította spontán játékot játszik, annak háttérben saját szükségletei motiválnak: bizonyos dolgok megfigyelése, tanulmányozása, azokkal kapcsolatos tények, összefüggések megértése, nehézségek feldolgozása, vágyai stb. A gyermek spontán játékát saját érséből, fejlődéséből, megélt élményeiből fakadó indíttatások, feszültségek inspirálják. Így a spontán játék terepet kínál a gyermek számára különböző pszichés kapacitásainak gyakorlására és segíti (a valamilyen okból) megbillent egyensúlyának helyreállítását. A spontán játék lényege éppen az, hogy a gyermek szabadon, belső igényei, szükségletei szerint kísérletezhet, cselekedhet. A játékos feladatmegoldás esetében a gyermek számára a fő motiváló erő a felnőttnek való megfelelés. Azzal és azt akarja csinálni, amit a felnőtt javasol, erre fókuszál. Figyelme és aktivitása kevésbé fürkészi a játékokban rejlő információk, összefüggések feltérképezését, a variációk kipróbálását, a kísérletezést, helyzetek modellezését stb. Játékos feladatmegoldás esetében az idő is más, erősebben sűrgeti a gyermeket, hogy kész legyen, ellentétben a spontán játék szabad, saját tempóban történő kísérletezéseivel.

Előfordulhat, hogy a kínált játékhoz szükséges belső kapacitások egyik gyermeknél adottak, míg a másikonál nem. A gyermek így – egy teljesen tétnélküli helyzetben is – negatív tapasztalatokat élhet át: kudarc, kisebbségi érzés (ugyanis ő nem írja felül a felnőtt elvárását; ha annak nem tud megfelelni, akkor önmagát értékeli le).

A játékos feladat nem számol a gyermekben adott belső programmal, egyéni fejlődési ritmussal. Kívülről nem látható, hogy az adott gyermeknek milyen belső kapacitásokat kell integrálni, milyen belső feszültségeket kell feldolgozni. A kínált játék nem biztos, hogy megfelel ezeknek a belső történéseknek, igényeknek.

A játék mibenléte

A játék a gyermekkor domináns tevékenysége, a gyermek ebben fejlődik és mutatkozik meg leginkább. A játék a gyermek saját, természetes nyelve, melynek segítségével kifejezheti önmagát. A beszéd, a nyelv kész kulturális termék, amit még meg kell tanulni, hogy majd annak segítségével is ki tudja magát fejezni. A játék az a tevékenység, melynek segítségével a gyermek „építi” énjét, a neki leginkább megfelelő módon és ritmusban. A játék a korai években védeni képes a fejlődő gyermeket,

aktuális integritását, belső egyensúlyát, egészségét. Ha a játék nem a gyermek számára optimális formában valósul meg, ha nem érvényesülhetnek a spontán játék fejlesztő potenciáljai, akkor a gyermeket megfosztjuk legfontosabb önkifejező, önépítő, önvédő és önszabályozó eszközétől!

A spontán játék más tevékenységektől megkülönböztető jellemzői

A játék érdek nélküli, öncélú cselekvés, nincs benne eredményt váró beállítódás. Nem sorolható be a más személy vagy külső körülmények készítésére megjelenő cselekvések sorába. A játékban nem érvényesül olyan külső kontroll, kész elvárt séma, mint pl. a gondozás során. A gondozás, a szabályozás a realitás, a felnőtt világ racionalitásának területe, míg a játékban az alkalmazkodó erőfeszítések gyengülése jellemző, és benne a gyermeki vágyak dominálnak. A játékot a spontaneitás jellemzi a tényleges alkalmazkodás kényszereihez képest. A játékot az öröm, a tevékenység fenntartásának és gyakorlásának, a tevékenység fölötti uralom elérésének, a feszültségektől való megkönnyebbülésnek az öröme jellemzi. A játék tere az ún. potenciális tér: átmeneti tér, nem része a gyermek belső pszichés és a valóság külső realitásának. Ez a „mintha”-tér felületet kínál a gyermeknek, belső világa megmutatására (vágyai, félelmei stb.), fantáziájának, kreativitásának, saját kapacitásainak kipróbálásához, önmaga megismeréséhez. A játék a konfliktusoktól való szabadulás egészséges módját kínálja a gyermek számára. A mindennapi történések sorát alapvetően a kisgyermeket ellátó felnőtt szabja meg. Ez a gyermek részéről engedelmességet jelent, lemondást, áldozatot, alárendelődést igényel saját ösztönei, vágyai, személyes szabadsága vonatkozásában, és ez feszültségek, konfliktusok forrása lehet. A reális térben a konfliktusok megoldása a gyermek részéről áldozatokkal járó együttműködés során valósulhat meg. A játék közben sajátos áttételekkel oldhatók fel a konfliktusok, és annak nincs a gyermekre visszaható negatív következménye, nem sérül a gyermek–felnőtt kapcsolat, a gyermeki én a legélesebb konfliktusok esetében is kielégülést, kárpótlást találhat a játék segítségével. A játék az agresszió alternatíváját kínálja, ennek során agressziógátlás érvényesül; a játékos agresszió ritualizált, más megítélés alá esik. A játék során azonban megjelenhetnek agresszívnek tűnő akciók, amelyek fakadhatnak a gyermek életkorából, megélt élményeiből, játék-fejlettségének színvonalából stb., amelyek megértése mindig egyedi mérlegelést kíván. A nyílt agressziót még játékban is gyorsan, kevés feltűnéssel, de határozottan le kell állítani. Ugyanakkor a nevelőnek úgy kell a gyermek játékában megjelenő agresszióra reagálni, hogy azzal a problémás gyermek lehetőséget kapjon zavaró, rossz élményei feldolgozására. Biztosítanunk kell, hogy játéka kiteljesedhessen, elmélyülhessen, hogy szimbolikusan meg tudja fogalmazni azt, ami feszültségét okozza, ami egyéb-

ként megbetegítené, fejlődését visszavetné, rossz irányba terelné. Időt, játékterének védettségét, intenzívebb odafigyelést, aktív visszatükrözést (de nem értelmezést és nem irányítást) feltételez mindez. Ha a gyermek játékában visszatérő módon jelen van az agresszió, szükséges a családdal való intenzívebb közös munka a helyzet megoldása érdekében, át kell gondolni a gyermek csoportjának ellátását, légkörét, működését, az ott folyó viselkedésszabályozást, a nevelői stílust stb. annak érdekében, hogy kiderüljön a permanensen megjelenő agresszió oka. Miközben teret kap a játékában agressziót megjelenítő gyermek, a nevelőnek figyelemmel kell lennie a csoportban lévő többi gyermek erőteljes utánzási késztetésére is (ami az ilyen játék nemkívánatos kiterjedését hozhatja a csoport életébe).

A spontán játék optimális megvalósulása

A szereplők tevékenysége	Gyermek	Spontán fejlődés támogatása	Hagyományos nevelési területek
<p>Kisgyermeknevelő</p> <p>A játék szabályozása a kisgyermeknevelő részéről döntően indirekt: tárgyi, személyi feltételek megteremtése, megfelelő szervezés, a jó testi-pszichés állapot biztosítása stb. (Egészséges, megfelelő módon ellátott, önmagát biztonságban tudó gyermek játszik, játékra képes és játékra kész).</p> <p>Amikor a nevelő bekapcsolódik a gyermek(ek) játékába, akkor is az indirektivitásnak kell érvényesülnie: nem veszi át az irányítást. Beavatkozása egy gyermek játékába egyedi mérlegelés után történik, és a csoportban játszó minden kisgyermekre kiterjedően, oszcilláló, reflexív módon valósul meg. Azaz a kisgyermeknevelő bevonódik egy gyermek játékába, reflektál arra, majd kilép a játékból, és egy másik kisgyermeknél megteszi ugyanezt. Így minden játszó kisgyermekre figyel. A játékba való nondirektív módon történő bekapcsolódása lehetőséget ad arra, hogy segítőkészen támogassa a gyermek önépítését, önszabályozását, önvédelmét, önkifejezését. Mindezt úgy, hogy ne veszélyeztesse a játék és a játszó gyermek érdekeit. Reflektál a gyermek játékában megjelenő legkülönbözőbb ismeretekre, összefüggésekre, absztrakt/fogalmi szinten nevesíti mindazt, amit a gyermek cselekvéses úton megjelenít, megtapasztal. Visszajelzi a gyermek érzelmeit, a játék kapcsán megnyilvánuló ügyességét, a játékban felsejülő tudás elemeit, stb.</p>	<p>Gyermek</p> <p>A gyermek kezdeményezi a tevékenységet belső indítékai szerint, ő dönti el, hogy mivel, mit játszik. Indítékai lehetnek: érlelődő pszichés funkcióinak gyakorlása; új tapasztalatainak, ismereteinek kipróbálása, kiegészítése és rögzítése; az őt ért negatív hatások feldolgozása, elhárítása stb.</p> <p>A tekintetben is ő dönt, hogy adott játéktevékenységen belül mit csinál, milyen dolgokat valósít meg, és mivel osztja meg akcióját.</p>	<p>Spontán fejlődés támogatása</p> <p>A játék segíti a gyermek kognitív rendszerének fejlődését: az észlelést (a konstanciák alakulását, eltérő modális csatornák váltását), az explozív, figyelem, képzetet, emlékezet, gondolkodási problémamegoldások, gondolkodási stratégiák), kreativitás, képzelet fejlődését és integrációját, a nyelvi kifejezőkészségét. A játék során szerzett információkat megőrző értelmi struktúrájába építi, így fejlesztve azt. A játék cselekvéses formája a mérésnek (a gyermek alapvetően így, cselekvéssel érti meg a világot). A játék segíti megismermi a valóságot (a természeti, tárgyi, szociális világot és az ember saját belső világát is). A játékban ismereteket szerez, ezeket gyakorolja, pontosítja, korrigálja, tanul és életrepasszátalokat szerez. Fejlődik, koordinálódik a mozgás, a finommotorika, integrálódik a szenzoros területekkel. A játék segíti a motivációs struktúrák (érdeklődés, akarat, döntés stb.) fejlődését. Szociális téren segíti a játék: a szociális kompetenciák kibontakozását, a társas helyzetek kezelésének ügyességét.</p>	<p>Hagyományos nevelési területek</p> <p>Érzelmi téren a nevelő visszajelzi, megerősíti, kiegészíti a gyermek által végzett tevékenységben megjelenő információkat, összefüggéseket. Segíti a fogalmi gondolkodást, a kognitív rendszer gazdagodását. A gyermek játéka során megtanul alkotó, hasznos tevékenységet végezni, segít a tevékenység végén a rend kialakításában.</p> <p>A cselekvés, az aktivitás, a mozgás (a szabadban és bent) szolgálja a testi fejlődést, egészségét.</p> <p>A nevelő visszajelzi és segíti a játéktevékenységben és annak kontextusában az esztétikum megjelenését, megjelenését.</p> <p>Erkölcsei téren a direkt reguláció nyomán kialakulnak a fizikai és szociális térben elvárt értékek, normák szerinti viselkedési formák, sémák.</p>

<p>Társít a játékához, hangulathoz, helyzethez illeszkedő ismereteket, verset, mondókat, éneket, beszélgetést stb.).</p> <p>A nevelő direkt beavatkozásai a játékba alapvetően regulációs jellegűek:</p> <ul style="list-style-type: none"> – érvényt szerez a fizikai és szociális térben szükséges viselkedési szabályoknak; – szükség esetén kezeli a frusztrációs, konfliktusos helyzeteket, az érzelmek szabályozását segíti; – A játsszani nem tudó gyermeknél a nevelő kezdeményez, bevonja őt játékba, igyekszik motiválni, inspirálni, elérni azt, hogy játszzani tudjon (előbb segítséggel, majd önállóan is). Ha a kisgyermeknevelő az egyébként jól játszó gyermeknél is kezdeményez, a játék lényegi hatását teszi tönkre. Ezért mindig komoly mérlegelést igényel, hogy melyik gyereknél van szükség az ilyen módon való játék-kezdeményezésre. <p>Megfigyeli a gyermek játéka során feltáruló:</p> <ul style="list-style-type: none"> – képességeit, belső kapacitásait, – esetleges konfliktusait, belső problémáit. <p>A tapasztalatokat felhasználja a gyermekkel kapcsolatos nevelői céljainak, feladatainak kijelöléséhez.</p>	<p>Saját döntése, hogy meddig csinálja az adott tevékenységet, és mikor vált át másikra.</p> <p>A gyermek betartja a játék során szükséges minimális szabályokat a felöltött kérésének megfelelően.</p> <p>A gyermek korának megfelelő módon segít a nevelőnek a játék után a szobában, a játékok elrendezésében.</p>	<p>A játék segíti a szocializációt (szerepek, szerepvilágok elemének, mozzanatainak gyakorlása, utánzás, azonosulás révén). A játék segíti a gyermek integrálódását a fizikai szociális térbe, segítségével ezekben egy kompetensebben mozog. A játékban a gondozó által behozott, odaillő versek, ének, mondóka és beszélgetés, a társakkal való kommunikáció fejlesztés az anyanyelvet. A játék során saját képességeiről szerzett tapasztalatait, a nevelő ezzel kapcsolatos visszajelzéseit.</p> <p>Játéka segíti a belső egyensúlyát veszélyeztető feszítő élmények, érzések átoldozásában. Játék során a nevelő visszajelzést ad a gyermek érzelmeiről, visszacsatolása segíti a gyermek érzelmi fejlődését, érzelmszabályozását, érzelmi intelligenciájának gyarapodását.</p> <p>Játék közben a gyermek érzelmeit elát, empátiája fejlődik (belehelyezkedve más szerepbe). A gyermeknek érzelmi támaszt nyújt, érzelmei sokirányú átélését teszi lehetővé. Képessé válik az önszabályozásra: ennek érdekében érzelmi, akarat, mozgásos, szociális kompetenciáját mozgásba hozza a játék során. A játék közvetítő és döntő feladatot lát el az érett önkontroll kialakulásában. A játék segítségével tanulja meg a gyermek strukturálni a rendelkezésre álló időt.</p>
---	---	--

Játéktípusok és a nevelés lehetőségei

Funkciójátékok

A funkciójátékok megfigyelése, elemzése abban segíti a nevelőt, hogy felismerje azokat a – gyermek által indított – akciókat, melyek saját, belső funkciói automatizálására irányulnak, azt szolgálják. E felismerés birtokában a felnőtt már meg tudja teremteni azokat a tárgyi, emocionális, idői stb. feltételeket, hogy ez a játék az adott gyermek fejlődését szolgálja.

A funkciójáték jellemzően mozgásos, érzékszervi kísérletező játék. Funkciójáték során a gyermek saját funkcióit gyakorolja, azokat, amelyeket már tud, de amelyeknek még automatizálódniuk kell. E játékokat az adott funkció érése által megjelenő feszültség hívja életre és tartja mozgásban. A játék közben megélt funkcióöröm az érés okozta feszültség csökkenéséből fakad. A gyermek addig folytatja, ismételteti a játékot, amíg az érésnek indult funkciója be nem járódik, amíg az automatikussá nem válik. Ez az első év domináns játéka (pl. kéznézegetés, gögicselés, kontaktus, kapcsolatlétesítés stb.), de a gyermeknél később megjelenő funkciók begyakorlását is szolgálja ez a játék (pl. csúszdázás, gerendán egyensúlyozás, biciklizés, nagymozgásos játékok). A játékra jellemző a szabályok hiánya: a gyermek maga indítja a játékot, és addig játssza, ameddig szeretné.

Manipulációs játék

A manipuláció a kezek összerendezett tevékenységét jelenti, a manipulációs játékok ennek fejlődésében, fejlesztésében segítik a gyermeket. A manipulációs játékok átmenetet képeznek a funkció- és a konstrukciós játékok között. A kéz nézegetése, mozgatásának megfigyelése fokozatosan átadja helyét a tárgyakkal végzett manipulációnak. Ehhez szükséges a gyermeknél a nyúlás, fogás, elengedés kialakulása. A gyermek tevékenységét kezdetben a tárgyak észlelésére irányítja, majd a tárgyakkal végzett tevékenységre. A gyermek korának, érdeklődésének, fejlettségének megfelelően manipulálni kezd egy adott játékkal. Ha még csak egy tárggyal játszik, akkor érintgeti, tapogatja, szájába veszi, nyomkodja; forgatja, mozgatja, egyik kezéből a másikba veszi, csúsztatja, lökdösi; letapogatja a tárgy felületét, billegteti és figyel különböző helyzetekben a tárgy stabilitását. Ha már két tárggyal játszik, kezdetben inkább csak az egyikre figyel, majd kialakul a valódi többtárgyas tevékenység; hangot kelt vele (ütögeti), gyűjtögeti, öntögeti a játékokat, egymás mellé rak, egymásra helyez. E játéka során a gyermek finommozgása differenciáltabbá, összerendezettebbé válik, beidegződnek a kéz, a kar, váll izmai. E tevékenység során kapcsolat alakul

ki a látási, tapintási, mozgásos analízátorok között. A tárgyakkal való manipuláció során elemi tapasztalatokat szerez a gyermek a tárgyokról, azok funkciójáról. A manipuláció során szerzett tapasztalatok jelentősen hozzájárulnak a kognitív rendszer fejlődéséhez. A tapasztalat nyomán megszerzett információkat a gyermek asszimilálja, beépíti meglévő sémáiba.

Konstruációs játék

A konstruációs játék kézzel és bizonyos játékeszközökkel végzett tevékenység. A manipulációból bontakozik ki. Alapvetően fejleszti a finommotorikát, az érzékszerveket, összehangolja a kéz és a szem munkáját, a kognitív terület számára alapvető információkat biztosít, elemi mozgásos, érzékszervi tapasztalatokat nyújt, alapvető összefüggések megértését teszi lehetővé. Ezzel jelentősen hozzájárul a kognitív rendszer fejlődéséhez minden téren (észlelés, figyelem, képzelet, emlékezet és gondolkodás/kreativitás). A játék nyomán megszerzett információkat a gyermek integrálja. Ez a játék is fejleszti a motivációs rendszert (döntés, akarat stb.). Esztétikai élményeket nyújt. Társakkal játszva szociális képességek megszerzését, begyakorlását segíti (együttműködés, közös tervezés, kivitelezés, a másik ötletének elfogadása, saját érdekek háttérbe szorítása, esetleges konfliktusok megélése, megoldása stb.).

Fikciós játék

A fikciós játék (gyakorlásos, szerepjáték, szabályjáték) szociális eredetű és segíti a szociális beilleszkedést. Ezek a játékok többségükben érzelmi, esetenként kognitív indíttatásúak. Feltételezik a gyermektől a megfigyelés, utánzás bizonyos szintjét. A gyermek az általa ismert, számára fontos másikat másolja e játék során egyre növekvő pontossággal, árnyaltsággal. Az utánzás ugyan nem játék, de azáltal, hogy a gyermek a megjelenített személytől látottakat a „mintha”-térbe emeli, kihelyezi a valóságból a fikció világába, ezáltal az utánzásos eredetű cselekvést a játék körébe vonja. E játék feltétele a szimbólum, a kettőstudat megléte. Az ilyen típusú játékok módot adnak a kisgyermeknek arra, hogy egy-egy, számára ismerős emberhez, szerephez kapcsolódó viselkedéskészletet fokozatosan megismerjen, pontosítson, begyakoroljon, és saját viselkedérepertoárjába építse. E játék segítségével ismeri meg bizonyos szinten az adott szereppel szembeni társadalmi elvárásokat is. A szerepbe bújva átélheti az ahhoz kapcsolódó érzéseket, érzelmi viszonyulásokat. Egyre jobban megérti az adott szerep egymáshoz kapcsolódó akcióinak sorát, rendjét. Rögzíti a szereppel, a szerepmegvalósítással kapcsolatos ismereteket is. Ez a játék szociális, értelmi, érzelmi síkon fejleszti a gyermeket, fejleszti az empátiát,

szocializál, segíti az énhatárok kiépítését. A fikciós játék lehet egyéni vagy társas; a társakkal kivitelezett játék során mód nyílik a kapcsolatból, társas helyzetből fakadó szociális rutinok megélésére, megismerésére és játékos begyakorlására is (kezdeményezés, irányítás, alárendelődés, együttműködés, feladatmegosztás, konfliktusok kezelése, az ezekből fakadó érzések feldolgozása, közös tervezés, törekvések összehangolása stb.).

Művészeti alkotások közvetítését biztosító tevékenységek

Mese, bábozás, mondóka, vers, ének

Ezek a napi történések spontánabb, szabadabb, művészi jellemzőkkel bíró tevékenységei. Erős, mély hatást gyakorolhatnak a gyermek fejlődésére, és ez az intenzív hatás kiterjed a személyiség minden tartományára. E tevékenységek más fejezetekben nyernek bővebb kibontást. Ezért itt – kivéve a bábozást – csak néhány gondolatot, valamint e tevékenységek kisgyermekkorban kívánatos, optimális megvalósulását rögzítjük.

Mondókák

Borsai Ilona (1980) a mondókát a gyermekek körében használatos, erősen ritmikus, dallamos hanglegjtésű, vagy sokszor énekelt versikeként határozza meg. Sok mondóka a piciny gyermekkel kapcsolatos (altatók, álltatók, höcögtetők stb.). Más mondókák hírt hoznak a természetről; életeseményeket, a népi kultúra értékeit őrzik; emlékeit hordozzák az ősi hitvilágnak, régi varázsló szertartásoknak; mágikus, samanisztikus gyógyítás emlékeit őrzik.

Vers

A kisgyermekkor a szó, a hangzás szinte érzéki ízeletetésének kora. Ebben a korban lehet megalapozni a vers szeretetét. Fontos, hogy a kisgyermeknevelő zeneileg, ritmikailag tökéletes, képszerű megfogalmazású verseket közvetítsen.

Éneklés

A bölcsődében a cél a gyermeknek mintát, modellt nyújtani a spontán dúdolgatáshoz, énekléshez. Az ének különleges lehetőséget teremt a személyes kapcsolatteremtésre, a felnőtt és gyermek között ilyenkor létesülő testi érintés, közelség, intimitás és maga a dal is biztonságérzetet ad, erősíti a kapcsolatot. A kisgyermeknevelő dúdolgatásának, énekének fontos szerepe van a csoportban uralkodó kellemes légkör kialakításában, melyben a gyerekek oldottabbak, aktívabbak, felszabadultabbak, így nyitottabbak és fogékonyabbak minden iránt. Az éneklés harmonizálja a mozgást is (nagymozgást, finommozgást). Éneklés közben a gyermek agyának nagyon pontosan kell a hangszalagokat modulálnia, hogy a kívánt hang jöjjön ki. Ez a legjobb finommotorikus gyakorlat, és hatással van a későbbi, differenciált gondolkodásra is. Komoly teljesítmény, amikor a gyermek a nevelőt mint modellt követve énekel, mert ilyenkor az egész dalt, szöveget fejben kell tartani ahhoz, hogy azt megfelelő időben prezentálja. Ha a gyermek mással együtt énekel egy kis dalt, az a másikkal való alkalmazkodás a szociális kompetencia egyik megnyilvánulása.

Mese

A mese a csodák, a fantázia birodalmát képviseli, akár a játék. A gyermekkori mesetudatból alakul ki a művészettudat. A mese sok rokonságot mutat a gyermekek világával, és sok olyan jellemzővel, motívummal bír, melyek segíthetik a gyermek egészségének, pszichés egyensúlyának, morális minőségének erősödését. A legkorábbi években – a gyermek még éretlen és érzékeny/sérülékeny volta miatt – nagyon gondosan kell megválasztani a mesét és a mesélés módját is.

Művészeti alkotások közvetítését biztosító tevékenységek optimális megvalósulása:
Mese, mondóka, vers, ének

A szereplők tevékenysége	Gyermek	A tevékenység gyermekre gyakorolt hatása	Hagyományos nevelési területek
<p>Kisgyermeknevelő</p> <p>Direkt beavatkozások: A kisgyermeknevelő dönt arról, hogy a helyzethez, hangulathoz, eseményhez, a gyermek által végzett tevékenységhez kapcsolódva mondókat, verset, mesét mond, vagy énekel. Ő gondoskodik arról, hogy ezek művésziileg értékesek, a gyermekek korának megfelelő alkotások legyenek. Ő dönt el, hogy ezeket a napi történetek folyamataiba mikor és hogyan illessze be. Célja, hogy művészeti élményeket nyújtson a gyermeknek. Mindezt azért, hogy jó hangulatot, légkört teremtsen, illetve azért, hogy a művészeti alkotásokkal kitágítsa a nevelés lehetőségeit. Nem nevelői cél, hogy ezeket a gyerekek is reprodukálják. A nevelő az, aki kezdeményezi a mondókat, éneket stb., de nem az a célja, hogy ezzel a gyermek addigi tevékenységét abbahagyja, és annak menetét a továbbiakban ő szabja meg, hanem az, hogy a művészeti hatásokkal a gyermek tevékenysége gazdagabb legyen.</p> <p>A nevelő – a gyermek kérésére – sokszor elisméltelheti ezeket, de ez nem tekinthető direkt „tanításnak”. A kisgyermeknevelő beszélget a gyermekkel a mesékben, a képen látható dolgokról, de beszélhet spontán is a gyermek ilyen igénye szerint. A kisgyermeknevelői ilyen jellegű akciói nem az egész csoportnak szólnak.</p>	<p>Gyermek</p> <p>A gyermek a gondozáson kívüli szabad időben játszik, mozog, végzi az általa éppen kiválasztott tevékenységet. Közben figyel, hallgatja a kisgyermeknevelő által mondott történetet, verset, mondókat, éneket. A gyermek a hallottak ismétlésre kérheti a nevelőt. A gyermek maga is mondhatja azokat, a kisgyermeknevelővel, ha azt akarja. Lehet a gyermek saját választott tevékenysége, hogy könyvet válassz, nézget, és ehhez kapcsolódik a kisgyermeknevelő. Vers, mondóka, mese, ének kapcsán a gyermek szabja meg, hogy meddig érdekliz, és mikor akar mást csinálni.</p>	<p>Fejlődésre gyakorolt hatás</p> <p>A kognitív rendszer vonatkozásában: segítük az információk felvételét (természetről, szokásokról, hiedelmekről stb.); hozzájárulnak az emlékezet, a verbális memória, a képzetek gyarapodásához; segítik a képzetet, a fantáziát alakulását, gazdagodását, a fantázia és realitás szétválasztását (kettős tudat alakulását); támogatják a figyelem fejlődését. Lehetővé teszik különböző modalitású csatornák váltását (akusztikus, verbális, vizuális). Pozitív érzéseket átélésük segítik, az érzelmi kapcsolatok elmélyítik, az inimitás, az érzelmi biztonság megélésük segítik lehetőséget. Jó hangulatot, jó légkört hoznak létre. Gyermek ezek által minden iránt. Segítik a mozgásfejlődést (pl. bizonyos mondókat, éneket). A mesélés, a magyar ének és népi mondóka segíti az anyanyelvi kompetenciák kialakulását. E tevékenységek gazdagítják az identitás alakulását, szocializációját a gyereket, fontos értéket, kultúrártadó szerepük van. Segítik a pszichés egyensúly, a lelki egészség alakulását, erősödését.</p>	<p>Hagyományos nevelési területek</p> <p>A nevelő által közvetített, és a gyermek tevékenységébe belesimuló művészeti alkotások segítik az érzelmi fejlődést: az anyanyelv megtanulását, a nyelvi kifejezőkészség gazdagodását, az anyanyelv jellemzőinek elsajátítását, a világ fogalmi reprezentációjának kiépítését. A művészeti alkotások segítik az önkifejezés lehetőségét, kiteljesedését. Esztétikai élmények befogadásának, élvezetének és reprodukálásának, produktálásának igénye alakul ki a gyermeknél. Megismerteti, megszereteti a művészeti alkotásokat a gyermekkel. Az átélést, a katarzist élményének átélését teszi lehetővé. A mesék idővel az esztétikai kategóriától átvezetnek a gyermek morális kategóriákhoz, így segítik morális gazdagodását.</p>

Bábozás

A bábjáték sajátos jelrendszerrel dolgozik. Módszere, művészi formája a stilizálás, jelzés, a jelképekkel való megjelenítés, az absztrakció. A báb, a bábozás szuggesztivitása miatt létét, cselekedeteit a néző valóságként fogja fel. Az absztrakció és a szuggesztivitás révén a bábjáték olyan szimbólumokat tud létrehozni, és olyan asszociációkat tud felkelteni, amelyek rendkívül mély gondolati és esztétikai effektusok felkeltésére alkalmasak. A bábjáték nevelő hatása abban mutatkozik meg, hogy a bábjáték adta „átélés” folyamán a „néző” számára erkölcsi értékek közvetítődnék, melyek kényszerítőbb erővel hatnak, mint a csupán verbális közvetítés nyomán felfogott fogalmak. A gyermek azonosul a bábbal.

A bábozás és gyermek

A bábozás komplex műfaj, minden érzékszervre hat, ennél fogva rendkívül érdekes, és alkalmas a spontán figyelem felkeltésére. Képszerű, így egybeesik a gyermek vizuális beállítottságával; játékos, ez megfelel a gyermek alapvető és legfontosabb tevékenységének. Csodálatos, hisz életre kel ennek során a holt anyag; a báb mozog, cselekszik, ez is szinkronban van a gyermekkel, ő is folytonos mozgásban van, cselekvésével érti meg a világot, a dolgokat. A bábozás segíti a gyermek bizonyos elfojtott vágyait, ösztönöket, félelmeket kiélni, kijátszani, és ezzel támogatja harmonikus fejlődését. A bábjáték fokozza a mese lélektani hatását. Érzelmeket mozgat meg, ez is szinkronban van a gyermekkel (őt is felfokozott érzelmek jellemzik, érzelmezérelt). Örömforrás a gyermek számára, a gyermek pedig örömkereső lényként jellemezhető.

A tevékenység megvalósítása kisgyermek esetében

Kisgyermek esetében nem ajánlott a bábszínház jellegű bábjáték. Lényeges, hogy ebben az életkorban a bábozás (is) kötetlen tevékenység legyen, ahol nincs szó külső forgatókönyv, séma követéséről, gyermekkel szembeni elvárásról. Elsősorban a gyermek legyen a kezdeményező, a főszereplő, a történet menetének meghatározója. A bábozásnak ez a kívánatos módja sokféle pozitív lehetőséget kínál, és sokféle negatív következményt elhárít. Ha a felnőtt mégis – valamilyen segítő vagy nevelői szándékból – kezdeményezi a bábozást, bizonyos szempontokat be kell tartania:

- A bábozásnak legyen konkrét célja (kisgyermek esetében csak egy cél).
- A játék legyen vidám.
- A báb ne prédikáljon, a mondanivalót szavak helyett a cselekvés jelenítse meg.

- Fontos a báb megválasztása. Bölcsődés korúaknál inkább állatfigurák legyenek. Ne szerepeltessünk félelmetes, haragos vagy csúnya bábokat.
- A bábót a gyermek előtt húzzuk fel, ezzel megelőzhető az esetleges félelem a bábbal szemben. A gyermek még így is élőnek látja a mozgó bábót, hiszen gondolkodása még a látszat után ítél. A valóság megmutatása csöppet sem rontja az illúziót, és nem csökkenti a gyermek örömet.

A báb sokféle lehet: kesztyűbáb, botbáb, síkbáb, terménybáb, rögtönzött bábként funkcionáló tárgyak. Kisgyermekes esetében különösen ügyelni kell a gyermek biztonságára: a bábozás ne okozhasson semmilyen balesetet. (Ezért bizonyos bábok kisgyermekeknek nem szerencsések, pl. hurkapálcikára épített síkbábbal való játék.)

A bábozás optimális megvalósulása

A tevékenység szereplői		A tevékenység gyermekre gyakorolt hatása	
Kisgyermeknevelő	Gyermek	Spontán fejlődés	Hagyományos nevelési területek
<p>A nevelő indirekt módon a felételeket teremti meg, és csak társaként van jelen a tevékenységben; a bábót, az esetleg szükséges instrukciókat a gyermektől kéri (ezzel kivédhető, hogy a gyermekben fölösleges félelmeket mobilizáljon a bábozás).</p> <p>A felnőtt direkt beavatkozása alapvetően csak a báb használatának megmutatására szorítkozik. Ha valamilyen okból, nevelői gyermek számára nehezen megfogalmazható, átélhető dolgot szeretne a nevelő megragadtatni, és ezzel viselkedési, érzelmi vagy kapcsolati vonatkozásban segíteni a kisgyermeknek, akkor kezdeményezheti ő maga is a bábozást. Közben nagyon kell figyelnie a gyermek érzelmi terhelhetőségére, érzelmi kapacitásaira (a kettős tudat hiányára). A nevelőnek nem kell semmiféle tanulságot megfogalmaznia, mert a bábozás, a játék az átél katarzissal hat.</p>	<p>A gyermek</p> <ul style="list-style-type: none"> – dönti el, hogy szeretné-e ezt a tevékenységet, – ő választ, és oszt bábót a felnőttek is, – ő határozza meg a vele való történet menetét, – ő dönt arról is, hogy ez a tevékenység meddig érdeklí. <p>A felnőtt által kezdeményezett bábozás esetében is ő dönt arról, hogy akarja-e ezt a tevékenységet. Ha azzal kapcsolatos, elutasítást mutató jelzéseket ad (nem figyel, félelmet jelez stb.), azokat a felnőtt tiszteletben tartja.</p>	<p>A bábozás kiváló és alkalmas eszköz az önkifejezésére. A gyermek a bábok segítségével kimondhat olyan dolgokat, belső tartalmakat, melyek feszítik, melyek egyébként nem kimondhatók. A bábok distanciát teremtenek a gyermek számára. Nem ő, hanem a báb olyan, nem ő tesz, mond bizonyos dolgokat, hanem egy másik lény. A báb érzelmeket mozgat meg, segíti a gyermeket esetleges elakadásai, nehézségei megoldásában, feszültségei kiélésében. Mindez hozzájárul a báb egyensúlyának megtartásához, egészségéhez. Segíti a spontán figyelemfejlődését, felkelti a tárgija az érdeklődést. A bábozás során bizonyos dolgok felidézése fejleszti az emlékeztést, megmozdítja a gyermek fantáziáját, kreativitását. Közben adódnak érzékszervi tapasztalatok is. Ezek mind a gyermek érzelmi rendszerébe tartozó pszichés folyamatok. Segítik a kreativitást, a spontaneitást, a rugalmasságot (cselekvés, gondolkodás, a helyzetek kezelése terén). A bábozás összetett tevékenység: integrálja a mozgást, vizualitást, kommunikációt a kapcsolatok, helyzetek kezelésével, s ez a komplexitás kiválóan illeszkedik a gyermek érzékeléséhez, látásmódjához. Érzelmek, esetenként nagyon összetett érzelmek átélésére, valamint annak nyomán kialakuló belátásra, áthangolódásra ad lehetőséget. A figurárá „átváltozás” segíti az énhatárok megélését, a beleélés korolja szociális kompetenciákat. Játékos formában interaktív, kommunikációs, szociális ügyessége csiszolódik. A bábozás „mintha”-teret teremt, játékoságával sokféle állapot, változott kompetencia megélésére (esetenként életre hívására), az én erősítésére kínál lehetőséget: nagy, erős, bátor, ügyes, jószívú stb. lehet általa a gyermek.</p>	<p>Érzelmi téren: a kognitív rendszer minden elemét, valamint a verbális kifejezőképességet is fejleszti. A bábozás adta átélés folyamán erkölcsi és esztétikai érzelmek váltódnak ki, absztrakt erkölcsi értékek válhatnak megérthetővé, s mind-ezek a verbálisan közvetített értékek-nél kényeszeretőbb erővel hatnak. Esztétikai téren a szép, a jó szeretetére, a művészet megértésére nevel, fejleszti az ízlést.</p>

Vizuális jellegű alkotótevékenységek

Rajz, festés, gyurmázás/formázás

Kisgyermekkorban a vizuális jellegű alkotótevékenységek is kötetlen tevékenységként értelmezhetők. A kisgyermek nem a felnőtt utasítására alkot „valamit”, nem dolgoz még e téren a felnőtt által elvárt produktum létrehozása. A vizuális tevékenységek kapcsán tisztázni kell, hogy mi a nevelés feladata, mi a nevelő célja, mérlegelni kell, hogy a gyermek meglévő kapacitásai mire adnak módot és lehetőséget e tevékenységek kapcsán. Pl. a rajzolás, az íróeszköz használata sok év múlva lesz fontos és szükséges kompetenciája a gyermeknek. A gyermek ehhez szükséges készségei még csak most nyiladoznak. Ez igaz a többi ilyen jellegű tevékenységre is. Nem kell, hogy e téren a kisgyermeket kudarcok ériék, hogy a külső elvárás miatt megélje saját csökkentértékűségét, elégtelenségét. Az élet e korai időszakában a cél az, hogy a gyermek ismerkedjen e tevékenységformákkal, eszközökkel, legyen kedve ezek használatára, gyakorlásra, ez öröm, nem pedig kudarcok forrása legyen. Érdeemes átgondolni, hogy milyen legyen e tevékenységek optimális lefutása. Át kell gondolni, hogy e tevékenységek a gyermek fejlődésében milyen szerepet játszanak, milyen nevelési lehetőségekre nyújtanak módot, alkalmat. Fontos e tevékenységcsoporthoz tartozó minden egyes tevékenységet átgondolni, elemezni.

A rajzolás

A rajzolás alkotó művészi tevékenység, az ember önkifejezésének kiváló eszköze, lehetősége. A gyermekrajzok fejlődésének megvannak a maga szakaszai, a gyerekek grafikus tevékenységei e szakaszok mentén jellemezhetők. A gyermeki rajz fejlődésére vonatkozó elméletek között vannak eltérések, abban azonban alapvető az egyetértés, hogy a rajz legelső formája, a firkálás, gyakorlás a második évben figyelhető meg a kisgyermeknél (pontok, lengőfirka, gomolyag). Szakemberek szerint ez még játéknak tekinthető, saját új funkcióját gyakorolja a gyermek, közben tanul bánni az eszközzel, mozgását, érzékszervi tapasztalatait e tevékenység kapcsán összerendezi. Amikor a gyermek kb. a harmadik, negyedik évben már szándékosan ábrázol, akkor a rajzolás játékjellegét fokozatosan felváltja a képalkotás. A játék és a művészet hasonló a tevékenység örömeiben, és mindkettő szabad tevékenység, de különbözik abban, hogy a játék mezője a fikció, a játék a valóság kényszerétől függetlenül lejátszó tevékenység, míg a művészet bizonyos szempontból alá van vetve a valóságnak, a valóság sajátos tükrözése.

A kisgyermek fejlődése e tevékenység során

A rajzolás első foka 1,5–2 éves kortól figyelhető meg. Ez a firkálás nem törekszik az ábrázolásra, csupán a papírra való hatás funkciójában leli örömét. A rajz még játék. A gyermek a felnőtt tevékenységét utánozza. Eleinte marokra fogja a ceruzát, örömmel látja, hogy az elváltozást hoz létre a papíron.

A firkálás a következő lépcsőfokot jelenti, amikor a gyermek kezdi figyelni és irányítani a vonalakat. Kétféle firkálást különböztetünk meg: a lengőfirkát és a gomolyagfirkát. A gyermek ezt nagy mozdulatokkal teszi, válla, karja is mozgásban van, és nehezen marad meg a papíron.

Ezután következik a „megnevezés” időszaka. Itt még az ábra felismerhetetlen, de ő vagy a környezete valamit már beelát. Itt kezdődik az átmenet a valódi ábrázoló tevékenységhez.

Ügyesebb hároméveseknél már kezdetlegesen alakokat fel lehet ismerni (fej, törzsszerű forma, amiből láb nőhet ki). Később a kezek, az arc, szemek jelennek meg. A kezdeti globális rajzot fokozatosan a részletek megfigyelésén alapuló rajz váltja fel. Megjelenik az ábrázolás szándéka. Az ábrázolás furcsaságai a gyermek szemléletéből, rajzolási technikájából és ezek ellentmondásaiból fakadnak.

Festés

Csak akkor érdemes ennek a tevékenységnek teret nyitni, ha nem jelent sok és fölösleges korlátozást a gyermek számára. Ha e tevékenység végzéséhez a felnőtt sok szabályt és korlátot kapcsol, az árthat a gyermeknek: frusztrált lesz, megtapasztalja önmaga elégtelenségét, sikertelenségét, a felnőttel való viszonya átmenetileg „megkeseredhet” stb. A legkisebbek számára inkább csak a praclifesték és a nagy felületen való festési lehetőség ajánlott.

Mintázás, formázás (gyurmázás)

E tevékenységhez sem kapcsolódnak külső elvárások, kitűzött, teljesítendő célok a gyermekkel szemben. Nem kell valamiféle konkrét formát megmintáznia. Ha a felnőtt elvárásait kell vagy akarja a gyermek teljesíteni, és ehhez még nincsenek meg a szükséges belső kapacitásai, a gyermek ezt a helyzetet kudarcként éli meg, ezért ez kerülendő.

A mintázás, formázás – hasonlóan minden más tevékenységhez – kezdetben a gyermek számára még játék. Ismerkedik az anyaggal, önmagáért, az anyaggal végezhető tevékenység kedvéért és örömeért babrál vele. Amikor már „valamit” alkot, ez a tevékenység is kezd leválni a játékról. Ekkor már a cél valaminek a létrehozása.

A tevékenység megvalósítása során más lesz a motiváció; a gyermek törekvését a valóságban látott, érzékelt dolgok megvalósítása, a realitásnak való megfelelés hajtja.

E tevékenységhez általában gyurmát használnak, de jobb ennél a 2/3 rész lisztből és 1/3 rész sóból álló képlékeny anyag, ami színezhető és kiszárítható. A tevékenység megvalósulása során a nevelőnek fontos néhány lényeges szempontot betartani:

- Legyenek jelen a térben eszközök, amelyekről a gyermeknek eszébe juthat ez a tevékenység, és felkeltheti ilyen jellegű igényét. Pl. legyen látható helyen a gyurma, elérhető helyen a kis deszka, sodrófa stb.
- Az „alkotásban” kapjon szabadságot a gyermek. Ne a felnőtt mondja meg, hogy éppen mit csináljon. A felnőtt inspirációt adjon, beszélgetéssel támogassa a gyermek aktivitását. Visszajelzéseivel a nevelő támogassa a gyermek tevékenységét, érdeklődve a létrehozott forma iránt, megfogalmazva annak jellemzőit (pl. mekkora, milyen formájú stb.), segítve ezzel is bizonyos fogalmak, konstanciák kialakulását. Tehát a felnőtt a formázásban inkább a háttérben maradjon, de legyen aktív a nevelői visszajelzések vonatkozásában, valamint a formázáshoz kapcsolható tevékenységek társításában (ének, mondóka, élmények megosztása, beszélgetés stb.).
- A felnőtt részéről fontos a feltételek megteremtése: fizikai tér, eszközök, idő, légkör stb.

Vizuális jellegű alkotótevékenységek: rajz, festés, gyurmázás/formázás optimális megvalósulása

A tevékenységek		A tevékenység gyermekre gyakorolt hatása	
Kisgyermeknevelő	Gyermek	Spontán fejlődés	Hagyományos nevelési területek
<p>A nevelőnek nincs direkt elvárása a tekintetben, hogy a gyermek mit rajzoljon, mit formázzon. Tevékenység-támogatása főként indirekt. A tevékenységek lehetőségét teremti meg. A tevékenységekhez szükséges eszközök a gyermek számára részben elérhetők, részben láthatók, vagy elkérhetők. Az eszközök segítsék a gyermek próbálkozásait (prafilleszték, marok zsirkrétá, jó méretű színesek, nagyméretű papír stb.). A nevelő a gyermek tevékenységét segíti beszélgetéssel, bátorítással, pozitív nevelési eszközök alkalmazásával. Kommunikációját sok megerősítés, dicséret kíséri, minimálisan legyen a korlátok, szabályok száma. Alapvetően pozitív legyen a légkör, amiben ez a tevékenység megvalósul. A nevelő a tevékenységhez illeszkedő versek, mondókák, énekek közlésével, beszélgetéssel motiválja, gazdagítja a tevékenységet. A nevelő direkt beavatkozásai döntően regulációs jellegűek: kijelöli az alkotótevékenység helyét, elvárja a tevékenységgel összefüggő viselkedési szabályokat, figyel az adódó konfliktusok kezelésének megfelelő módon való rendezésére. A tevékenység után annak eszközeit, esetleges nyomait a gyermek segítségével elrendezi. Gondoskodik a gyermekek alkotásainak megbecsüléséről (kiállítja, biztos helyre teszi stb.). E tevékenység megfigyelése során szerzett tapasztalatait rögzíti, és felhasználja a gyermek fejlődésének támogatását célzó nevelői munkája során.</p>	<p>Szabadon dönt, hogy szeretne-e rajzolni, festeni vagy gyurmázni. Saját elképzelése és ügyessége szerint alkot. Azt készíti, amit szeretne, és amit e téren meglévő, lassan kibontakozó kompetenciái lehetővé tesznek számára. E tevékenységek kapcsán megjelenő külső elvárások főlölleges kudarcelményt jelenthetnek számára, hiszen az ehhez a tevékenységhez szükséges kompetenciái épp csak bontakoznak, évek múlva lesz rájuk szükség, és addig kár ellenállást kialakítani e tevékenységekkel szemben. A felhőt regulációs kérsenek elegend teszt (hol lehet dolgozni, milyen szabályoknak kell eközben eleget tenni stb.). A felhőt kérésére segíthet az elpakolásban.</p>	<p>Motivációs szféra erősödése: kíváncsiság, érdeklődés, aktivitás, vágyak, stb. E tevékenységek közben fejlődik, ügyesedik a kéz (izmok, csontsodás), a finommotorika, az érzékelés, észlelés; alakuló lapintási készsége egyesíti a tér-, arány- és formaérzékelést, alakulnak a konstanciák: forma, tér, szín, méret, alak stb. Integrálódik a kéz, szem, a szenzoros és motoros terület, a különböző modalitások váltása, kereszcsatornák működése. A figyelem, fantázia és más kognitív képességek erősödhetnek. Az eszközök használata fokozatosan alakul, differenciálódik. Idővel e tevékenység az önkifejezés eszköze lesz, alkalmassá válik arra, hogy általa a gyermek kifejezze gondolatait, feszültségeit, vágyait. A tevékenységhez kapcsolódó beszélgetés módját ad élmények megosztására. Ha nem éri kudarc e tevékenység végzésével kapcsolatban, ha alkotását megbecsülik, ha fontos másoknak is, amit alkotott, az növeli önbizalmát, önértékelését, sikerélményhez juthatja. A tevékenység direkt formában történő megvalósulása negatív következményekkel járhat: kudarc, kisebbségi érzés, ellenállás e tevékenységekkel, eszközökkel szemben.</p>	<p>A nevelő visszajelzi a gyermek tevékenysége során megjelenő ismereteket, megerősítő azokat. Pl. milyen színt használt, milyen alakzatot rajzolt, mekkora és milyen formát alakított ki a gyurmából stb. Az alkotás közbeni beszélgetés, ének, mondóka, vers sok lehetőséget kínál ismeretek nyújtására, az anyanyelv, a fogalmak gyarapítására. Alkotó, értékes tevékenységet végez a gyermek. Ezeknek az alkotásoknak is van, és idővel egyre kifejezettebbé válik az esztétikuma. A gyermek A gyermek megtanulja és betartja az e tevékenységek végzésével kapcsolatban elvárt helyes viselkedést.</p>

Mozgás

A mozgás a gyermek olyan tevékenysége, amely minden más tevékenységében jelen van. A mozgás fejlődése szempontjából fontos, hogy annak csiszolása kisgyermekkorban ne a felnőtt által irányított formában valósuljon meg. A kisgyermeknevelő inkább indirekt módon, változatos tapasztalási lehetőségeket teremtsen a gyermek számára, ahol saját elhatározásból mozgásos akciókat kezdeményezhet, ahol mozgásügyességét gyarapíthatja, tapasztalatokat szerezhet saját mozgásáról (nagy- és finommozgás terén egyaránt), a saját test és a tér viszonylatairól.

A mozgás mibenléte

A mozgás csecsemő- és kisgyermekkorban kitüntetett fejlődési terület. Különösen csecsemőkorban a gyermek minden pszichés funkciója a mozgásba ágyazottan fejlődik. Ha e téren problémák adódnak, akkor annak kárát látja a többi fejlődési terület is. Fontos, hogy a kisgyermeknevelő jól ismerje a mozgásfejlődést, és szakmailag tisztában legyen azzal, hogy e terület támogatása érdekében mi a teendője, milyen lehetőségei vannak. A mozgás fejlődését alapvetően a gyermek saját belső programja, saját aktivitása viszi sikerre. Nem kell neki elmagyarázni, megmutatni, hogy mit, miért és hogyan kell mozognia, kísérleteznie. Mozgásfejlődés terén a gyermeknek szabadságot kell adni, lehetőségeket, alternatívákat kell teremteni, hogy tudjon választani, és tudja gyakorolni az aktuális képességeinek megfelelő nehézségű mozgásformákat. Hagyjuk próbálkozni, rakjuk körül mozgásos tapasztalási lehetőségekkel. Ezeket idővel ő maga fogja egyre nehezebb feltételek között is kipróbálni, megvalósítani. A felnőttnek kell garantálnia a mozgásakciók biztonságos feltételeit, a mozgásaktivitás jó szinten tartását is: állandó felügyelet, fizikai feltételek, jó kapcsolat, jó ellátás segítségével. Egy átlagos, normál fejlődési pályán haladó kisgyermek számára e feltételek biztosítása garantálja a sikeres mozgásfejlődést. Nincs szükség direkt beavatkozásra, tornáztatásra. Akkor ugyanis már külső feladatként jelenik meg a gyermek mozgásakciója, és nem biztos, hogy az a különböző belső kapacitások készülségi szintjét kellő, egyéni módon figyelembe tudja venni.

A teljesség igénye nélkül érdemes átgondolni, elemezni a gyermekkor e nagyon fontos tevékenységének optimális lefutását: azt, hogy ez a tevékenység a felnőtt részéről mit igényel, és azt is, hogy a gyermek számára milyen hozadéka van.

A mozgás optimális megvalósulása

A tevékenységek		A tevékenység gyermekekre gyakorolt hatása	
Kisgyermeknevelő	Gyermek	Spontán fejlődés	Hagyományos nevelési területek
<p>A nevelő beavatkozásai alapvetően indirekt jellegűek. Döntően a feltelemek megteremtésével támogatja a nagy- és finommozgás gyakorlását, fejlődését. A gyermek ruházata ne zavarja őt a szabad mozgásban. Legyenek az előírásnak megfelelő, biztonságos, változatos lehetőségek kínáló, mozgást fejlesztő eszközök. Legyenek olyan játékok, melyek mozgásos akciókra inspirálják a gyermeket. Fontos a szabad levezető mozgás lehetőségét biztosítani (ez a helyszín a szabad, intenzívebb mozgáson túl sokféle ismeret, élmény megtapasztalására nyújt lehetőséget). A nevelő feladata, hogy szabadságot, védelmet biztosítson a gyermek számára.</p> <p>Aleternatívákat teremt a mozgáshoz, hogy a gyermek tudjon válaszítani és gyakorolni a képességeinek megfelelő nehézségű mozgásformát. Kontroll mellett hagyja próbálkozni, vegye körül mozgás tapasztalási lehetőségekkel. (Pl. ahol lehet, adjon módot szem-kéz-láb koordinációra, alakzatok követésére, téri irányok szerinti mozgásra, mozgáskezdésménevezésre és -leállításra, távolság, mélység észlelésére, egyensúlyozásra, a kézzel végzett, változatos mozgások gyakorlására, és eközben elemi tapasztalatok megszerzésére stb.</p> <p>A nevelő direkt beavatkozásai regulációs jellegűek, és a gyermek biztonságát szolgálják.</p>	<p>A gyermek belső igényeinek, éppen aktuális tevékenységének megfelelően mozgásokat végez (nagy- mozgást, finommozgást).</p> <p>Mozgásában szabadságot kap, bizonyos minimális szabály betartását várják el tőle (mely saját és környezete biztonsága miatt indokolt, illetve kulturálisan elvárható az ő korában is).</p>	<p>Kezdetben minden pszichés funkció (észlelés, figyelem, gondolkodás stb.) mozgásba ágyazott, így a mozgás minden terület fejlődését befolyásolja.</p> <p>A mozgás segíti az énhatárok kiépítését, a testérzet kialakulását, az idegrendszeri struktúrák épülését.</p> <p>A mozgások sikeressége táplálja a gyermekben az önbizalmat; az első önműftotta mozgások következtében létrejött változás ébreszt benne a kompetencia érzését, azt, hogy hammi tud, befolyásol valamit.</p> <p>A mozgás indukálja a beszédfejlődést.</p> <p>A mozgás fejlődése növeli a gyermek önállóságát, kitágítja tapasztalati lehetőségeinek körét.</p> <p>A pszichés fejlődés támogatója, hisz a gyermek főként mozgással, cselekvéssel érti meg a világot, annak legfontosabb összefüggéseit, így szerzi fontos elemi tapasztalatait.</p>	<p>A mozgás a testi nevelés, az egészséges életmód, a normális és egészséges fejlődés, aktivitás terén kiemelt jelentőségű.</p> <p>A mozgás tevékenysége kapcsán is nyílik alkalom bizonyos morális, esztétikai norma, érték közvetítésére. Ez főleg a felnőtt pozitív visszajelzése, regulációs tevékenysége során valósulhat meg.</p> <p>A mozgás (nagymozgás és finommozgás) értelmi téren is információk bőséges átadására kínál lehetőséget. Ebben a korban a cselekvés segíti a dolgok megértését.</p>

A korai években az optimálisan megszervezett tevékenységek, a gyermek számára elfogadható módon kínálják a nevelés alkalmait, segítik a nevelés hatékonyságát. A kötött tevékenységek döntően a beilleszkedést, az önellátás, az érzelem- és viselkedésszabályozás, az autonómia kibontakozását segítik, a mindennapi élet szokásrendjébe integrálódáshoz szükséges készségek, szokások alapjainak a kiépítését célozzák, az ahhoz szükséges ismeretek, attitűdök, értékek, normák, elvárások átadásának folyamatát indítják el. A kötetlen tevékenységek a lehetséges szabadidőben olyan változatos tartalmakat kínálnak a gyermeknek, melyek alkalmasak a személyiségének gyarapítására, a kultúra átvételére, egészségének védelmére.

Irodalom

A bölcsőde minőségbiztosítási kézikönyve (kézirat)

Bagdy Emőke (2004): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Tankönyvkiadó, Bp.

Benedek László (2005): Játék és pszichoterápia. Könyvfakasztó Kiadó, Bp.

Borsai Ilona (1980): Gyermekjátékaink és mondókáink dallamvilága. In: Magyar népi gyermekjátékok. Tankönyvkiadó, Budapest. 67–77.

Freund Tamás: Kultúra és oktatás – Agyhullámok és kreativitás <http://www.Naplo-online.hu/2011.05.19>.

Gerhardt, Sue (2009): A szükséges szeretet. Oriold és Társai Kiadó, Bp.

Vajda Zsuzsanna (2006): A gyermek pszichológiai fejlődése. Helikon Kiadó, Bp.

BIMBÓ ZOLTÁNNÉ

PEDAGÓGIAI SZEMPONTOK A BÖLCSŐDEI ÉLET- TÉR ÉS ÉLETESEMÉNYEK MEGSZERVEZÉSÉHEZ, ALAKÍTÁSÁHOZ

Általános megközelítés

Az élet első éveiben a gyermek családi keretek közötti ellátása kívánatos, különösen akkor, ha a család jól funkcionál, a szülők szerepeikben jól boldogulnak. Mégis, különböző okokból szükségessé válhat, hogy a család mellett más szereplők is bekapcsolódjanak a gyermek ellátásába, nevelésébe. A csecsemő, a kisgyermek még nem közösségi lény. Alapvető követelmény, hogy a gyermek ellátásába bekapcsolódó másik színtér is a gyermek javát szolgálja, ne ártson neki. Az ellátásnak ezért alapvetően a kicsinyek igényeire, szükségleteire kell fókuszálnia. Ennek érdekében az ellátás minden mozzanatának, ami a gyermeket térben és időben körülveszi, megtervezettnek, jól átgondoltnak kell lennie. A jó minőségű, pedagógiai szempontból szakszerűen átgondolt bölcsődei ellátás alkalmas arra, hogy a gyermeket fizikai, érzelmi, szociális szempontból egyaránt „megtartsa”, olyan optimális korai tapasztalatokat biztosítson számára, melyek növekedésének és fejlődésének szükséges feltételeit garantálják.

Vannak, akik a bölcsődei ellátást – intézményi jellege miatt – személytelenek, tömegesnek érzik. Akik kellő ismerettel rendelkeznek a magyarországi kisgyermekellátásról, tudják, hogy ez nem így van. Hazánkban a csecsemők és kisgyermekes intézményes keretekben történő nevelése-gondozása magas színvonalú. Ennek elérésében kiemelkedő szerepe volt Pikler Emminek és az ő szemléletét követő szakemberek munkásságának. Az általuk kialakított gyermekszemlélet ma is helytálló, jó alapot ad a bölcsődei ellátás számára. *Kökönyei* (2006) hivatkozik Pikler Emmi egyik 1951-es írására, mely szerint a legkorábbi években az érzelmileg telített helyzetek, a gyermek önálló aktivitásához, tapasztalatszerzéséhez szükséges feltételek különleges és jelentős szereppel bírnak. A legújabb kutatások is alátámasztják és megerősítik gondolatainak, szemléletmódjának igazát.

A bölcsődei életter, életesemények pedagógiai szempontból kívánatos megszervezéséhez elsősorban számolni kell:

- az ellátásba kerülő gyermekek kapcsolati, kötődési kapacitásával, terhelhetőségével;
- az ilyen korúak adott értelmi, pszichés „készenlétének” színvonalával, azzal a ténnyel, hogy különböző kompetenciáik még hiányoznak, hiányosak, most formálódnak, eltérő készségi állapotban vannak, és eltérő ritmusban fejlődnek;
- az élet első éveiben a gyermek különleges érdeke az ellátás jó minősége; ez biztosíthatja megfelelő fejlődését, a korai ártalmakkal szembeni védelmét, a későbbi évek testi és lelki egészségét. Az ellátás során megjelenő társas, kapcsolati, érzelmi minőségek, tartalmak mintegy beivódnak a gyermek tapasztalati tudásanyagába. Ezek a memóriába rögzített ellátási tapasztalatok összegződnek, generalizált reprezentációk, modellek lesznek, a jövő anticipálását teszik lehetővé, és így a szociális tanulás lényeges elemét adják (*Kökönyei, 2006*).

A kisgyermek legfontosabb szükségletei

A gyermek érdekeit szolgáló jó minőségű ellátás fókuszában a gyermekek alapvető szükségletei álljanak. Ezeket sokféle módon ki kell szolgálnia az ellátást végzőnek.

Állandóság, biztonság

A fizikai és érzelmi biztonság megélése a csecsemő, kisgyermek számára alapvető. Ennek elmaradása komoly negatív következménnyel járhat (bizonytalanság, félelem stb.), ez zavart okozhat, károsan befolyásolhatja a gyermek testi-lelki egészségét, fejlődését. A kisgyermek biztonságát szolgálja az állandóság, amit a bölcsődében többféle módon kell garantálni.

Személyi vonatkozásban fontos, hogy a kisgyermeknek viszonylag kevés számú emberhez kelljen kapcsolódnia, ne legyen fluktuáció körülötte. Ezt szolgálja a *felmenőrendszer*: a gyermekeket ellátó kisgyermeknevelő a bölcsődébe való bekerüléstől az óvodába való átlépésig állandó, ugyanaz a személy. Tovább erősíti a biztonságot a családi méretekhez igazodó *sajátgyermek-rendszer*: a csoport két alcsoportra bomlik, és a csoportban lévő nevelők mindegyikének lesz egy kiscsoportja, „saját gyereke”. Így optimálisan öt-hat gyermek tartozik egy nevelőhöz. A nap nagy részében minden kisgyermeknevelő főleg saját gyermekeivel foglalkozik, kiemelt felelőssége van az ő kiegyensúlyozott, harmonikus fejlődésükben. A biztonság, a gyermekek kötődési, kapcsolati kapacitásának korlátozott volta miatt lényeges a *csoport mérete* is. A bölcsődében a legkisebbekből álló csoportban ideálisan tíz-tizenkét gyermek van, és ez a *csoport állandó*, nem visznek át másik csoportba gyerekeket, még pedagógiai okból sem.

A *fizikai tér állandósága* a bölcsődében szintén a gyermek biztonságát szolgálja. Nem költözik a csoport minden évben másik szobába. A megismert fizikai tér – a csoportszoba, a fürdőszoba, a bejárat, az udvar stb. –, amíg a gyermek a bölcsődébe jár, mindig ugyanaz marad. Idővel így kiismeri magát a térben, ez növeli biztonságérzetét, kompetenciáját. A berendezés követi a gyermekek változó igényeit, de a hely, ahol esznek, játszanak stb., nem változik.

A *nap jól kialakított rendje* is a gyermek biztonságát támogatja. Az átgondolt és konzekvensen lepergő napi történések azt eredményezik, hogy a gyermek kiismeri magát az időben, így ebben a – gyermek számára a nehezen megragadható – dimenzióban is megjelenik az állandóság. Egy idő után a gyermek érti, tudja, hogy mi fog történni, így nem kell szorongania a váratlan helyzetektől. A jól kialakított és megfelelően kivitelezett napirend a biztonság mellett más pozitív előnyöket is nyújt a gyermekeknek (pl. segíti az alkalmazkodás, kivárás, frusztrációs tolerancia, kooperáció, az életmód, ritmus, rendezettség stb. kialakulását).

A bölcsődei ellátás feltételeinek megteremtésekor az a cél, hogy a gyermeket térben és időben egy rendezett, biztonságot garantáló környezet vegye körül. Ha a fizikai tér, a napirend zavaros, esetleges, rendezetlen, az nemcsak feszültségekkel és konfliktusokkal terheli a gyermeket, de a dezorganizáció leképeződik éppen fejlődő idegrendszerében, épülő pszichés funkcióiban is. A gyermeket körülvevő rendezettség, állandóság, biztonság ellenben támogatja az agy és a funkciók harmonikusabb szerveződését (*Kökönyei, 2006*).

Érzelmi biztonság és egészséges fejlődés

Az ellátás során alkalmazott és betartott nevelési elvek is a gyermek érzelmi biztonságát szolgálják. A bölcsődében megvalósuló nevelés nem a gyermekre erőltetett, hanem hozzá igazodó módon valósul meg, tekintettel van a gyermekben zajló fejlődés alapvető történéseire, jellemzőire. A bölcsődei *nevelési alapelvek* tulajdonképpen a fejlődési jellemzőket fogalmazzák meg pedagógiai aspektusból, meghatározva az ellátás és nevelés mikéntjét. A nevelő gyermekkel kapcsolatos megfigyelései ezt tovább finomítják, s így még inkább az adott kisgyermekhez tudja igazítani az ellátást. Nem egy általános séma mentén zajlik a gyermek ellátása, nevelése, fejlődésének támogatása, nem azonos elvárások mentén. A csecsemők, kisgyermekek még egyéni ritmusú gondozásra, nevelésre, támogatásra tartanak igényt. Komoly következményekkel jár, ha a korai években a gyermek nem a maga tempójában cseperedik, ilyen esetben a gyermek alapszükségletei frusztrálódnak. Maslow a személyiség legfontosabb betegségforrásának tartja, ha a gyermek a korai években nem tud a saját stílusában, tempójában fejlődni (*Maslow, 2003*).

A kisgyermek önállóan; testi és pszichés kapacitásai korlátozottak. Sokáig az őt ellátó felnőtt pótolja a gyermek még hiányzó énfunkcióit, és helyette végzi el a tennivalókat. Amint a gyermek különbözőképeségei lépésről lépésre épülni kezdenek, fokozatosan átveszi a felnőttől ezeket a tennivalókat. A gyermek kibontakozó képességeit, kompetenciáit Maslow a korai évek szükségleteként határozza meg, és hangsúlyozza, hogy a növekedés, fejlődés érdekében ezeket a képességeket a gyermeknek használni kell. A nem használt képességek sorvadnak, eltűnnek; betegség, hiány keletkezhet (*Maslow, 2003*).

Egyéni odafigyelést, követést, támogatást igényel a nevelő részéről, hogy minden kisgyermek minden bontakozó képességét a gyermek fejlődési ritmusának megfelelően támogassa. Ezt szolgálja a korai ellátásban a gyermek *megfigyelése*; a nevelő így szerzett tapasztalataira építi a gyermek egyéni módon történő ellátását, tudatos nevelését.

A kisgyermekbiztonsága, védelme érdekében szükséges a felnőtt folyamatos jelenléte, kontrollja, regulációs tevékenysége még akkor is, ha sok mindent már tud a gyermek. Soha nem maradhatnak a kisgyermek felügyelet, kontroll nélkül.

A gyermek számára kívánatos minőségű bánásmód, a kisgyermeknevelő és az adott gyermek közötti érzelemgazdag, személyességgel, intimitással jellemezhető kapcsolatban valósulhat meg. A gyermek érzelmi biztonsága érdekében fontos, hogy a gyermek megtapasztalja az őt ellátó felnőttek részéről a szeretet, elfogadás érzését, a pozitív odafordulást, a vele való *interakciók jó minőségét és kívánatos gyakoriságát*. Kökönyei hangsúlyozza, hogy a felnőtt ilyen, gyermekre hangolódó jelenléte ad alkalmat arra, hogy szükséges mennyiségű szenzoros információt kapjon a gyermek. Az ilyen mintázatú, ismétlődő, stimuláló ingerek a fejlődés minden területére pozitív hatással vannak. A kapcsolatnak ez a minősége facilitálja a gyermeket utánzásra, modellkövetésre, ez segíti a korai évek interakciókban megvalósuló tanulást (*Kökönyei, 2006*).

A bölcsődei életesemények megszervezése

Az ellátásba kerülés

A család és a bölcsőde színtere, működése nem azonos. A gyermek átsegítése családból a bölcsődei ellátásba csak egy jól megszervezett, átgondolt, több lépésből álló akció során valósulhat meg. Az átlépés minden mozzanatában a gyermek érdekei állnak a középpontban. E folyamatban az a cél, hogy:

- a felnőttek nagyobb megrázkódtatás nélkül segítsék a gyermek átlépését, beilleszkedését;
- eközben olyan őszinte, bizalmi kapcsolat alakuljon ki a gyermek

ellátásban részt vevő felnőttek között, amely lehetővé teszi a két rendszer nevelői feladatainak finom összehangolását, hogy egymást kölcsönösen támogatva, erősítve tudjanak dolgozni a gyermek fejlődése érdekében.

A család és a bölcsőde összekapcsolódásának lépései

Első találkozás

Ez rendszerint az ellátást igénylő szülő és a bölcsőde vezetője között zajlik. A szülő elmondja a szolgáltatás igénybevételének indokait, az ellátással kapcsolatos személyes szükségleteit. Tájékozik az ellátásról részben a beszélgetés, részben a bölcsőde „megmutatása” során, benyomást szerez az adott ellátás mibenlétéről, minőségéről, gyermekszemléletéről. Ezek az információk segíthetnek a szülőnek a döntésében (akarja-e az adott bölcsőde szolgáltatását igénybe venni). Az ellátást nyújtó bölcsőde vezetője tájékoztatást ad az ellátásba kerüléssel kapcsolatos lehetőségekről, tennivalókról. Sor kerülhet az adott gyermek előjegyzési naplóba való felvételére. Megállapodnak az esetleges következő lépések időpontjáról, tennivalóiról. Ha a szülő már döntött, akkor megindulhat az ellátásba kerülés következő lépése, de ha a szülő még mérlegel, akkor megállapodnak abban, hogy mikor közli a döntését a bölcsődével.

Bölcsődeköstolgtató

A bölcsődeköstolgtató – nevének megfelelően – ízelítőt ad az ellátásból. A szolgáltató a bölcsődeköstolgtatót azoknak a kisgyermeknek és szüleiknek szervezi, akik még nem járnak bölcsődébe, de már döntöttek az ellátás igénybevételéről. Nekik biztosítanak lehetőséget, hogy alaposabban megismerkedjenek az intézménnyel, az ott dolgozó emberekkel. A bölcsődeköstolgtató időpontját – szakmai, szervezési okokból – a szolgáltató maga választja meg. A cél az, hogy a potenciális igénylőknek megmutassák az ellátást, hogy valóságos információikat szerezhessenek, és amennyiben szükségük lesz az ellátásra, a már kapott ismeretek birtokában tudjanak dönteni a szolgáltatás igénybevételéről.

A bölcsődei felvétel

Ha a szülő döntött arról, hogy gyermekét bölcsődébe hozza, megtörténik a gyermek felvétele az ellátásba. Ezen a beszélgetésen a vezető és – lehetőség szerint – a gyermek leendő nevelője is jelen van. Felkészülnek erre a helyzetre, megteremtik az első beszélgetés intimitását, nyugalalmát. Ez részben a fizikai környezet megfelelő kialakítását jelenti. Ha a szülő a gyermekkel jön, a kicsinek biztosítani kell azokat a feltételeket, hogy lefoglalhassa magát a beszélgetés ideje alatt. Így a kisgyermek érzi, hogy ő is fontos, rá is számítottak, másrészt a felnőttek valamivel nyugodtabban tudnak beszélgetni. Fontos, hogy a beszélgetést ne zavarják meg.

Az első beszélgetésnek, interjúnak van egy kötött része: az alapvető fontos adatok, információk rögzítése, a felvétellel kapcsolatos adminisztratív feladatok elvégzése. Az interjúnak van egy „puhább” része is: kötetlen beszélgetés során mélyebben megismerkednek a szülővel, tájékozódnak a gyermekről, a családról. A lényeges impressziók, információk éppen a beszélgetés e szakaszában tárulnak fel.

Ezen a beszélgetésen tájékoztatják a szülőt az ellátásba kerülés következő fontos lépéseiről (családlátogatás, orvosi igazolás, anyás beszoktatás), és érzékeltetik ezek fontosságát.

A szülők ez alkalommal ismerkedhetnek kicsit a felvett kisgyermek leendő nevelőjével, majdani csoportszobájával, jelet is választhatnak.

Szerencsés lenne e beszélgetés alkalmával egy olyan bőséges, árnyalt információkat előhívó anamnézis-kérdőívet adni a szülőknek, melyet otthon, nyugodt körülmények között töltenek ki, és amit majd a közös munka hatékonysága érdekében a gyermekük nevelőjének átadnak.

Az adatok, információk kezelésére az adatvédelmi szabályzat érvényes.

Első szülői értekezlet

Az ellátásba már felvett gyermekek szüleit, rendszerint az ellátás megkezdése előtt, a gondozási-nevelési év kezdetén értesítik, szülői értekezletre hívják. Ezen nemcsak a vezető, hanem a bölcsődei szakdolgozók is jelen vannak. Az első szülői értekezlet kevésbé személyes, inkább formalizált jellegű. Ennek célja a mindenkire egyaránt érvényes tudnivalók, előírások, elvárások ismertetése. Ilyenek pl. a napirend, a megbetegedésekkel kapcsolatos tudnivalók, a házirend; a napi ellátás legfontosabb sarokpontjai: nyitva tartás, térítési díj befizetése és egyéb tudnivalók. Ekkor hozzák létre a Szülői Fórumot, ami az érdekérvényesítés egy lehetséges formája; egyben tájékoztatják a szülőket az érdekérvényesítés más módjairól is. Mindezek tudomásul vételéről a szülők nyilatkoznak.

A közös értekezlet után a szülők gyermekük leendő nevelőjével együtt a csoportszobákba mennek. Ott saját körükben külön-külön minden szülővel konkretizálják az ellátásba kerülés következő lépéseit. Ekkor már van a csoportban egy lehetséges forgatókönyv a családlátogatásról, a beszoktatásról. Így már személyre, időre lebontva tisztázhatják a nevelők a családlátogatások időpontját, ami optimális esetben egy héttel a beszoktatás megkezdése előtt szokott megtörténni. Ismételten kiemelik a beszoktatás különleges jelentőségét.

Családlátogatás

A családlátogatással kapcsolatos tudnivalókat egy jól felépített módszertani levél tartalmazza, amelynek használata minden kisgyermeknevelő számára nélkülözhetetlen¹. Néhány főbb gondolatot érdemes ebből kiemelni, hangsúlyozni. A családlátogatást röviddel a bölcsődebe kerülést megelőzően kell megejteni. A kisgyermeknevelő készüljön fel erre a találkozásra:

- frissítse fel a gyerekekről addig szerzett információkat (nézze át a felvétel során rögzítetteket, a gyermek védőnője által addig vezetett dokumentációt, a szülő által kitöltött részletes anamnézist);
- gondolja át a módszertani levél alapján a családlátogatás fontosabb szempontjait, és
- készítsen valami kis ajándékot a gyermeknek.

A családlátogatás alapvető *céljai*:

- a kölcsönös ismerkedés, finom, tapintatos egymásra hangolódás, a két rendszer (család, bölcsőde) és két működési mód összekapcsolása, összehangolása;
- információk, impressziók kölcsönös cseréje;
- a szülő és a nevelő közötti kölcsönös bizalmi kapcsolat megalapozása. E bizalom nélkül nem lehet a gyermekkel kapcsolatos napi feladatokat egymáshoz igazítani. A nevelő vendégként érkezik a családba, a szülő kedvesen fogadja; a kettőjük között kialakuló kezdődő bizalmi kapcsolatot látva, a beszélgetés közvetlensége nyomán a gyermek is feloldódik az idegenekkel szemben, és némi bizalom nála is megjelenik leendő nevelője iránt. A gyermek az otthon fizikai és érzelmi biztonságában, szülei, saját tárgyai védelmében találkozik az idegennel, s majd ez az – otthon már látott, kicsit ismerőssé vált – ember várja őt a bölcsődeben, amikor elkezdődik a beszoktatás.

¹ Útmutató a bölcsődei gondozónók családlátogatásához (1989). Bölcsődék Országos Módszertani Intézete, Budapest.

Fontos a nevelő ráhangolódása a találkozásra. Egész lénye, a beszélgetés folyamata a másik ember (szülő és gyermek) megnyerését, a bizalom megszerzését szolgálja. A kapcsolat bizalmi alapjának lerakása, ez az elvárt eredmény akkor születhet meg, ha a kisgyermeknevelő a családlátogatás során:

- kedves, magabiztos, de nem fölényes;
- nyitott, őszintén érdeklődő a család, a kisgyermek iránt;
- tiszteletben tartja a határokat (család, szülők vonatkozásában), tiszteletben tartja a család által képviselt értékeket, tradíciókat, önfeltárlkozásuk ritmusát;
- törekszik jól szabályozott, zavarmentes és hiteles kommunikációra, rendelkezik a társas kapcsolatok hatékony kezeléséhez szükséges technikákkal, rutinokkal (pl. aktív figyelem, visszacsatolás, empátiás visszatükrözés stb.);
- pontos és rugalmas (a látogatás egésze és a beszélgetés során egyaránt),
- vigyáz rá, hogy a beszélgetés gördülékeny legyen, ne merüljön túl mélyre, ne legyen túl bizalmas, túl hivatalos vagy tolakodó, és a családlátogatás célját szolgálja;
- nem nyilvánít bíráló megjegyzéseket, igyekszik elfogadó lenni. Később még lesz mód korrigálni azt, amit megítélése szerint a szülő most nem a legjobban old meg. Most a kapcsolat kiépítése az első, előbb meg kell nyerni a szülő bizalmát, s ha már kiépül közöttük egy elég jó kapcsolat, az már terhelhető az esetleges gondok megbeszélésével. Egyébként is óvatosnak kell lennie a nevelőnek a másik ember minősítésével, megítélésével, nehogy átlépjen olyan határokat, ami árt a kapcsolatnak, és lehetetlenné teszi a segítséget azokon a pontokon, ahol pedig a gyermek érdeke ezt megkívánná.

A kisgyermeknevelő igyekszik minél több impressziót, információt szerezni a családról és különösen a kisgyermekről, aki hamarosan hozzá kerül. A családban szerzett első benyomások sok esetben érthetővé teszik a számára a későbbiekben a gyermek viselkedését. Az ekkor tapasztaltakból azonban nem szabad végleges következtetéseket levonni, mert vannak, lehetnek ennek a találkozásnak kirakat jellegű elemei is. Az ekkor szerzett információkat a nevelő a gyermek fejlődési naplójában (dokumentációjában) a látogatás után, röviden azt követően rögzítse.

A családlátogatás bensőséges helyzete alkalmas rá, hogy a kisgyermeknevelő bemutassa a bölcsődében zajló élet történéseit. Ha a családban ettől nagyon eltérő forgatókönyvet tapasztal, javasolja az anyának, hogy még otthon, a védett közegben, kicsit harmonizálja a napi történéseket a bölcsődeihez, hogy az ellátás ritmusának különbözősége ne terhelje annyira beszoktatáskor a gyermeket. Emellett ismét hangsúlyozza a beszoktatás lépéseit, fontosságát, mert azzal lehet megkönnyíteni a gyermek számára az adaptációs stressz elviselését. Konkretizálja a szülővel a beszoktatás menetét, felkészíti a szülőt a beszoktatás várható nehézségeire is.

A családlátogatás formái

1. Ismerkedés jellegű családlátogatás

A családlátogatásnak a bölcsődébe kerülés előtt kell megtörténnie. Ez többféle módon is megvalósulhat.

- Mehet a kisgyermeknevelő a védőnővel, aki eddig kapcsolatban volt a családdal, a gyermekkel, aki ismeri eddigi történetüket, és most mintegy „átadja” őket egy másik szakembernek. Az sem mellékes, hogy a védőnő addigi tapasztalataival segítheti a kisgyermeknevelőt.
- Sokszor idő és szervezési nehézségek miatt egyszemélyes lesz a családlátogatás. Szerencsésebb lenne, ha a kisgyermeknevelő nem egyedül menne a még idegen családhoz.
- A csoport két nevelője együtt megy családot látogatni. Ennek több előnye is van. Így nem marad magára a gyermek saját gondozónője a még ismeretlen helyzetben, egy ismeretlen családnál. A társának is lesz dolga azzal a kisgyermekkel, azokkal a szülőkkel, így nem árt, ha ő is megismeri őket. Ez a megoldás növelheti a családlátogatás hatékonyságát: több dologra térhet ki a figyelmük, a társ jelenléte oldhatja a helyzet feszültségét, tehermentesíthetik egymást a kolléganők, és biztonságot nyújtanak egymásnak.

2. Ismételt, évközi családlátogatás

- Leginkább akkor szükséges, ha valami gond merül fel (pl. agresszív a gyermek, gyakran fél stb.), ezeket intim, nyugodt – mások által nem zavart – körülmények között kell megbeszélni a szülőkkel, és közösen gondolkodni rajta.
- Sajnos esetenként felmerülhet a nevelőben a gyanú, hogy a gyermek veszélyeztetett a családban. Ennek tisztázására tervezett családlátogatásra nem szerencsés egyedül menni, fontos, hogy más – az ügyben kompetens – személlyel együtt történjen meg a családlátogatás: védőnővel, gyerekorvossal, bölcsődevezetővel.

Gyakorlati szempontok a családlátogatás kivitelezéséhez, a beszélgetés lebonyolításához

1. A szülőket előre értesítsék a látogatás időpontjáról, céljáról és ez az időpont megfelelő legyen a család számára. Fontos tudatosítani a szülőknél, hogy a családlátogatás a gyermek érdekében történik, hogy közösen megkönnyítsék a kisgyermek adaptációját, sikeres bölcsődei életét, nem lakásvizitról van szó.

2. A látogatás ideje ne legyen túl hosszú (félóra, egy óra).
3. A kisgyermeknevelő tudja, hogy a beszélgetésnek milyen területekre kell kitérnie, az ő feladata irányítani a beszélgetés menetét, és rugalmasan, finoman mederben tartani azt. A beszélgetés ne legyen „hivatalos” ízű. Az irányított beszélgetéssorán érintett fontosabb területek:
 - A gyermek jellemzői: milyen a személyisége, hangulata, milyen egyéni igényei, szokásai, sajátosságai vannak (étkezés, szobatisztaság stb. terén), mennyire önálló, eddigi életének főbb történései; voltak-e változások a család életében, melyek hatással voltak viselkedésére; mivel tölti a gyermek a napját, milyen tevékenységek kötik le stb.
 - A gyermek otthoni élete: ki látja el őt, milyen az otthoni napirend.
 - Az anya otthoni tevékenysége: milyen a munkamegosztás a családban, az anya hogyan tudja összehangolni a gyermek ellátását egyéb tevékenységeivel.
 - A bölcsődével kapcsolatos információk köre.
4. A kisgyermeknevelő ne jegyzeteljen, ettől hivatalossá és merevvé válik a beszélgetés.
5. Tájékozassa a szülőket, hogy őt titoktartási kötelezettség terheli. Be kell tartania az adatvédelemről szóló szabályokat. Minden, a családdal kapcsolatban felmerült adat, információ bizalmas, és nem adható ki más, illetéktelen embernek.
6. Tapasztalatait, megfigyeléseit a nevelő a látogatás után rögzítse. Az itt szerzett benyomások, információk segíthetik őt a beszoktatás folyamatában, és később is a gyermek megértésében.

A családlátogatás során a nevelő *megfigyelései* az alábbi területekre terjednek ki.

1. Milyenek az otthoni ellátás tárgyi feltételei?
2. A családlátogatás ideje alatt egy kissé megismerhető a család struktúrája, kapcsolati rendszere, működési jellemzői. (Pl. teljes /egyszülős / kibővített család; testvérhelyzet; a családtagok egymáshoz való viszonya: dominanciák, dinamika, pszichés távolságok, érzelmi jellemzők stb.). Képet lehet szerezni a család nevelési szemléletéről is, bár induláskor –teljesen természetes módon – a család igyekszik jó benyomást kelteni. (Egy elég jó szakember mégis kaphat átszüremlő impressziókat, melyek segíthetik őt a gyermek viselkedésének, fejlődésének megértésében.) A családról, a család nevelői milyenségéről kialakuló kép tovább bővül a családlátogatáson kívüli, későbbi találkozások tapasztalataival is.

Elvárás a kisgyermeknevelővel szemben a családlátogatás sikeres megvalósítása érdekében a jó szakmai tudás és elkötelezettség, valamint személyközpontú pszichológiai attitűd (a másik ember tisztelete, feltétel nélküli elfogadása).

Beszoktatás, adaptáció

A beszoktatás a bölcsődei ellátás legkényesebb időszaka. Amikor a gyermek bölcsődébe kerül és megkezdődik beszoktatása, időlegesen kiemelik őt a számára megszokott családi környezetből, megkezdődik a csoportba történő beilleszkedése. Sok apró lépésben folytatódik a kisgyermek és nevelője között – a családlátogatáskor már megkezdett – bizalmi kapcsolat továbbépítése. Emellett egy minden fél számára nehéz és kritikus időszak közös megélése során tovább épül a szülő és a kisgyermeknevelő kapcsolata, zajlik a két rendszer – család és bölcsőde – működésének finom összehangolása (szokások, hagyományok, elvárások stb. vonatkozásában).

A gyermek túlzott megterhelésének elkerülése érdekében a beszoktatást az erről szóló módszertani levél szerint kell megvalósítani. Érdeemes abból néhány dolgot itt is kiemelni.

A gyermek természetes környezete a család, első éveiben fokozott szüksége van az egyéni bánásmódra. Fejlődésének alapfeltétele a biztonságérzet. Ez szilárd személyi kapcsolatokra épül, az iránta megnyilvánuló érdeklődés személyességére. Ennek legfontosabb hordozója az édesanya. E meghatározó kapcsolat végleges megszakadása komoly károsodást eredményezhet (a gyerekek frusztráltak lesznek, személyiségük irreverzibilisen sérülhet), de a kapcsolat időleges megszakadása is komoly pszichés teher a gyermek számára. A bölcsődei ellátás esetén az anya–gyermek kapcsolat megmarad, kettőjük bensőséges, érzelemgazdag viszonya továbbra is a gyermek rendelkezésére áll, ugyanakkor a csecsemők, kisgyermek az anya átmeneti távollétét is nehezményezik. Egy kisgyermek még nem érti azokat a külső kényszereket, melyek ezt a megoldást hozták (pl. munkavállalás, egzisztenciális gondok, hivatás, tanulás stb.). Bölcsődébe kerüléskor az anya átmeneti elvesztése egyben a vele való kimunkált, érzelmileg gazdagon árnyalt kapcsolat elvesztését is jelenti. A bölcsődei ellátás feladata, hogy gyermek számára elfogadható módon pótolja az átmeneti időre elveszített bensőséges kapcsolatot. A bölcsődei nevelő az anya távollétének ideje alatt átmeneti időre és átmeneti szereplőként igyekszik a gondjaira bízott gyermek rendelkezésére állni érzelmi és fizikai szempontból egyaránt. Az ellátás, az együttlét során a gyermek és a kisgyermeknevelő között kiépülő, személyességgel átítatott, érzelmileg színezett kapcsolat és az egyéni bánásmód csökkenti a gyermeknél az átmeneti veszteség okozta fájdalmat.

Az elválás, elszakadás időszakát intenzív emberi és szakmai odafordulással kell kezelni. A beszoktatás mindenki számára nagyon megterhelő: a szülő, a gyermek és

a bölcsődei nevelő számára egyaránt, mert komoly stressz-sorozat éri őket. Különösen igaz ez a gyermek vonatkozásában, hisz ő sokkal kevesebb értelmi, védelmi kapacitással rendelkezik még, mint a folyamatban jelen lévő felnőttek. A gyermeket érő adaptációs stresszsorozat okai, hogy a gyermeknek el kell viselnie az anyától való elszakadást, és annak a negatív élményét, terhét; megszokott életritmusa felborul (koránkelés, esetleg utazás stb.). Új emberi kapcsolatokat kell elfogadnia, kialakítania (nevelőkkel, csoporttársakkal); meg kell barátkoznia egy új, ismeretlen tárgyi környezettel (szobák, bútorok, játékok stb.). Olyan ellátási formához, ritmushoz kell alkalmazkodnia, mely nemcsak az ő kizárólagos igényeivel kalkulál; meg kell szoknia a közösségben való lét korlátait; az otthonitól eltérő szociális közeg, sűrűség stb. nehezítik számára az önálló tevékenységet, az én-érvényesítést és gyakorlását. Mindemellett a bölcsődébe kerüléssel megnő a fertőzések, fertőző betegségek gyakorisága, esélye.

Német Margit pszichológus, aki a beszkottatás kutatásával foglalkozott, úgy fogalmazott, hogy ilyenkor megváltozik a gyermek életének mikroszociális környezete (Módszertani levél, 1982). Az új körülményekhez való alkalmazkodás a gyermek részéről új viselkedésforma kialakítását igényli. A gyermek a kényszerű adaptáció állapotába kerül, és ez olyan feszített tevékenységet igénylő adaptációs mechanizmusokat indít el, melyek megterhelik őt. Ha ez a megterhelés túllép bizonyos szintet, akkor a gyermeknél patológiásnak tűnő reakciók jelentkehetnek és, gyakrabban lesz beteg, mint korábban. A gyakori megbetegedések hátterében több dolog állhat: a gyermek immunrendszere még nem tökéletes, a bölcsőde epidemiológiai helyzete más, mint otthon, a gyermek kényszerű adaptációra adott reakciója (vesztés, gyász) érzelmileg nyomott, depresszív állapotot eredményez, és ez immunvédelmet gyöngíti. Tapasztalatok azt mutatják, hogy amikor a gyermek pszichésen elfogadja a bölcsődét, akkor a gyakori megbetegedések száma erősen redukálódik.

Patológiásnak tűnő reakciók az adaptáció során

Ilyen reakciók alakulnak ki, ha túl erős a gyermeknél az alkalmazkodási igénybevétel. Az ekkor megjelenő stresszsorozathoz a gyermek nem tud alkalmazkodni. Ennek több oka is lehet: pl. a gyermek nem kap olyan segítséget az adaptációs időszak alatt, ami enyhíthetné számára megterhelést, mert nem a módszertani levél ajánlásai, lépései szerint oldják meg a beszkottatást, vagy mert a bölcsődében dolgozó nevelő szakmai, emberi érzékenysége kifogásolható. Oka lehet a túlzott reakcióknak pl. a gyermek sajátos temperamentuma, az anya-gyermek kapcsolat mintázata, kötődésük minősége, az anya aktuális pszichés állapota stb.

A bölcsődei ellátásban a cél az, hogy a gyermek viselkedésében a lehető legkevesebb negatív tünet jelenjen meg a beszkottatás miatt, és ne alakuljon ki az ún. adaptációs szindróma. Jellemző tünetek, amelyekből ez összeállhat:

- negatív érzelmi állapot (sírás, depresszió, düh, agresszió);
- alvás (otthoni éjszakai felsírás; bent nem tud aludni – kontrollvesztés);
- étvágy zavarai (nem fogad el enni-, innivalót – kiszáradás veszélye);
- vegetatív működések megváltozása (széklet, vizelet visszatartása);
- visszaesések minden téren: nem beszél, nem akar kapcsolatba kerülni senkivel, illetve ráragad arra az emberre, akinél hagyták.

Mindezek eredményeként csökken a szervezet immunbiológiai reakcióképessége, ellenállóképessége.

Bizonyos tünetek megjelenését mégis szükségszerűnek kell tekinteni, hiszen fájdalmas a gyermek számára az anyától való elszakadás, nem lecserélhető ez a kapcsolat, illetve csak nagyon nehezen pótolható (még átmenetileg is). Problémát jelez az is, ha a gyerekeknek nincs reakciója az anyától való részleges elszakadás fájdalmára. Az adaptáció szakmai elvek szerinti kezelésével, szeretettel, türelemmel, nagy odafigyeléssel a felnőttek a gyermeknél megjelenő tüneteket oldani tudják.

A beszoktatás szakmailag megfelelő kivitelezése:

- fokozatosan kell felépíteni az otthoni rendszerből való kiszakadás lépéseit, fokozatosan kell adagolni a gyermek számára az elválás okozta megterhelést;
- az anya vagy a gyermek számára biztonságot jelentő, más otthoni személy legyen jelen, és segítse a gyermeket, a beilleszkedést a kezdeti időben;
- az egész adaptációs folyamatot, az anya nélküli idő növelésének intenzitását a gyermek reakciója szabja meg. A felnőtt a gyermek viselkedésére, reakcióira figyelve, megfelelő érzelmi támaszt biztosítva valósítja meg a beszoktatást. A gyermek érdeke megkívánja a fokozatos és anyás beszoktatást.

A fokozatos anyás beszoktatást megelőző, azt segítő lépések

A csoportba kerülés előtt a vezető tájékoztatást ad a beszoktatásról, tájékozik a gyermek otthoni életéről, ismerteti a bölcsődei forgatókönyvet, otthon az anya ehhez közelít, ha szükséges. Illetve az adaptáció időszakában a bölcsőde is alkalmazkodik a gyermek sajátos szokásaihoz (nem terhelik ebben az időszakban új, idegen elvárásokkal). A beszoktatás különleges fontosságáról győzzék meg az anyát, aki a szabadságát úgy időzítse, hogy a beszoktatás idején ott lehessen. A beszoktatás megkezdése előtt az anya és kicsinye, amikor azt megtehetik, ellátogatnak a bölcsődébe (pl. ha arra járnak, ezt esetleg meg is ismételtetik a bölcsődébe kerülés előtti néhány nap során is); a bölcsődékóstagató rendezvény is alkalom a közeledésre, a gyermek nevelője is meglátogatja a családot otthonában (a bölcsődébe kerülést megelőző héten).

Az anyás beszoktatás folyamata

A bölcsődei csoportban a beszoktatást tervezni, ütemezni kell. Egy időben csak két új gyermeket lehet szoktatni, őket is kis időeltolódással. Ha egyszerre ennél több gyermek szokik a csoportba, annak negatív következményei lehetnek: nem tud a nevelő elég figyelmet fordítani az éppen beszokó kisgyermekre és a már bent lévő gyermekeire; a kollegák nem tudják egymást szükség esetén segíteni (mert mindketten intenzíven elfoglaltak); érzelmileg is nehezen kezelhető, ha ezt a nehéz időszakot több kisgyermek egy időben éli át a csoportban.

Az új gyermeket első naptól a saját kisgyermeknevelője vegye be (vele már előzőleg találkozott). Ahhoz, hogy két héten át a gyermeket és az anyát ugyanaz a gondozónő tudja fogadni, szükség lehet a munka beosztásának áthangszerelésére is.

A felvett kisgyermek először addig van a bölcsődében, amíg az számára nem megterhelő. Célszerű, ha a reggeli után jön be, amikor a csoportban a többi kisgyermek már el van látva, így könnyebb a nevelőnek figyelmét az új gyermekekre összpontosítani. Jöhet más napszakban is, ám az otthoni életritmusával ezt össze kell hangolni.

A csoportban dolgozó két nevelőnek napközben is össze kell dolgozni olyan módon, hogy az éppen beszoktatást társa tehermentesítse, amennyire lehet, hogy több időt és figyelmet tudjon fordítani az új kisgyermekre és az édesanyára is.

A beszoktatás idején kezdetben minden – a kisgyermekkel kapcsolatos – tennivalót az anya lát el (ítatás, etetés, pelenkázás, mosakodás stb.), a nevelő ekkor inkább csak megfigyelőként van jelen a helyzetben. Nézi az anya mozdulatait, kommunikációját, ahogy a gyermekét ellátja, és – főleg kezdetben – ő is ehhez igazodik. Ekkor minden megszokott dolog maradjon, ami a gyermek biztonságérzetét növeli.

Az első héten, a második, harmadik nap után a nevelő finoman próbálkozhat a gyermeknél a kapcsolat felvételével: apróbb dolgokban próbál közeledni a gyermekhez, elsőként a játékban, majd az ellátásában is (ez utóbbi mélyebb, bizalmas dolog). Pl. „megköthetem a cipődet?” vagy „hozhatok neked ivólevet?” stb. Akkor teheti meg ezt a nevelő, ha a gyermek nem mutat ellenállást. Az első hét vége felé, ahogy a gyermek engedi, a nevelő átvesz egy-egy gondozási részfeladatot, majd műveletet az anyától, aki továbbra is jelen van, de kicsit „hátrébb lép”. Fontos, hogy a gyermek lássa őt, ez biztonságot jelent számára, és az is előfordulhat, hogy még igényli a segítségét.

A második héten a szülő rövid időre – elsősorban a játékidőben – kimegy a csoportból egy-két percre, de előtte ezt a gyermekkel megbeszéli. Az anya ne szökjön meg, ne tűnjön el szó nélkül, mert ez komoly rémületet válthat ki a gyermekből. Az anya a távollét idejét lépésről lépésre fokozza, eközben figyeljenek a gyermek reakcióira. A második hét utolsó napjaiban már döntően a kisgyermeknevelő végzi a műveleteket, a szülő ekkor már akár egész délelőtt kint, de elérhető módon, a

bölcsődében tartózkodjon. A kényes pontokon (étkezés, alvás) legyen jelen, ha szükséges. Az ott alvás a legkritikusabb, éppen ezért először az anya altassa el, és legyen ott, amikor felébred. Majd ha ez működik, akkor már a nevelő altatja el a gyermeket, de ébredéskor az anya már legyen kicsinye mellett. A beszoktatás tempóját mindvégig a gyermek reakciói szabják meg.

A szülő csak a saját gyermekét láthatja el, más gyermekével ne foglalkozzon, ezt is meg kell előre tapintatosan beszélni.

Az anyás beszoktatás előnyei

Az anyában a beszoktatás idején kialakul egy kép a bölcsődei létről. Ez nagymértékben növeli biztonságérzetét, bizodalját, könnyebben engedi el így a gyermeket. Sok esetben az adaptációs gondok háttérben éppen az áll, hogy az anya nem tudja elengedni kicsinyét. Mivel a gyermeknél még nincsenek stabil énhatárok, az anya félelme az övé is. Átveszi az anya görcseit, bizonytalanságát, félelmeit, és ha az anya fél, akkor ő úgy érzi, hogy ahol most van, az veszélyes hely lehet. Anyás beszoktatás esetén a gyermek számára biztonságot adó személy jelen van az új helyzetben, segíti őt, így az adaptáció terhei jelentősen csökkenthetők, és elkerülhetők az erősebb tünetek megjelenése, kumulálódása, elhúzódása. Emellett a szülő és a nevelő kölcsönös bemutatót tartanak egymásnak a gyermek ellátásában, így könnyebb azt összehangolni úgy, hogy az a gyermeknek jó legyen. A közös cél, ennek az érzelmileg nagyon megterhelő periódusnak a közös megoldása szinte egy csapattá gyúrja a szülőt és a kisgyermeknevelőt. Az ekkor kialakult bizalom a későbbi munkában fontos.

Az anyás beszoktatás során gondot okozhat, ha a szülő, a kisgyermeknevelő egymás előtt végzi a gyermek ellátását, ez a kvázi vizsgahelyzet feszélyezheti a nevelőt és a szülőt is. Ugyanakkor plusz tárgyi, szervezési feltételeket kell teremteni az együttgondozáshoz, a szülő jelenlétéhez.

A fokozatos, jól megvalósított anyás beszoktatás esetén kb. tíz-tizennégy nap után érzékelhető, hogy a gyermeknél nincsenek erős tiltakozások, nagy fájdalom nélkül el tudja engedni az anyát, kicsit már ismeri a terepet, a nap történéseinek menetét. Úgy tűnik, mintha elfogadta volna a változást. Azonban a teljes adaptáció, amikor a gyermek bizalommal, biztonságban, otthon érzi magát az új helyen az új kapcsolatokban, akár három hónap is lehet.

Az ellátás megszervezésével kapcsolatos pedagógiai szempontok

A napirend

A nap kialakított rendje az eseményeket naponta ismétlődő ritmusba rendezi. A ritmus és annak megtartása fontos az ember életében. A nap rendjének megléte esetén mindennek megvan a maga ideje, sora-rendje, helye, arányossága: szükségletek kielégítése, aktivitás és nyugalom, adottak az idő eltöltésének változatos, kívánatos formái, kevesebb az időzavar, a fejetlenség. Ennek a ritmusnak minden életkorban egészségvédő jelentősége van. *„A ritmuskutatás rámutatott, hogy idegrendszeri visszacsatolás nyomán az agy órajeladó sejtjei, azaz a szervezet belső és külső ritmusait egyeztető agyi pacemaker kedvező egyensúlyi működésre hangolja át a szervezetet. Az összehangolt ritmus maga a harmónia, az egészség”* (Bagdy, 2010, 55. o.). Az élet korai éveiben a gyermeket ellátó felnőttek feladata a nap rendjének, ritmusának kialakítása, ami a gyermek testi-lelki egészségét, belső gyarapodását megfelelően szolgálja.

A napirend otthon

Már a magzatnak is van bizonyos napi ritmusa, amelyben rendszeresen ismétlődnek az aktivitás és a nyugalmi periódusok. A csecsemő fiziológiai szükségletei az élet biológiai ritmusát követve egy-egy napon belül általában szabályos rendszerességgel jelennek meg, ezért alapvető követelmény, hogy a szükségletek kielégítése is ezt a ritmust kövesse. Az élet ritmusa által meghatározott, szabályosan betartott napirend nemcsak a csecsemő fiziológiás szükségleteinek rendszeres kielégítését biztosítja, hanem nagyon fontos belső pszichés szükségletek kielégítését is szolgálja. Az otthon nevelkedő csecsemőt élete első hónapjaiban, évében általában édesanyja gondozza. A napirend a korai időben a csöppségre fókuszál. A napi feladatok, tennivalók úgy rendeződnek, hogy a baba ellátása (etetés, levegőzés, pihenés stb.) megfelelően biztosított legyen. A mama és kicsinye kölcsönösen alakítják ki közös napirendjüket. E közös folyamatban a csecsemő egyre inkább megtanulja szükségleteit jelezni, az anya pedig megtanulja a jelzéseit értelmezni, és gondoskodik a gyermek szükségleteinek megfelelő kielégítéséről.

Kezdetben a felnőtt a gyermek igényeihez igazítja az ellátás ritmusát, majd lassan kezdi a gyermekhez igazodó napi történéseket abba a mederbe terelni, amelyben az emberek napi eseményei általában haladni szoktak. A gyermek fokozatosan közeledik a felnőttek napirendjéhez, ritmusához, beáll az éjszakai alvás, az étkezés

(reggeli, tízórai, ebéd, uzsonna, vacsora) is a kívánt időpontokra. Kialakul a napi tevékenységek ritmusa, az aktivitás és pihenés egyensúlya, és a kezdetben különleges bánásmódban részesülő gyermek lassan beilleszkedik a civilizált, a társadalmilag elfogadott napi életvitel keretei közé.

A napirend kialakításának problémái a bölcsődében

A bölcsődében is jó napirendre van szükség, de ennek kialakítása nem olyan természetesen formálódó, mint otthon. A bölcsődében több, optimálisan tizenkettő vagy tizennégy, azonos vagy hasonló szükségletekkel rendelkező gyermek van egy csoportban. A kisgyermeknevelőnek egyidejűleg több gyermek szükségleteinek kielégítéséről kell gondoskodnia. A gyerekek a bölcsődébe kerülés előtt otthon bizonyos mértékig egymástól eltérő napirend szerint éltek. Szükséges tehát egy olyan közös napirend kidolgozása, mely lehetőséget teremt arra, hogy:

- minden gyermek szükségletei sietség és fölösleges várakozás nélkül, megfelelő és egyéni módon kielégítést nyerjenek;
- a napi ellátásban az aktív tevékenység és a pihenés megfelelő váltakozása, harmonikus egyensúlya alakuljon ki;
- megkönnyítse a gyermek időbeli tájékozódását saját életében és környezete vonatkozásában egyaránt, mert lehetővé teszi számára a rendszeresen ismétlődő, egymáshoz kapcsolódó események „előrelátását”, ezáltal elősegíti alkalmazkodását, megalapozza és fokozza a gyermek biztonságérzetét;
- a megfelelő napirend módot ad a kisgyermeknevelőnek arra, hogy a gyermek életkorából adódó specifikumokat megfelelően kezelni tudja (ösztön-dominancia, késleltetés, várakozás, frusztráció stb. problémája, a fejlődés, belső építkezés támogatása stb.).

A folyamatos napirend

Módszertani levél² rögzíti a bölcsődei ellátás idői keretét meghatározó folyamatos napirendet is. A folyamatos napirendi szisztéma jellemzője, hogy

- az ellátás során a gyermek és a felnőtt közös akcióit kölcsönösen kielégítő, nyugodt, jó hangulatú közös tevékenységbe képes szervezni;
- lehetőséget teremt nemcsak a gondozás nyugodt elvégzéséhez, hanem az abban megvalósuló nevelés is kellő teret kaphat;
- kiküszöböli a fölösleges várakozásokat, időt szabadít fel a gyermek számára fontos kötetlen tevékenységek számára (pl. a játék, rajz stb.);
- jól használható keretet, vezetészálát ad a bölcsődei szakdolgozóknak ahhoz, hogy megkonstruálhassák csoportjuk éppen aktuális optimális ellátási rendjét. Nem esetlegesek a napi történések, hanem tudatosak, jól átgondoltak, kontroll alatt tartottak.

A közösségbe bekerülő gyermek napirendjének kialakításához ismerni és alkalmazni kell a módszertani levelet, amely szakmai szempontokkal, elvekkel segíti a nevelőket abban, hogy csoportjukban a gyerekek számára optimális napirendet tudjanak létrehozni, és a gyakorlatban működtetni. Érdemes ennek főbb pontjait is átgondolni.

A folyamatos napirend kialakításának általános elvei

1. A gyermekközösség napirendjének úgy kell a közösség szükségleteit és igényeit kielégíteni, hogy közben az egyes gyermek szükségleteit és igényeit is figyelembe vesszük.
2. Figyelembe kell venni a bölcsőde nyitva tartását, a reggeli nyitás és a délutáni zárás időpontját.
3. A gyermek bölcsődei napirendjének kialakításánál az otthoni körülményekkel, eseményekkel számolnunk kell, törekedni kell ezek összhangjára.
4. A gyermek szükségletei és igényei együtt változnak életkorával, fejlődésével (pl. csecsemőkortól nő az ébrenléti idő, csökken az étkezések száma, változik a gyermek mozgása, módosul játékiénye, a levegőztetés módjának lehetőségei stb.). Így a szükségletek, igények kielégítési módjának is változnia kell az életkornak megfelelően. Változást hoznak külső körülmények is, pl. az évszakok.
5. Szükséges monitorozni a csoport, a gyerekek fejlődésének, igényeinek változását. Az ezt követő módosítás a napirenden nem ötletszerű: mindig körültekintő megfontolás és megbeszélés alapján történik, és közben a napi ritmus, az egyes

² Folyamatos napirend a bölcsődében. 3. sz. módszertani levél. (1982). Bölcsődék Országos Módszertani Intézete, Budapest.

feladatok sora-rendje vonatkozásában a folytonosság megtartását is szem előtt kell tartani.

A folyamatos napirend összeállításának gyakorlati szempontjai

1. A napirendet pontosan és átgondoltan kell megszervezni, elegendő idő jusson valamennyi gondozási művelet nyugodt elvégzésére és minden más fontos tevékenységre.
2. Külön kell összeállítani minden gondozási egység, s ezen belül külön a csoportok napirendjét, valamint – a napirendhez szabva – az egyes szakemberek munkarendjét is. A technikai személyzet munkarendje is rugalmasan, a csoportok forgatókönyvéhez, munkarendjéhez alkalmazkodik.
3. Az egyes csoportok napirendjének kialakításakor figyelembe kell venni minden egyes gyermek életkorát, igényeit. Amennyiben nagyon eltérő életkorú gyermek is van a csoportban, az ő napirendjének megtervezése és megvalósítása akár a csoporttól teljesen külön szálon haladhat, az ő ritmusának, szükségleteinek megfelelően.

A folyamatos napirend és a dolgozói munkarend kapcsolata

A jól átgondolt, áttekinthető napirend a kisgyermeknevelő munkáját is könnyebbé, szervezettebbé teszi. A dolgozók munkarendje az adott gondozási egység – s ezen belül az adott csoport – napirendjéhez alkalmazkodik. Ehhez figyelembe kell venni, hogy milyen korú és összetételű a csoport, általában hány óraker hozzák és viszik el a gyermekeket, és azt is, hogy hány szakembernek hány gyermeket kell ellátnia.

A gyermekek napirendjét nagy vonalakban már az őszi beszoktatás ideje alatt szükséges kialakítani (általában a legtöbb gyermek ekkor érkezik a csoportba). A beszoktatás ideje alatt figyelni kell az egyes gondozási műveletekre fordított időt, s amennyiben aki kísérletezett napirend kielégítőnek bizonyul, a továbbiakban ehhez kell alkalmazkodni a felnőtteknek is.

Szerencsés a csoportban dolgozó nevelők lépcsőzetes munkaidő-beosztása, ugyanis a legtöbb feladat a délelőtti órákra esik. Célszerű a munkarendet úgy összeállítani, hogy az ölelkezési idő – amikor mindkét nevelő a csoportban van – minél hosszabb legyen, és annak minél rövidebb szakasza essen az alvásidőre.

A dolgozói munkarendet esetleges létszámkiesés (betegség, szabadság, munka melletti képzés stb.) esetére külön is össze kell állítani. Inkább csoporton belül

vállaljanak a nevelők hosszú műszakot, mintsem idegen személy lépjen a csoportba helyettesíteni. Ez sajnos olykor személyes áldozathozatalt, lemondást is igényel. A jó szakember azonban szakmai, etikai elkötelezettségéből, a rábízott gyermekek érdekében vállalja ezt.

A folyamatos napirend kontrollja, szükséges módosítások

A bölcsődei ellátás kezdetén kialakított folyamatos napirend nem merev keret. Rugalmasan kell követnie a gyermekeknél tapasztalható fejlődést, gyarapodást és az ennek nyomán bekövetkező változásokat igényeik, szükségleteik terén. Más ritmusokat kell kialakítani a nap rendjében akkor is, ha a külső körülmények változnak (pl. nyáron vagy télen). Bizonyos átrendezést igényel az is, ha új kisgyermek kerül a csoportba (pl. egy csecsemő).

A kisgyermeknevelők a folyamatos napirendet bizonyos időközönként átgondolják, értékelik és döntenek az esetleges módosításról. Ez is része a kisgyermeknevelők tudatos, tervezett nevelő munkájának.

A folyamatos napirend főbb fogalmai, azok kialakítása és szerepe

Ellátási sorrend

A különböző gondozási műveleteknek hozzávetőlegesen adott az ideje (étkezések, alvás, tisztálkodási műveletek, öltözés, levegőzés). A beszoktatás körüli, utáni időben a csoportban dolgozó felnőttek és a gyermekek közösen kialakítanak egy ellátási sorrendet, ami állandó. Az ellátás sorrendjének kialakításakor a kisgyermeknevelők megfigyelik az egyes gyermekek szükségleteit, igényeit (ki kisebb, ki fáradékonyabb vagy türelmetlenebb, ki az, aki már ügyesebb és önállóbb), és ennek megfelelően történik a gyermekek ellátásának sorrendje, ki ki után következik, hány kisgyermek ellátása zajlik egy időben. A csecsemőt egyedül látja el a nevelő, azután – gyarapodó ügyességüknek megfelelően – már két gyermeket visz pl. WC-re, mosakodni stb. Amikor a gyermekek minden gondozási művelet elvégzésében önállóan bizonyulnak, már az egy asztalnál ülő négy kisgyermeket is elláthatja a nevelő (náluk inkább már csak a finomítás és a kontroll a felnőtt feladata). Az ellátási sorrend és annak állandósága sok negatív hatás kivédését biztosítja (konfliktusok, frusztráció), és sok pozitív hozadékkal jár (előrelátás, biztonság a gyermek kompetenciaélménye stb.).

Körköröség

A folyamatos napirend módszertanának másik szakkifejezése a *körkörös gondozás*. A módszertani levél szövegének eredeti kontextusában a csecsemők gondozásának, ellátásának megszervezésekor használták ezt a kifejezést. Ugyanakkor a gondozás körkörösége minden gyermeknél megjelenik az ellátás során (legyen ő csecsemő, tipegő vagy éppen hároméves).

A *körkörös* szó azt takarja, hogy a kisgyermeknevelő, amikor a „sajátjai” közül egy gyermekkel közösen elkezd egy gondozási műveletet, akkor minden soron következő műveletet is elvégeznek. A tisztázást vagy a WC-használatot követi az aktuális felöltözés, a kézmosás, törölközés, fésülködés, és ha ez éppen az ebéd előtt történik, akkor követi ezt az étkezés, alvás. Minden gondozási tennivaló egymást követve, egyik a másira épülve valósul meg. Nincs közbeeső várakozás. A gyermek gyorsan megtanulja, hogy ezek összetartozó és egymást meghatározott sorrendben következő feladatok, melyeket ő gyarapodó készségtudományának megfelelő tempóban fokozatosan átvesz az őt ellátó felnőttől. Amikor a felnőtt az adott gyermekkel közösen elvégezte a feladatok e sorát, akkor a gondozási sorrendnek megfelelően elvégzi a műveletek aktuális körét a másik gyermekkel és így tovább. Ezek a gondozási körök ismétlődnek, egymást követik a csoportban lévő többi gyermek ellátása során is.

A csecsemők esetében ez a körköröség egy gyermekről szól, hiszen az ő aktív részvétele a folyamatban fontos ugyan, de erősen korlátozott. Az ilyen aprónép maximálisan igényli a teljes figyelmet, az időt a bensőséges ellátáshoz. Ahogy múlnak a hetek és hónapok, lépésről lépésre gyarapodik a gyermek testben, ügyességben, együttműködésben. S ahogy felfedezhető a kisgyermek nyiladozó készségeinek, éréseinek a nyomai, akkor a nevelő az egy időben megvalósuló gondozási kört „megnyitja” egy másik gyermek számára is. Egy gondozási kört – ami magába foglal minden egymást követő és egymásra épülő ellátási műveletet – már nem egy gyermekkel, gyermeknél végzi el, hanem kettő, majd három, végül négy kisgyermekkel közösen teszi azt. Az, hogy ez milyen tempóban valósul meg, a gyermek(ek) gyarapodó kompetenciáinak függvénye. Ez dönti el, hogy a nevelő az elvégzendő feladatok mely részletét tudja átruházni az önellátásában gyarapodó gyermekeknek, kinél és milyen mértékben tud hátrébb lépni, és hogyan tud fokozatosan növekvő módon teret adni a gyermekek készségépítő gyakorlásának. A nevelő jelenléte a bölcsődei ellátás végéig folyamatosan szükséges, hisz amikor már nem neki kell a műveleteket elvégezni, hanem a kisgyermek teszi azt, az ő igényes és szépen kivitelezett munkájához a felnőtt kontrolljára akkor is szükség van. Bölcsődében négy kisgyermeknél, azaz egy asztalnál együtt étkező mikrocsoportnál több gyermek egyidejű ellátását nem jó túllépni. Még minden gyermeknek szüksége van a személyes odafigyelésre, kontrollra, irányításra, igazításra, szükség esetén bizonyos segítségre. Ha ennél több gyermeket látnak el egyszerre, akkor már nem valószínű az igényes kivitel, nem áttekinthető a tér, az

elvégzett apró műveletek sora, nem garantált a várható esztétikus és igényes kivitelezés a kicsinyektől. Több okból sem érdemes az ellátásból tömegjelenetet csinálni. Egy hároméves gyermek még mindig nagyon kicsi, szüksége van/lehet a támogatásra, motiválásra, segítségre. Az élet első éveinek legfontosabb feladata az önellátáshoz szükséges alapvető készségek, szokások kiépítése és begyakorlása. Ezek nélkül a készségek nélkül az ember nem lehet független, autonóm lény, nem lenne képes a közösségbe való beilleszkedés elemi feltételeinek sem megfelelni. Itt nem szabad sietni és siettetni. Sietség esetén arra sincs mód, hogy a nevelő a nevelési feladatait az egyes műveletekhez kapcsolni tudja.

A jó napirend szerepe és jelentősége a gyermekéletében, gyarapodásában

A jó napirend nemcsak a felnőtt és a gyermekek által közösen végzett, nyugodt, derűs, jó hangulatú napi tevékenység látható impresszióját nyújtja. Ennél fontosabb és mélyebb, a látvány szintje alatti jelentős hozadéka van. A gyermek a folyamatos napirend segítségével megél és rögzít bizonyos fontos általános tapasztalatokat, melyek később is segíthetik őt, védik pszichés egészségét. A korai évek tapasztalatai bevésődnek, jelentősen befolyásolják az ember attitűdjét bizonyos dolgokhoz, helyzetekhez, emberekhez.

A folyamatos napirend a napi eseményeket naponta ismétlődő ritmusba rendezi. A ritmus és annak megtartása fontos. Mindennek megvan a maga ideje, sora-rendje, helye, arányossága: szükségletek kielégítése, aktivitás és nyugalom, az idő eltöltésének változatos és kívánatos formái. A jó napirend során átgondolt történések zajlanak ismétlődő módon, az egészség szempontjából kívánatos ritmusban és egyensúlyban. A kisgyermek számára a világ még elég kaotikus, a nap rendje eligazítást ad. A nap rendje modell, a gyermek renddel, rendezettséggel kapcsolatos igényének kialakulását is szolgálja. A folyamatos napirend során a gyermek érzékeli, hogy ha van a történéseknek egy ismétlődő sémája, forgatókönyve, akkor lényegesen könnyebben, energiatakarékosabban lehet tevékenykedni. Ez nemcsak azt jelenti, hogy kevesebb erőt kell befektetnie. A rutinná vált feladatok már nem igényelnek akkora erőfeszítést, így az ember kapacitásai átfordíthatók más, esetleg sokkal fontosabb dolgokra.

Az ismétlődő dolgok, mint a napirend történései is, idővel belső szabállyá válnak: pl. reggeli előtt kezet mosunk, evés közben, után szalvétát használunk; leülünk az asztalhoz, és nem futva eszünk stb. Beszoktatáskor néhány anya elcsodálkozik, hogy a csoportban a gyerekek leülnek az asztalhoz, ő meg otthon fut a tányérral a kicsinye után. Ha a gyermek nap mint nap megtapasztalja, hogy a dolgok mindig ugyanúgy zajlanak,

ezeket megszokja, elfogadja. A napi történések is a folyamatos napirend segítségével zavarmentesen peregnek le, nincsenek nagy jelenetek, és a napi élet szükséges történései nem válnak a felnőtt-gyerek „húzd meg, ereszd meg” játszmájává.

Fontos korai tapasztalat látni, hogy a dolgok előre átgondoltak, megszervezettek. A szervezés – mint jellemző emberi kvalitás – mintaként megjelenik. A napi ellátás során, amikor a gyermek és a felnőtt segítő módon együtt tevékenykedik, az minta a közös tevékenységre, a kooperációra, így ennek is komoly szociális hozadéka lehet.

A jó napirend hozzájárul a belső igény kialakulásához: egy adott feladatot lépésről lépésre, pontosan és gondosan végzünk el. Most még a nevelő mutatja, mondja, gyakoroltatja, kontrollálja a feladat kivitelezését, majd a gyermek lassan maga is igényesen és pontosan képes, tudja, akarja azt végrehajtani.

A jól kivitelezett napirend során minden gyermek, akinek arra szüksége van, kap segítséget a nevelő részéről. A gyermekek megtapasztalják, hogy segítünk annak, aki még arra rászorul. A segítség, az altruizmus ugyancsak kiemelkedő faktora az egészség védelmének, a társas együttélésnek.

A jól megszervezett, gördülékeny napirend során – ahol a pedagógiai, idői, fizikai feltételek optimálisak – a gyermek megtapasztalja, hogy a feladatokat lehet jókedvvel, örömmel végezni.

A folyamatos napirend és az abban megjelenő tevékenységek mintát mutatnak az idő strukturálására, arra, hogyan bánjunk az idővel, hogy osszuk be, hogy ütemezzük. Nincs pusztítóbb az emberi személyiség számára a strukturálatlan időnél. Az idővel való bánni nem tudás sokféle negatív dolgot eredményezhet: pontatlanság, partatlanság, szétforgácsolódás, rossz hatékonyság, feszültség stb.

A jól kialakított folyamatos napirend hatékonyan támogatja a gyermek belső építkezését, kompetenciáinak alakulását, pszichés kvalitásainak formálódását. A gyermek már meglévő kapacitásaira építő és számító ellátás során a gyermek egyre inkább megtapasztalja saját kompetenciáját. Érti, hogy tevételes részese a vele történő dolgoknak. Nem nélküle és rajta végrehajtott műveletekről van szó, ő cselekvő módon, saját készség szintjének megfelelően aktív részese azoknak. Az ember kompetenciaérzése is fontos egészségvédő faktor. Az az ember, aki úgy érzi, hogy nincs befolyása a történésekre, nem cselekvő részese annak, az védtelennek, kiszolgáltatottnak, tehetetlennek érzi magát.

A jó folyamatos napirend szolgálja a gyermekek érzelmi biztonságát, hisz kiszámítható, hogy mi fog következni. Bizonytalanság, szorongás általában akkor generálódik, ha nem tudjuk, hogy mi fog történni velünk. Ha a napirend történései mindig azonos módon, rendszeresen ismétlődnek, akkor ez a konkrét félelmek prevencióját is szolgálja. Félelmet generál az összevisszaság, a káosz, de félelmet okoz az is, ha a megszokott rend valamilyen okból megbolydul, ha váratlanul nem a megszokott módon peregnek le a történések. A kisgyermekkor csúcspélelmi időszak, a jó napirend képes redukálni, enyhíteni azt.

A jól megszervezett folyamatos napirend lehetőséget biztosít a gyermekek önértékelésének, pozitív önképének támogatására. A nyugodtan és egyéni módon megvalósuló ellátás során a gyermek sokféle pozitív visszajelzést kaphat a nevelő részéről, mert van rá idő és mód. Pl. kaphat visszajelzést gyarapodó készségeiről, növekvő ügyességéről, igényességéről, önellátással kapcsolatban végzett munkájáról stb. Mindezek, és a gyermek saját tapasztalatai is, hozzájárulnak az én gyarapodásához, a pozitív önkép alakulásához.

A bölcsődei ellátásban jól meghangszerezelt napirend erősíti a gyermekben a bizalom, az önbizalom megtapasztalását. Megéli, hogy bízhat a másikban, hisz ott van, és ha kell, segít. Bízhat a gyermek magában is, hiszen a felnőtt vezetésével egyre inkább átlátja a tennivalókat és képes is cselekedni. Ugyanakkor a szükségletekhez igazított rendszeres napirendi történések segítik a gyermek autonómiájának kibontakozását. Az ismétlődő, és fokozatosan a belső szabályrendszer részévé váló napi tennivalók nyomán a gyermek ellenállás, lázadás és frusztráció nélkül úgy teljesíti a felnőtt elvárásait, mint saját akaratából végrehajtott feladatot. A nyugodtan lezajló napi történések során a gyermek lépésről lépésre átveszi a felnőttől a saját teste, szükségletei feletti kontrollt, fokozatosan lazítani lehet így az erős kiszolgáltatottságát, a függést. A gyermek énjébe épülnek saját szükségleteinek ellátását biztosító készségek és szokások.

A fizikai tér kialakításával kapcsolatos elvárások pedagógia szempontjai

A korai években minden, ami a gyermeket körülveszi, a korai tapasztalatok erejével hat. Az ember számára a fizikai környezet minősége, rendezettsége meghatározó, kisgyermek esetében pedig különösen fontos. A fizikai környezettel kapcsolatos első benyomásait ekkor rögzíti a gyermek, e korai tapasztalatok meghatározzák viszonyulását a fizikai környezethez, térhez, berendezéshez, annak esztétikumához stb.. A fizikai környezet nemcsak a gyermek ellátásának kerete, hanem a nevelés és fejlődés szempontjából is jelentős.

A fizikai környezet hatása a legkisebbekre

A csecsemők, kisgyermek számára az őket körülvevő világ nagy, bonyolultnak, kaotikusnak tűnik. Fontos, hogy a rendelkezésükre álló fizikai környezetet a „jó rend” megteremtésével kicsit érthetőbbé, átláthatóbbá, tagoltabbá tegyük. A gyermek számára a tárgyak világa a rend folyamatos megteremtésével ismerőssé válik.

Megtanulja, hogy mi hol szokott lenni, mit hol lehet megtalálni. A jó elrendezés egyben átlátható kínálatot is nyújt a rendelkezésére álló ingerek, tapasztalási lehetőségek között. Fontos a játékok, eszközök, a legkülönbébb tevékenységek végzéséhez szükséges tárgyak optimális (nem túl ingerlő) mennyiségének a biztosítása is. Ha rend helyett a kicsiket az összevisszaság, a rendetlenség veszi körül, ahol soha nem tudni, hogy mi hol található, és minek hol a helye, ahol a mozgást, cselekvést a zavaros fizikai tér akadályozza, az káoszt, feszültséget generál. Ez megnehezíti a gyermek számára a fizikai környezet alapos megismerését, és azok értelmének, összefüggésének megértését. A csecsemők, kisgyermekek tárgyi világgal való kapcsolata a fizikai és szociális környezet hatására alakul ki. A bölcsődében a kisgyermeknevelő teremti meg a mintát e tekintetben is.

A gyermeket körülvevő tér rendezettsége esztétikai értéket is hordoz, így hozzájárul az esztétikai ízlés formálásához. Amikor napközben a csoportszobában időnként kialakuló rendetlenséget a nevelő a kisgyermek segítségével felszámolja, akkor a gyermek maga is aktív részese lesz a rend, az esztétikum létrehozásának saját környezetében. Fokozatosan alakul a gyermek igénye is a környezet rendezettsége, esztétikus volta iránt.

A nevelőnek meg kell teremteni a gyermek körüli térben a formai rend mellett a lényegi rendet is, gondoskodni kell a fizikai környezet célszerűségéről is (*Polcz, 1996*). Át kell gondolni, hogy a szoba elrendezése, a tárgyak helye, csoportosítása hogyan szolgálja leginkább a benne zajló zavarmentes tevékenységet. Fontos, hogy a fizikai térben zajló különböző cselekvések egymást ne akadályozzák, hogy minden, ami egy folyamat elvégzéséhez kell, az ott legyen, és olyan sorrendben, ahogy az leginkább szükséges. Így gördülékenyen, célszerűen, energiagazdaságosan zajlanak a tevékenységek. A gyermek érzékeli az elrendezés okszerűségét, praktikusságát, a gazdaságos működési mód előnyeit, és mindez mintaként is szolgál számára. Ha a fizikai rend nem jól átgondolt, az sok fölösleges energiát emészt fel, a rendezetlenségnek káosz, feszültség és kapkodás lesz a következménye. Ez kockázattal, azonnali negatív következményekkel jár, rontja a nevelés hatékonyságát, és végső soron nem jó senkinek, se felnőtteknek, se a kisgyermeknek.

Bölcsődében a fizikai környezettel kapcsolatos általános elvárások:

- a gyermekeknek változatos, tágas terük legyen a mozgásához, játékhoz;
- a tér kialakítása, berendezése garantálja a gyermek biztonságát, emiatt ne kelljen a gyermeket erősen korlátozni, sokat tiltani. Át kell gondolni, át kell nézni a fizikai tér minden kockázatát, és meg kell előzni a balesetek lehetőségét. Pl. a nagyobb bútorok rögzítése, védőrácsok felszerelése, csúszásvédelem, rácsok megfelelő távolsága, bútorsarkok lekerekítése, gyermekre veszélyes tárgyak, dolgok kiiktatása (mérgező növények ne legyenek, veszélyes anyagok elzárva stb.), záruk, elektromos pontok megfelelő magassága stb.

- a fizikai tér kialakítása, a berendezés, a tárgyak elrendezése, mérete segítse a gyermekek önállóságát, egyúttal könnyítse meg a kisgyermeknevelő munkáját is;
- a tér kialakítása, berendezése feleljen meg a csoportban lévő gyermekek igényeinek, szükségleteinek, számukra bőséges és elégséges, fejlettségüknek megfelelő tapasztalási lehetőségeket nyújtson;
- a gyermeket körülvevő fizikai környezet esztétikus legyen. Az alkalmazott színek, az elrendezés, a tárgyak elhelyezése, dekoráció stb. – a biztonság és praktikusság mellett – ízléses is legyen.

A fizikai környezettel kapcsolatos előírások a bölcsődében

A bölcsődében a terek mérete, kapcsolódása, kialakítása, a berendezési tárgyak milyensége törvény által meghatározott szabványban rögzített. E dokumentumok ismerete, az abban rögzítettek megtartása kívánatos. Érdekes ezek közül néhány dolgot kiemelni.

A gyermekek rendelkezésére álló terek mérete

Egy gyermek számára biztosított terület a csoportszobában korábban négy négyzetméter volt. A gyermeklétszám megemelésével ez esetenként három négyzetméterre redukálódott gyermekenként. A tágas tér a kisgyermek esetében azért fontos, mert ők még csak saját mozgásakcióira tudnak figyelni, nem számolnak a tárgyak és társak hollétével, a tér szűkítése pedig az agresszió növekedésével is jár. Tehát nem lehet büntetlenül tovább csökkenteni a teret!

A terasz gyermekenként számolt öt négyzetméteres nagysága szükséges azért, mert lehetőséget ad a levegőn való altatáshoz, esetleg a kint étkezéshez, rossz idő esetén a levegőzéshez, valamint a terasz alkalmas arra is, hogy ott a kinti játékokat a szobában használt játékokkal gazdagítani lehessen.

A kert gyermekenként számolt tíz négyzetméteres nagysága is szükséges a legkisebbeknek. A tágas és jól kialakított kert a gyermekek egészséges fejlődése, nevelése szempontjából nélkülözhetetlen. A szabad levegő csíramentesnek mondható, a még fejletlen immunvédelemmel rendelkező kicsik esetében a szabadban tartózkodás nagyon fontos. A kert pedig olyan tapasztalási lehetőségek gazdag tárháza, amely mással nem pótolható.

A terek kapcsolódása

A különböző terek (csoportszoba, fürdőszoba, terasz, udvar stb.) megfelelő kapcsolódása a gyermekek védelmét szolgálja, azáltal, hogy átláthatóságot biztosít a másik térbe. A felnőtt számára ez folyamatos kontrollra, szükség esetén beavatkozásra nyújt lehetőséget. A gyermekeknek pedig megnyugtató, ha látják a kisgyermeknevelőt, akkor is, amikor neki a teendői miatt a másik térben kell lennie.

A terek berendezése

Csoportszoba kialakításánál a gyermek biztonsága mellett arra kell összpontosítani, hogy a gyermek számára a csoportszoba megfelelő ismereteket, tapasztalási lehetőségeket kínáljon. A szoba berendezése, a dekoráció, a játékok elhelyezése feleljen meg a gyermek életkorából, fejlettségéből fakadó szükségleteknek, igényeknek. A gyermek magassága meghatározó az elrendezés, a tárgyak elérhetősége és a díszítés szempontjából. Csak azok a tárgyak kerülhetnek magasabbra, melyeknek biztonsági kockázatuk van. Szükséges időnként átgondolni és változtatni a fizikai környezetet, ha a korábban kialakított elrendezést, játékkészletet a gyermekek fejlettsége meghaladta. A legkisebbeknek más berendezési eszközök, játéktárgyak, nagyobb tér kell. Kétéves kor után már több, egymástól átgondoltan elkülönített játszósarok kialakítására van szükség.

A fürdőszoba kialakításánál előírás a szabvány betartása a különböző szerelvények elhelyezése, mérete kapcsán. A szabványosan kialakított fürdőszoba alkalmas a gyermek ellátására és önállóságának kibontakoztatására.

A kert kialakítása is pontosan meghatározott (milyen lehet a kerítés, milyen növények lehetnek ott, szabvány írja elő a mozgásfejlesztő eszközök, homokozó, pancsoló méretét, milyenségét, beépítésének feltételeit). A gyermeknek a kert a biztonság mellett változatos tapasztalási lehetőségre, sokféle mozgásos akcióra nyújtson lehetőséget.

Összegezve: a bölcsődében a megfelelő fizikai környezet a nevelés kerete, forrása, a gyermek testi egészségének, személyiségének fejlődésében fontos szerepet játszik. A megfelelő mennyiségű, minőségű és jó elrendezésű tárgyi környezet gazdag tapasztalatszerzési lehetőséget biztosít, és sokféle nevelési lehetőséget kínál.

Az ellátás személyi feltételeinek pedagógiai aspektusai

A bölcsődei ellátásban a személyi feltételek legfontosabb tényezője a gyermeket ellátó kisgyermeknevelő. Ennek a korosztálynak a nevelése minden történést átszűr, éppen ezért minden helyzetben fontos a felnőtt nevelői jelenléte. A kisgyermeknek fokozott szükségük van a felnőttekre: fizikai és érzelmi biztonságuk, intimitás igényük miatt. A legkisebbek sokkal több konkrét segítséget igényelnek, hiányzó képességeik miatt, ezért a feladatokat a nevelőnek kell átvállalni, pl. etetni kell, fel kell öltöztetni stb. Emellett a nevelőnek más korosztályhoz képest több regulációs feladata van a gyermek életkorából, éretlenségéből fakadó, még elégtelen érzelem- és viselkedésszabályozása miatt.

A kisgyermeknevelő személyisége, emberi, érzelmi érettsége alapvető jelentőségű. Minden szempontból modell a gyermekek számára (kommunikációja, kapcsolatkezelési eszközei, érzelmi reakciói, attitűdje a világ dolgaihoz, értékrendje stb.). Ezek mind-mind beépítendő mintaként jelennek meg a gyermek számára, személyiségük alakulásának, fejlődésének igen szenzitív periódusában. Nagyon tömören a gyermeket ellátó kisgyermeknevelő jelentőségét úgy lehet fogalmazni, hogy ő a gyermek számára, a bölcsődében töltött idő alatt a „tananyag”. A gyermek körül lévő felnőtteknek nagy szerepük van abban, hogy személyükkel megfelelő szociális környezetet biztosítsanak a gyermek számára, olyan modellt kínáljanak, amelynek beépítése a gyermek gazdagodását eredményezi. Ahhoz tehát, hogy a kisgyermeknevelők hatékonyan végezzék nevelő munkájukat, érett személyiséggel kell rendelkezniük. Éretlen személyiség, érzelmeiben instabil, viselkedésében rapszodikus, szeretni nem tudó ember nem alkalmas a legkisebbek ellátására. Az élet korai éveiben a gyermeket ellátó felnőtt emberi minősége, a gyermekkel való kapcsolata, és annak érzelmi telítettsége az az alap, amelyre építeni lehet a gyermek harmonikus fejlődését, nevelését. A jó kisgyermeknevelő érzékeny, válaszkész a gyermek problémáira, belső szükségleteire megfelelően ráhangolódni tudó társas-emocionális környezetet tud nyújtani. Ennek segítségével a gyermek idővel saját belső állapotait felismerni, megkülönböztetni és adekvát módon kezelni tudó személlyé válhat, és megfelelő módon be tud illeszkedni környezetébe. Ártalom forrása lehet, ha a személyi feltételek nem ilyenek. Komoly szakmai felelősség ezért a kisgyermeknevelők kiválasztása már a képzés megkezdése előtt, majd az elhelyezkedés, alkalmazás idején.

Alapvető, hogy az ellátáshoz szükséges, a törvény által meghatározott számú nevelő legyen az adott csoportban. Működjön a felmenőrendszer, a saját gondozónő rendszer, a nevelők ne cserélődjenek a csoportban.

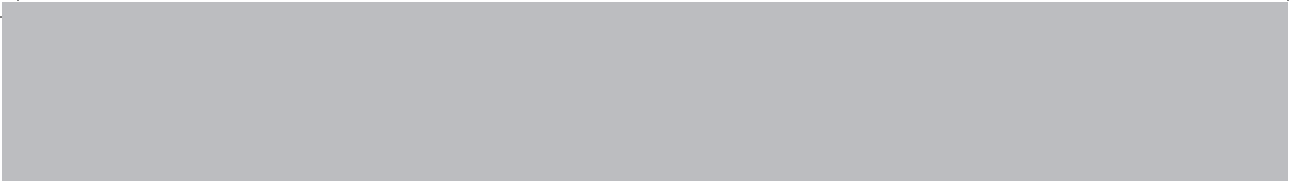
Hasonlóan alapvető a nevelők megfelelő szakmai végzettsége, tudása is. A nevelőnek rugalmas, mozgósítható tudással kell rendelkeznie, amit a napi praxis történéseiben jól tud használni, amit folyamatosan gyarapít, bővíti a változásoknak

megfelelően. A nevelőnek legyen igénye az önfejlődésre, és legyen igényes munkájára, annak minőségére is. Folyamatosan monitorozza saját nevelői, emberi hatékonyságát, és szükség esetén javítsa kvalitásait. Törvények, szakmai szabályzók pontosan meghatározzák a legkisebbek ellátásában dolgozók feladatait, azokat az értékeket, normákat, amelyek szerint munkájukat el kell látniuk, ám nélkülözhetetlen a nevelők etikus magatartása is. A gyermek érdekeit felelősen képviseljék, s ne azért, mert számon kérhetik tőlük. Belsőleg legyenek elkötelezettek a rájuk bízott gyermek egészséges fejlődése iránt. A kisgyermeknevelő legyen nyitott a gondjaira bízott gyermekek és családok iránt, őszintén érdekelje őt a sorsuk, a velük való munka hatékonysága.

Az ellátás minőségét a háttérfeladatokat ellátó személyek is jelentősen befolyásolják. Az ő jó munkájuk is nélkülözhetetlen az ellátás biztonságához, hatékonyságához.

Irodalom

- A bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramja. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet Gyermekjóléti és Gyermekvédelmi Főosztály. Budapest, 2008.
- Bagdy Emőke (2004): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Tankönyvkiadó Bp. Bölcsődei adaptáció. Módszertani levél. In: Előadások – közlemények – dokumentumok. Módszertani levelek, irányelvek, dokumentumok. Bölcsődék Országos Módszertani Intézete, Budapest. 1982
- Folyamatos napirend a bölcsődében. 3. sz. módszertani levél. (1982). Bölcsődék Országos Módszertani Intézete, Budapest.
- Kökényei Gyöngyi (2006): Személyiségpatológiák. Kézirat.
- Maslow, Abraham (2003): A lét pszichológiája felé. Ursus Libris, Bp.
- Polcz Alaine (1996): A rend és a rendetlenség. Pont Kiadó Bp.
- Útmutató a bölcsődei gondozónők családlátogatásához (1989). Bölcsődék Országos Módszertani Intézete, Budapest.

KISSNÉ ZSÁMBOKI RÉKA

A BÖLCSŐDEI BESZOKTATÁS, NAPIREND ÉS JÁTÉK PEDAGÓGIAI ASPEKTUSAI

Bevezető

A kisgyermeknevelés-gondozás elsődleges célja a gyermeki személyiség kibontakoztatása az őt körülvevő harmonikus személyi és tárgyi élettérben, a szabad aktivitás iránti igény és a gyermeki kompetenciaérzés erősítése mentén. A nevelés-gondozás valamennyi területe és tevékenységformája számos lehetőséget biztosít a szűkebb és tágabb környezettel való ismerkedésre, tapasztalatszerzésre az érdeklődésnek és a pillanatnyi pszichés szükségleteknek megfelelően (*Vajda és Kósa, 2005*). A feltétel nélküli szeretet és elfogadás mentén – különös tekintettel az egyéni érési-fejlődési ütemből fakadó fizikális, pszichés különbségekre, valamint a kulturális sokféleségből adódó eltérésekre – a gyermeki személyiség tiszteletben tartásával, identitásának erősítésével megvalósuló élethelyzetek már a bölcsődébe lépés kezdeti időszakában elősegítik a biztonságérzet és aktivitás fokozódását. Ezt követően a derűs, társas interakciókra motiválóan ható légkör, az életkornak és fejlettségnek megfelelő tanulási és tapasztalatszerzési élményeket biztosító közeg elősegítheti a gyermekek számára az egyes élethelyzetekben, tevékenységek előkészítésében, kiválasztásában, azok alakításában való folyamatos és aktív részvételt.

A kisgyermeknevelő a napközbeni ellátás keretei között – a gondozás és nevelés céljaival összhangban, és elsődlegesen a játék interakcióiban – fizikai és érzelmi biztonságot, viselkedési mintát, alkotó légkört teremt, facilitálva a gyermekek harmonikus és sokoldalú individualizációját és szocializációját (*Maszler, 1996*). A bölcsődei nevelés alapelveinek megfelelően minden kisgyermeknek joga, hogy emberi méltóságának, gyermeki létének tiszteletben tartása mellett megfelelő támogatást kapjon személyiségének kibontakoztatásához, a társadalomba való beilleszkedéshez; sérülés, tartós betegség esetén a fejlődését és személyisége kibontakozását segítő különleges ellátásban részesüljön; a fejlődésére ártalmas környezeti és társadalmi hatásoktól, illetve a hátrányos megkülönböztetés minden formájától mentes gondozásban-nevelésben vehessen részt. E törvényi szabályozás¹ mentén biztosítják a kis-

¹ Az 1997. évi XXXI. tv. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról II. fejezet 6.§ 2015.05.22-én hatályos szövege alapján. Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700031.TV (Letölt.: 2015.05.23.).

gyermeknevelés intézményei a gyermekek számára a szülő vagy törvényes képviselő közreműködésével történő fokozatos beilleszkedés lehetőségét, az esztétikus és higiénikus tárgyi és személyi környezetet, valamint a játéktevékenység, illetve a gondozás-nevelés gyermekközpontú, környezet- és egészségtudatos egységének megszervezését.

A családból a bölcsődébe – a beszoktatás jellemzői, folyamata és várható nehézségei

Az intézményes nevelés-gondozás a családi étellel egységben, annak kiegészítőjeként szolgálja a gyermek harmonikus testi, értelmi és érzelmi fejlődését. A családi és a bölcsődei nevelés-gondozás összhangja, a szülők és a kisgyermeknevelők közötti partneri kapcsolat kialakítása elengedhetetlen feltétele a gyermekek harmonikus fejlődésének és az új közösségbe való beilleszkedésnek, beszoktatásnak. A szülők ismerik legjobban gyermekeik szokásait, igényeit, szükségleteit; ezeket közvetítve segíthetik a gyermek ismeretén alapuló differenciált, egyéni bánásmód kialakítását (Bagdy, 1994). A pedagógusok és a szülők közötti együttműködés feltétele a kölcsönös bizalom, az őszinteség, a hitelesség, a szakmai-etikai szempontból megfelelő, az érintettek személyiségi jogait tiszteletben tartó, rendszeres kommunikáció². A bölcsődelátogatás, a családlátogatás, a szülővel történő fokozatos beszoktatás, illetve a napi találkozások során a szülők megismerik a bölcsődei nevelés elveit és gyakorlatát, a kisgyermeknevelő pedig a szülő segítségével tájékozódik a gyermek személyiségéről, egyéni szokásairól. Ezek a tapasztalatok kölcsönösen segítik az együttnevelés összhangjának megvalósulását. Eredményessége érdekében fontos, hogy a gyermekkel foglalkozó pedagógusok és szülők – a személyiségjogok, a szakmai kompetenciák és a véleménynyilvánítás szabadságának tiszteletben tartásával, a gyermek mindenek felett álló érdekét szem előtt tartva – az alapvető értékek, erkölcsi normák és célok tekintetében pedagógiai nézeteiket és nevelői gyakorlatukat egymáshoz közelítsék (Balogh és mtsai, 2012).

A bölcsődébe történő beilleszkedés a gyermekek sajátos pszichés életkori jellemzői miatt hosszán tartó, egyénenként eltérő tempójú és intenzitású folyamat. A beszoktatás különböző alternatíváit – fokozatos, illetve anyás-fokozatos – tekintve a kisgyermeknek mindenekelőtt meg kell ismerkednie az otthonától, a szeretett személyektől való időleges elszakadás élményével, melynek elfogadását a fokozatosság és rendszeresség, valamint a gyermeket körülvevő komfort- és

² Vö: Balogh Lászlóné – Barbainé Bérci Klára – Kovácsné Bárány Ildikó – Nyitrai Ágnes dr. – Rózsa Judit – Tolnayné Falusi Mária – Vokony Éva (2012): *A bölcsődei gondozás-nevelés szakmai szabályai. Módszertani levél*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.

biztonságérzet megteremtése segítheti elő. A gyermekek számára a szülő nélkül történő fokozatos beszoktatás érzelmileg sokkal megterhelőbb, kedvezőtlenebb; a pedagógiai munkában pedig hosszabb időt és fokozottabb nehézséget jelenthet az új kisgyermek személyiségének, szokásainak, egyéni szükségleteinek megismerése. Az anyás-fokozatos beszoktatás esetében az időleges elszakadás okozta frusztráció enyhítését könnyíti, ha a gyermek számára még idegen, ismeretlen személyi és tárgyi környezet megismerése a folyamatban aktív szerepet játszó szülő vagy hozzátartozó érzelmi bizsagságot nyújtó, támogató jelenlétében valósul meg (Vajda, 1999). A kisgyermek és a pedagógus között fokozatosan kialakuló érzelmi kötődés segíti a gyermeket az új környezet elfogadásában, jelentősen megkönnyíti a közösségbe való beilleszkedést, enyhébben jelentkeznek a beszoktatást kísérő negatív tünetek.

Az anyás-fokozatos beszoktatás időszaka alatt folyamatosan nő a bölcsődében eltöltött idő és csökken az anyai, illetve szülői-hozzátartozói jelenlét. Pontos menete nehezen tervezhető, hiszen minden gyermeknek különböző és egyénileg eltérő az új életterre, helyzetre, a szülő távozására adott reakciója. A gyermek számára folyamatosan elérhető, bizsagságérzetet nyújtó szülői jelenlét mellett a kisgyermeknevelőnek módja van arra, hogy az – eleinte a szülő által végzett – napközbeni étkezési, tisztálkodási és pihenési szokásokat megfigyelje, illetve a szeretett személy jelenlétében, társként megpróbáljon közeledni, játszani, kommunikációt teremteni a gyermekkel.

Példa a folyamatos beszoktatás menetére³:

1. nap	A szülő és a gyermek 10 órára érkeznek, egy órát tartózkodnak a bölcsődében. A gyermek ismerkedik a környezettel, a kisgyermeknevelő felveszi a szülővel a kapcsolatot, és az együttműködési kedvtől függően a gyermekkel is.
2. nap	A szülő és a gyermek 9 órára jönnek, és 11 óráig maradnak. A kisgyermeknevelő felveszi a kapcsolatot a gyermekkel is, de a gondozási műveleteket a szülő végzi a pedagógus jelenlétében. Egy-egy részműveletet a pedagógus is átvehet a szülő jelenlétében, ha a gyermek együttműködő.
3. nap	A szülő és a gyermek 9 órára jönnek, és ebéd után mennek haza. A kisgyermeknevelő a szülő jelenlétében egyre több gondozási műveletet vesz át. Egymás mozgulatainak megfigyelésével lehetővé válik a gondozási műveletek összehangolása, a szokások átvétele. Az ebédet a szülő kínálja, a pedagógus megfigyeli a gyermek étkezési szokásait.
4. nap	A szülő és a gyermek 7.45-re érkeznek. A reggelit a kisgyermeknevelő kínálja, ha a gyermek nem fogadja el, a szülő reggeliztet. A pedagógus egyre többet foglalkozik a gyermekkel, a szülő megpróbál a háttérben maradni. A szülő rövid időre kimegy a csoportszobából, miután ezt a gyermekkel megbeszélte. Az ebédet a kisgyermeknevelő kínálja, ha szükséges, a szülő jelenlétében.
5. nap	A szülő és a gyermek 7.30-ra jönnek, a szülő a reggeli után rövid időre elmegy. A kisgyermeknevelő végzi az összes gondozási műveletet, ő kínálja az ebédet. Ha nem szükséges, a szülő nincs a csoportszobában. A kisgyermeknevelő megmutatja a gyermeknek az ágyát, barátkoztatja vele, de a gyermek még nem alszik ott.
6. nap	A szülő és a gyermek reggelire jönnek, a pedagógus kínálja a reggelit. A szülő reggeli után távozik, és ebédre jön vissza, de ha nem szükséges, az ebéd alatt nem tartózkodik a csoportszobában. A kisgyermeknevelő a szülő jelenlétében felkínálja az ágyat. Ha esetleg a gyermek nem alszik el, hazamennek.
7. nap	A szülő és a gyermek reggelire érkeznek, a szülő elmegy, és délben jön vissza. Lefekteti a gyermeket, és ott marad, függetlenül attól, hogy elaludt-e. Ébredés után távoznak.
8. nap	Már a kisgyermeknevelő próbálja lefektetni a gyermeket, a szülő kint várakozik. Ébredés után hazamennek.
9. nap	A kisgyermeknevelő ismét lefekteti a gyermeket, a szülő 14.00–14.30 körül jön vissza. A gyermek ott uszonnázik, ha szükséges, a szülő jelenlétében.
10. nap	A gyermek egész napját a bölcsődében tölti. A szülő uszonna után érkezik a gyermekért.

³ Készült a Budapest VI. Kerületi Bölcsődék Bölcsődei Tájékoztató című kiadványban foglaltak alapján. Forrás: <http://belvaros.babamama.info/v-vi-vii-kerulet/bolcsodei-tajekoztato-a-vi-keruleti-bolcsodekben-bolcsodei-beszoktatás-bolcsodei-ruhatar-bolcsodei-csaladlatogatas/> (Letöltve: 2015.05.28.).

Természetesen a fentebb, példa jelleggel bemutatott menet a gyermek igényeihez mérten rugalmasan változhat. Ha szükséges és megoldható, a beszoktatás ideje akár meg is hosszabbítható.

A beszoktatás többnyire nem zökkenőmentes. Gyakran a szülőknek újra ki kell alakítania a gondozás ritmikus rendjét, a gyermeknek új személyi kapcsolatokat kell kiépítenie, meg kell ismernie az események egymásra következő sorrendjét, új kommunikációs formákat kell kialakítania, amellyel megérti, megérteti magát. A család korábbi életritmusát, szokásrendszerét is felboríthatja az új napirend. A beszoktatás időszakát sajátos idegrendszeri és viselkedésbeli változások is kísérhetik. Ugrásszerűen megnőhet a megbetegedések száma, gyakorisága; megváltozhat a testi fejlődés menete, lassulhat a súlyfejlődés. A szeretett személytől való elválást makacs, hosszan tartó sírás, tiltakozás, nagyfokú motoros nyugtalanság, vagy gátolt mozgás, düh és dacreakciók, ambivalens kapcsolatteremtések (kapaszkodva tiltakozás) is jellemezhetik (Vekerdy, 2013). Szélsőséesebb esetekben előfordulhat a kapcsolat teljes elutasítása, a játéktevékenység, beszédaktivitás csökkenése, alvás- és étvágyzavarok, regresszió a szobatisztaságban, melyek a bölcsődében szerzett pozitív élmények, tapasztalatok gazdagodásával fokozatosan megszűnnek. A gyermek biztonságérzetét növeli, ha közérzete derűs, nyugodt, ha szerető, gondoskodó pedagógiai közegben szabadon tevékenykedhet, melynek következtében társas kapcsolatai is alakulnak. A komfortérzet, kíváncsiság és aktivitás növekedése fokozatosan együtt jár a tevékenységekben megmutatkozó kompetencia-érzéssel, melynek jelei az önállóságban, az elmélyült, nyugodt játékban és az önkifejezést biztosító alkotó tevékenységben érhetők tetten.

Az állandóság kérdésköre

A személyi állandóság: a kisgyermeknevelő szerepe, feladatai

A kisgyermeknevelő a bölcsődei nevelőmunka legfontosabb szereplője, aki a pedagógiai célok és feladatok megvalósítása érdekében megfelelő elméleti megalapozottsággal, illetve szakmai tudatossággal és érdeklődéssel fordul a gyermek személyisége, fejlődési folyamata, nevelése, gondozása felé. Képes a rá bízott kisgyermeknek érzelmi biztonságot nyújtani, segíti a harmonikus fejlődést, az aktivitás, a kreativitás és az önállóság alakulását, amely az együtt-tevékenykedés alapját képezi. A kisgyermeknevelő a nevelés során egyszerre érvényesíti az egyéni bánásmódot és a közösségi nevelést, melyek egymást nem kizáró jelenségként párhuzamosan vannak jelen, és amelyek a napirendnek, az egyéni és közösségi szükségleteknek megfelelően váltakozó hangsúlyokkal valósulnak meg a pedagógiai folyamatban (Vajda és Kósa, 2005).

A gyermek biztonság- és komfortérzetének, szokás- és szabálytudatának kialakulásában alapvető fontosságú, hogy a vele kapcsolatos események rendszeresen megszokott helyen, időben és sorrendben történjenek. Az óvodás vagy iskolás korú gyermekkel kapcsolatosan is elmondható, hogy a megfelelő napirend, a mindennapos események (az étkezés, a játék, a tanulás) rendje megkönnyíti számukra a beilleszkedést, és megalapozza a biztonságérzetet. A biztonságérzet további fontos tényezői: a ritmikusság, az állandóság és változatosság, illetve a kiszámíthatóság. A ritmikusság a jól szervezett napirenddel, a változatosság a színvonalas pedagógiai tartalommal és gazdag módszertani kultúrával, a kiszámíthatóság pedig a személyi állandósággal biztosítható leginkább. A fentiek hiánya negatívan hat a pedagógus és a gyermek közötti érzelmi kapcsolatra és a társas interakciók intenzitására, veszélybe kerülhet a szabály- és szokásrendszer, illetve a személyes felelősség stabilitása, csorbát szenvedhet az egyéni szükségletek és különbségek figyelembevétele.

A gyermek személyi és tárgyi környezetének állandósága növeli a kisgyermek komfortérzetét, megalapozza az érzelmi biztonságot. A személyi állandóság alapvető feltétele annak, hogy a gyermek és az őt gondozó felnőtt között meghitt érzelmi kapcsolat alakuljon ki. Ez a kezdeti szakaszban a szülőtől való elválást is nagymértékben megkönnyíti. Már az első naptól kezdve a „saját gondozónő” fogadja a kisgyermeket a bölcsődében, és a bölcsődébe járás egész időtartama alatt, felmenő rendszerben ő marad mellette, melynek eredményeként a gyerekeket saját pedagógusukhoz meghittebb, személyesebb kapcsolat fűzi. Ebben a rendszerben több figyelem jut minden kisgyerekre, akik ily módon érzik a fokozottabb törődést, az érzelmi biztonságot, a nevelési folyamatban pedig érvényesülhet az egyéni bánásmód elve (*Balogh és mtsai*, 2012). A kisgyermeknevelő és a gyermek közötti jó kapcsolat jelei lehetnek, ha a gyermek reggelenként jókedvűen érkezik, napközben jól érzi magát a pedagógus közelében, gondozás közben békés, nyugodt, sokat mosolyog, együttműködik vele, kapcsolatukat a szeretet, bizalom, derű hatja át.

A napirend jelentősége az állandóságban

A jól szervezett, folyamatos és rugalmas napirend a gyermekek igényeinek, szükségleteinek kielégítését, a nyugodt, folyamatos gondozás feltételeit, annak megvalósítását biztosítja, megteremtve a közösség és az egyes gyermekek biztonságérzetét, a kiszámíthatóságot, az aktivitás és az önállósodás lehetőségét egyaránt. A napi gondozási feladatokhoz kötődő, egymást rendszeresen azonos sorrendben követő események (pl. tisztálkodás, étkezés, pihenés) – a személyi és tárgyi környezet állandósága mellett – megteremtik a gyermekek biztonságérzetét, jó közérzetét; jó pedagógiai szervezéssel áthidalhatóvá válik a felesleges várakozási idő (*Balogh és mtsai, 2012*).

A napirend tervezését és kialakítását befolyásoló pedagógiai szempontok között a gyermekcsoport életkori összetétele, fejlettsége, létszáma és szükségletei irányadóak; megvalósításában tekintettel kell lenni az évszakok és az időjárás változásaival járó élettani hatásokra, illetve egyéb tényezőkre (pl. a bölcsőde nyitva tartása). A jó napirend a csoport belső nyugalalmát biztosítja. Fontos gyakorlati szempontnak tekinthető, hogy elegendő idő jusson valamennyi gondozási műveletre. A jól kialakított napirendnek köszönhetően a gondozási műveletek, az étkezés időpontjai minden nap közel azonos időpontban kerülnek egy-egy gyermeknél sorra. A kialakított étkezési sorrendnek köszönhetően a gyermekek várhatóan arra az időre éheznek meg, amikor épp sorra kerülnek. Nyugodtan, elmélyülten tevékenykedhetnek egészen addig, míg ez a rendszeresen megszokott időpont el nem érkezik. A napirend biztosítja továbbá az alvás idejének ritmikusságát is: épp arra az időre fog elfáradni és önként, nyugodtan elaludni a gyermek, amikor elkövetkezik a rendszeresen megszokott időpont. Ennek következtében az ébrenléti idejében figyelme teljes koncentráltságával a szabad játéktevékenységgel foglalkozhat (*Balogh és mtsai, 2012*).

A személyiségfejlődés fontos alapja, hogy a gyermek képes legyen tájékozódni az őt körülvevő világban, az események sorrendjében, mozzanataiban. Így tanul meg alkalmazkodni, így érti meg, hogy mi történik vele, körülötte, így kap kedvet a játékhoz, az aktív tevékenykedéshez. Minderre akkor lesz képes, ha környezetének minél több tényezőjét a biztonság, a rendszeresség és az állandóság jellemzi.

Példa a napirendre⁴:

NAPIREND (tavaszi)⁵

Tevékenység kezdetének időpontja	Tevékenység megnevezése
6.00 óra	Érkezés, kézmosás, játék, szükség szerinti gondozás.
8.00–8.30 óra	Reggeli gondozási sorrendben, játék.
8.30–9.00 óra	Érkezés, folyamatos gondozás, játék.
9.45–10.00 óra	Tízórai, gyümölcslé gondozási sorrendben.
10.00–10.50 óra	Öltöztetés gondozási sorrendben, levegőzés, játék, mozgás az udvaron.
10.50–11.30 óra	Vetkőztetés, fürdőszobai gondozás, gondozási sorrendben.
11.30–12.00 óra	Ebéd, gondozási sorrendben.
12.00–15.00 óra	Pihenés, alvás.
15.00–15.30 óra	Ébredés szerinti gondozás, uzsonna.
15.30–18.00 óra	Gyermekek folyamatos hazabocsátása, játék. 18 órakor a bölcsőde zárása.

A gyermekcsoport jellegzetességei

A közösség kialakítása és összetétele

A gyermeki társas kapcsolatok alakulására vonatkozó bölcsődei megfigyelések szerint már az egyévesek is érdeklődést mutatnak egymás iránt, amit a kezdetleges csoportosulások kialakulása jelez. Kezdetben e társulásokat az erős versengés, majd a kölcsönös közeledés igénye jellemzi (*Vajda és Kósa*, 2005). Már ebben az életszakaszban is megfigyelhető, hogy vannak népszerűbb gyermekek, akikkel szívesebben játszanak a többiek. A barátságosság, annak tartóssága és tartalma a kisgyermekkor kezdeti szakaszában többnyire esetleges, tárgyakhoz, szituációkhoz kötött, mégis a

4 Készült *Lőrinczné Katona Éva*, szakmai tanácsadó által készített, a Kőbányai Egyesített Bölcsődékben alkalmazott gyakorlat alapján <http://kobanyaibolcsodek.hu/szuloknek-beiratkozas/napirend/> (Letöltve: 2015. 05.22.).

5 A bölcsődei napirend az évszakoknak megfelelően alakítható, hiszen a tavaszi és nyári időszakban a szabadban történő játéktevékenység ideje megnő.

pedagógus fontos feladata ennek tiszteletben tartása és támogatása, szükség esetén segítése. A bölcsőde elsősorban a közösségi együttlét tere, azonban minden kisgyermeknek joga van és szüksége lehet olykor az egyedüllétre, a magányos játéokra vagy a „semmittevésre”, melyhez a nyugodt és megfelelő körülmények biztosítása szintén a pedagógus feladata és felelőssége.

A bölcsődei gyermekcsoport létszámát a vonatkozó jogszabályok határozzák meg, amelyek szerint egy bölcsődei csoportban – bizonyos meghatározott kivételekkel – legfeljebb 12 gyermek nevelhető, gondozható.⁶ A jogszabályban meghatározottnál magasabb bölcsődei gyermeklétszám szakmailag nem támogatható; a megengedettnél több gyermek egyrészt az ellátásban és a személyi-tárgyi feltételek biztosításában szenvedhet hiányt, másrészt megterhelőbb alkalmazkodást kíván a gyermekek részéről, a pedagógus számára pedig szerényebb lehetőséget nyújt az egyéni bánásmód megvalósítására. A hazai bölcsődei gyakorlatban egyaránt előforduló homogén, illetve heterogén gyermekcsoportok kialakításánál irányadó szempont az intézmény nagysága, a gyermekek kora, illetve fejlettségi fokuk.

A vegyes életkorú és homogén korcsoportok közötti választást a szülők részéről hosszas mérlegelés előzheti meg, amelyben szerepet kaphat például a vegyes korcsoportban a családi élethez közelebb, könnyebben megszokható légkör, vagy a testvérkapcsolatok fejlődése is, pl. erősödhet kötődésük, oldódhatnak az egymás közti feszültségek is (Vekerdy, 2013). A bölcsődés gyermekek pszichológiai-pedagógiai sajátosságait tekintve az életkor szerinti homogén csoportok kialakítása – a 0–3 éves gyermekek közötti nagymértékű egyéni különbségek miatt – szakmailag támogatottabb. Az óvodai vegyes korcsoportokban megfigyelhető, szociális kompetenciák alakulásában kimutatott előnyök érvényesülése a bölcsődés korú gyermekek esetében kevésbé alátámasztható (Balogh és mtsai, 2012).

Az egyéni és a csoportos gondozás feladatai, fokozatai

A gondozás azoknak a tevékenységeknek az összessége, amelyekkel a felnőtt a csecsemő és kisgyermek szükségleteit kielégíti. Módja meghatározza a gyermek közérzetét, önmagához, a pedagógushoz és másokhoz való viszonyát, kapcsolatát a környezetéhez, a külvilághoz. A csecsemő és kisgyermek nevelésének legfontosabb területe a gondozás, melynek alapja a személyre szóló, megkülönböztetett figyelemmel járó érzelmi kapcsolat. A jó gondozás része a nevelésnek is, melynek alapja a személyre szóló, megkülönböztetett figyelemmel járó érzelmi kapcsolat.

⁶ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről 3. fejezet 40.§ 2. bekezdés. Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99800015.NM (Letöltve: 2015.05.22.)

A gyermek a testi szükségleteit kezdetben kellemetlen feszültségként, diszkomfort-érzetként éli át, melyeknek feloldásában az őt gondozó pedagógus kulcsfontosságú szerepet tölt be. Figyelemmel kíséri, megérti a gyermek verbális és non-verbális jelzéseit, problémáit, melyekre mielőbb megoldást, választ kínál. Mindezzel arra bátorítja a gyermeket, hogy kifejezze szükségleteit, jelezze igényeit, erősítve ezzel a gyermek hatóképesség-érzését, lehetőséget teremtve a szociális kompetencia fejlődésére. Ez a társas interakció a szocializáció és individualizáció nélkülözhetetlen feltétele és alapja.

A gondozási tevékenység fontos pedagógiai jelentőséggel bír a gyermek saját testének megismerésében is. A testséma kialakulásában fontos szerepet játszik a saját testével, testrészeivel végzett aktív tevékenység mozgás és játék. Lehetőséget kell kapnia már a legkisebb kortól kezdve, hogy aktivitásával ő maga is részt vegyen a műveletekben, az őt gondozó pedagógussal kölcsönösen összehangolt együttműködés alakuljon ki. Ha a gyermek igényei, szükségletei nem megfelelő módon elégítődnek ki, a fizikális és pszichés biztonságérzet hiánya korlátozhatja a gyermek természetes érdeklődését önmaga és a külvilág iránt, gátolhatja a belülről fakadó aktivitás kibontakozását és a szociális beilleszkedést.

Pedagógiailag indokolt és kívánatos, hogy a gondozási tevékenység közben, az egyéni foglalkozás során minden egyes kisgyermek egyaránt megkapja a számára oly fontos törődést, odafigyelést. Az ez idő alatt szerzett egyéni tapasztalatok kedvezően befolyásolják a személyes kapcsolat alakulását a pedagógus és a gyermek között. Szükséges azonban, hogy az egyéni gondozás ideje alatt a többi gyermek szabadon, kedvére mozoghasson, játszhasson, a pedagógus folyamatos figyelme és jelenléte mellett. Az önállósodás fejlődésével a gyermek egyre több művelet elvégzésére lesz képes, érzelmi-akaratú fejlődése pedig az érvényesítésre készíti majd.

A bölcsődei nevelés-gondozás tárgyi feltételei és a bennük rejlő gyermeki tapasztalatszerzési lehetőségek

A bölcsődei játék alapelvei, feltételei és a játékkészlet

A játékfejlődés és más funkciók fejlődése között szoros kapcsolat van (*Vajda, 1999*). A megfelelő napirend a lehető legtöbb és leghosszabb játékidőt biztosítja a szobában is, és az udvaron is. A jól kiválasztott játékszerek felölelik, illetve reprezentálják a gyermekek szűkebb és tágabb környezetét, lehetővé teszi azok eseményeinek eljátszását. Az a gyermek játszik nyugodtan, aki biztonságban érzi magát (*Maszler, 1996*).

Az elmélyült, nyugodt játék feltételei a nyugodt légkör, a megfelelő, optimális csoportlétszám, a pedagógus támogató jelenléte, a csoportszoba megfelelő berendezése és a játékok megfelelő elhelyezése, a gyermekek életkorának megfelelő fajtájú és mennyiségű játékok biztosítása. A kisgyermeknevelő biztosítson a gyermekek számára öntevékenységet, illetve a szabad választás lehetőségét, támogassa a gyermeki kreativitás fejlődését. A pedagógus odafigyelése, ötletadása, az együttjátszás, a közös tevékenység során nyújtott viselkedési és helyzetmegoldási minták nélkülözhetetlenek a harmonikus gyermeki fejlődés szempontjából (Maszler, 1996). Az optimális játékkészlet megfelel a gyermekek életkorának, fejlettségének és érdeklődésének. Többféle tevékenységre ad lehetőséget, pl. alkalmas alkotó-, konstruáló tevékenységhez, szerepjátékhoz, ügyességi-logikai játékokhoz, nagymozgásos játékokhoz, aktivitásra, szabad választásra módot nyújtva, rendezetten tárolt (Balogh és mtsai, 2012).

A játékkészlet kialakításának szempontjai:⁷

Egészségügyi szempontok:

- könnyen tisztítható, fertőtleníthető legyen;
- balesetet ne okozzon – ne legyen törött, ne legyen könnyen törhető, ne essen szét darabjaira, éles sarkai ne legyenek, ne lógjon hosszú zsinóron, ne legyen túl nehéz;
- csecsemő- és tipegőkorbán ne legyen olyan kisméretű, hogy orrba, fülbe, garatba kerülhessen.

Pedagógiai szempontok:

- minden tevékenységformához legyenek megfelelő játékszerek (manipuláció, konstruálás, utánzó, szerepjáték, mozgásfejlesztő játék stb.);
- a játék színe, nagysága, formája keltse fel, és tartsa ébren a gyermek érdeklődését, többfajta tevékenységre lehessen felhasználni;
- legyenek más nemzetek szokásait tükröző játékok;
- játékválasztásnál legyen szempont a nemek közötti egyenlőség elvének betartása (a kislányoknak is legyen autó, a fiúknak is baba).

A játékok kivitelezése igényes legyen, a fokozott használatra számítva készüljön. Elhelyezésük nyitott játékpolcon, tárolóedényekben (vödrökben, kosarakban) vagy a kisgyermeknevelő által elérhető polcon (felügyeletet igénylő játékok) történjék.

⁷ Balogh Lászlóné – Barbainé Bérci Klára – Kovácsné Bárány Ildikó – Nyitrai Ágnes dr. – Rózsa Judit – Tolnayné Falusi Mária – Vokony Éva (2012): A bölcsődei gondozás-nevelés szakmai szabályai. Módszertani levél alapján.

A játékok csoportosítása⁸

Alapjátékok (minden csoportban biztosítani kell): játsszókendők, babák, labdák, képek, könyvek, mozgásfejlesztők.

Csecsemőkorú gyermekek játécai

A játékok mérete, súlya, alakja olyan legyen, hogy ha a csecsemő rájuk fekszik, vagy magára ejti őket, ez ne legyen számára fájdalmas vagy ijesztő, kellemetlen. A csecsemők részére válogatott játékoknak nem lehet olyan része, amit a gyermek lenyelhet. Nem adhatók szőrmeállatok, hajas babák, mert a mindent a szájába vevő csecsemő számára rendkívül veszélyesek a torkára tapadó, esetleg a légutakba kerülő szőrszálak. Mennyiségét tekintve – kivéve a nagyméretű játékokat – minden gyermeknek jusson azonos típusú játék (baba, mackó, könyv, autó, labda). Csecsemő részére jól megmarkolható, rázható játékok a játsszókendők, frottír labdák, csörgők, rágókák, vagy a változatos felületű textilfigurák, pl. babák, macik, nyuszik stb.

Csecsemőknek is adható játékok: az építőjátékok egyes elemei, amelyek önmagukban is alkalmasak a manipulációra, karikák, Montessori-torony korongjai, hordó- és kockasorok, homokozóformák, üreges játékok (pl. vödörök, tálak, kosarak), könyvek (egyábrás, textil, műanyag, keménylapú), nagy méretű eszközök (pl. labdák, mászópárnák, úszógumik).

Tipegőkorú gyermekek játécai

A nagyméretű játékok kivételével minden gyermeknek jusson azonos típusú játék (baba, mackó, könyv, autó, labda). A gyűjtögető-soralkotó játék korszakában az arra alkalmas játékféleségből a csoportlétszám 3–4-szeresének beszerzése szükséges.

Tipegőkoriaknak adhatók:

- konstruáló játékok, pl. DUPLO, LEGO, fa építőkocka, Montessorik, baby logik, pohársorok, hordósorok, formakirakók, nagyméretű gyöngyök,
- nagymozgásos játékok, pl. hordárkocsik, autók, dömperek, motorok, triciklik, mászóka, alagút, baby csúszda, labdák,
- húzogatható, tologatható eszközök, pl. vonatok, autók,
- üreges játékok, pl. kosarak, szatyrok, vödörök, tálak, talicskák,

⁸ Balogh Lászlóné – Barbainé Bérci Klára – Kovácsné Bárány Ildikó – Nyitrai Ágnes Dr. – Rózsa Judit – Tolnayné Falusi Mária – Vokony Éva (2012): A bölcsődei gondozás-nevelés szakmai szabályai. Módszertani levél alapján.

- homokozójátékok, pl. vödörök, lapátok, homokozóformák, sziták,
- babák, macik, állatfigurák (plüss, frottír),
- használati eszközök, pl. lábasok, tányérok, poharak, sziták, szűrők,
- könyvek, elsősorban keménylapú lapozó és leporelló
- alkotójáték eszközei, pl. zsírkréta, ceruza, filctoll, gyurma (só-liszt, főzött) stb.

Nagycsoportos gyermekek játéka

A tipegőcsoport eszközeit biztosítjuk az alábbi játéktípusokkal kiegészítve:

- szerepjáték kellékei, pl. szerszámok, főzőedények, gyúrotábla, vágódeszka, babaruhák, takarók, seprű, lapát, orvosi táska, telefon, kisebb méretű felnőtt ruhák, sapkák, kendők, táskák, cipők, fodrászkellékek,
- babák, pl. karakterbabák, etnikai különbségeket hangsúlyozó babafajták, bábok,
- kisméretű gyöngyök, fűzős játékok,
- alkotójáték eszközei, pl. zsírkréta, ceruza, filctoll, festék, gyurma (só-liszt, főzött), olló, különböző minőségű papírok, ragasztó, falevél, gesztenye, iskolatábla, kréta stb.
- könyvek, elsősorban puhalapú képeskönyvek,
- zenei hangot adó eszközök, hangszerek.

A jellegzetesebb bölcsődei játékszerek/játékeszközök által nyújtott tapasztalatszerzési lehetőségek

A bölcsődei nevelésben alapvető tényező a kisgyermeknevelő értő részvétele a gyermekek játékában. „*Odafigyelése, elismerése, esetenkénti ötletadása, az együttjátás öröme, a közös tevékenység során nyújtott viselkedési és helyzetmegoldási minták a fejlődés fontos segítői*” (Korintus, Nyitrai és Rózsa, 1997, 20. o.). A támogató jelenlét, a gyermek pillanatnyi érzelmi állapotához, igényeihez és tevékenységéhez igazodó részvétel közvetíti a gyermek számára a felnőtt pozitív érzelmi viszonyulását a gyermeki játékhoz. Ez a pedagógiai attitűd a gyermeki személyiség harmonikus, kiegyensúlyozott fejlődésének és kibontakozásának alapja.

A következő fejezetekben nézzünk néhány példát arra vonatkozóan, hogy a bölcsődei játékkészletben megtalálható játékszerek és játékeszközök miként támogatják a gyermeki élmény- és tapasztalatszerzést. Ezeknek az ismereteknek a tudatos felhasználásával és gyakorlatban történő alkalmazásával játszhat támogató, facilitáló szerepet a folyamatban a kisgyermeknevelő.

Az építőköcák

Nagy hagyománnyal rendelkező, ősi játék az építőköcka. Sokféle, változatos forma található benne. Szaknyelven: téglatestek, hengerek, hasábok, kúpok, kapus-íves elemek. Méreteiket tekintve az asztalon használatos kicsiktől a szőnyegre, földre való nagy elemekig sokféle készlet található a játékpiacon. Régen csak fából készültek, ma már műanyagból is. Az egyszerű fakockákból álló készlet sokféleképpen variálható, csodálatos várakat lehet belőlük építeni, bástyákkal, tornyokkal, kapuval, ablakokkal stb. a gyermek szükséglete és fantáziája szerint. Az építőjáték tapasztalatszerző értéke nemcsak a formákkal való testközeli találkozásban van, hanem a formák felhasználásában. Ha egy vár bástyáit szögletesnek képzeli a gyermek, akkor hasábokat keres hozzá. Ha hengeres oszlopokat szeretne, akkor a sok közül kikeresi magának azokat, amelyek megfelelnek célkitűzésének. Ha a torony tetejére csúcsot keres, rá fog találni a kúpokra. A formák tehát nem önmagukban érdekesek, hanem abban a tekintetben, hogy mire használhatók építkezés közben. Ilyenkor derülnek ki a lényeges tulajdonságaik. Az építőjáték jelenti például a geometriai tapasztalatszerzés igazi forrását is (Zsámboki, 2007). A kisgyermeknevelőnek nem feladata tehát ezen ismeretek verbalizálása, sokkal inkább a differenciált tevékenységekben rejlő tapasztalatokhoz szükséges pedagógiai feltételek biztosítása, azok támogatása, elősegítése.

Az építőjátékok világában új korszakot jelentett a LEGO. A „nagy találmány” az összeilleszthetőség volt. Az eredeti, először gyártott LEGO az apró lenyelhető elemei miatt nem a kisgyermekek játéka volt. Később a gyártók nagyobb elemekkel is elkészítették, és DUPLO néven kerültek forgalomba ezek az építőjátékok. Az összeilleszthetőség komoly közügyességet kíván, és a kisgyermek hamar elveszítheti a türelmüket. Formailag gyakorlatilag csak téglatestekből vagy előre gyártott kész elemekből történő építést tesz lehetővé, amelynek következtében nem biztosít olyan mértékű kreativitást, mint a hagyományos építőköcák.

A puzzle-játékok

Az illesztős játékok csoportjában külön játékcsaládot képviselnek. A puzzle-játékok esetében azonban egyrészt nincs olyan bemélyedés, amely az illesztést segíti; másrészt egész kép helyett egyenes vagy kacskaringós vonalakkal különböző méretű darabokra vágott képet kell összerakni. A gyerekek rövid idő alatt nagy gyakorlatot tudnak szerezni a kirakásban, amelynek valószínűleg az a magyarázata, hogy a gyermek észlelése általában globális, de gyakran keveredik pointilis (ejtsd: poentilis) elemekkel (Zsámboki, 2007). Azaz néha olyan részletekre is felfigyelnek, amelyekre mi nem vagyunk képesek. A felnőttek többnyire a kész képet nézegetve keresik az egymáshoz illőket, a kisgyermek ezzel ellentétben emlékezetből, a kép logikájából, színeiből

következtetve próbálgatják illeszteni az elemeket. Japánban már évszázadok óta régi módszertani eszköz a geometria tanításában a puzzle. Ehhez az úgynevezett Jigsaw (ejtsd: dzsigszo) puzzle-játékot használják. A képeket a mai puzzle-játékokkal ellentétben nem szabálytalan görbe vonalakkal darabolják fel, hanem síkmértani formákra, háromszögekre, négyszögekre vágják. Könnyen készíthető „házilag” módon is különböző képeslapokból, naptárképekből ilyen játék. A puzzle-játékok jó fejlesztő eszközök például a logikai gondolkodás, a problémamegoldó képesség szempontjából egyaránt.

A golyós játékok és a fűzés

A golyós játékok egy része fűzős játék, melynek az a lényege, hogy valamire valamit felfűzünk. Ilyen játék a gyöngyfűzés, amit kisgyermekeknél helyesebb golyófűzésnek hívni, hiszen nem igazi gyöngyökről van szó. Bár a golyós játékok főszereplője a gömb, a golyó mégsem jelent minden esetben gömböt, mint ahogy az építőkockánál a kocka sem csak kockát jelentett. A felfűzhető „golyók” között gyakran megtalálhatjuk a kockát, a téglatestet, a hengert, a háromszög alapú hasábot egyaránt (*Zsámboki, 2007*). Az elkészült láncok lehetnek hosszabbak vagy rövidebbek, amelyekben a különböző golyók méret, szín vagy akár egyéni tetszés alapján sorrendet is alkothatnak. Golyók nemcsak fából készülhetnek. A műanyagból készült golyók ma már olyan szépek is lehetnek, hogy megközelíthetik az igazi gyöngyök világát. Rögzített pályán mozgatható golyókkal is lehet kalandozni, amelynek során a tájékozódást megnehezíti az a labirintus, amelyben mozgathatók a különböző színű és formájú testek. Általában különböző számosságú golyók találhatók a pályákon. Lehet egyenként is mozgatni őket, de lehet akár többet is egyszerre. Elsősorban a térbeli tájékozódás fejlődését szolgálja a játékszer, de a golyók különböző formáit tapogatva, egy részét ide, másik részét oda rendezgetve, a finommozgást gyakorolva sok más értéke is van a játéknak. Két-három gyerek számára akár szabályjátékká is alakítható. Minden játékszerből annál több fejlesztő tartalom hozható felszínre, minél több ötletünk van nekünk, vagy magának a gyermeknek.

A közlekedési játékok

Az autókban rejlő tapasztalatszerzési lehetőségek nagyon gazdagok mennyiségi és formai elemekben egyaránt. Méretüket tekintve is nagyon sokfélék, és ez alkalmat ad a rendezgetésre, a válogatásra, csoportosításra. Megfigyelhető, hogy ha sok autó van együtt, akkor a gyerekeket ez arra ösztönzi, hogy nagyság szerint egy sorba parkoljanak velük. Fajtájukat tekintve gyakran nem a márka az elsődleges szempont, hanem hogy rendőr-, tűzoltó- vagy mentőautóról van-e szó. Az autós gyakorlójátékok és (a nagyobbak esetében) szerepjátékok kellékei az utak, a versenypályák, a garázsok, a benzinkutak. Az utak legtöbbször képzeletbeliek, de lehetnek valamilyen módon „megjelenített” vagy megépített utak, versenypályák, ahol téri tájékozódást is kívánó autózás folyik. Vannak keskenyebb-szélesebb, hosszabb-rövidebb utak, körforgalmak, ahonnan sokféle elágazhatnak az utak. Az autók haladhatnak felfelé-lefelé, lassabban-gyorsabban, előzhetnek, követhetik egymást stb. A vonatkozás több szempontból is hasonlíthat az autós játékhoz, a megvalósítása azonban kicsit nehezebb a pályaépítés és a pálya kötött vonala miatt. A játékmozdony és a szerelvények végigvezetése ezen a kacsakeringós és emelkedőkkel-lejtőkkel tarkított pályán nagyon sok átélhető tapasztalatot jelent a gyermek számára. Az autózáshoz viszonyítva ez a játék magasabb fokú koncentrációt, ügyességet és több odafigyelést kíván. A repülő, helikopterek esetében pedig a mozgástér vertikális kitágulása és a leírt röppályák vonalakzatai jelentik a gyermeki élmény- és tapasztalatszerzés alapját (Zsámboki, 2007).

A játszókert legkedveltebb játéka: a homokozó

A bölcsődei életter talán egyik legkedveltebb színhelye a játszókert, udvar, amelyen belül a gyerekek számára talán az egyik leggazdagabb tapasztalatszerzési forrás a homokozó. Itt felfedezhetők olyan tipikus tevékenységek, amelyek – minden valószínűség szerint – a világ összes homokozójában hasonlóan zajlanak. Ilyenek például az egyszerű lapátolás a különböző méretű vödörökbe, edényekbe, amit aztán a kiöntés követ. Ennél már összetettebb és szervezettebb tevékenység a várépítés, vagy a sütés-főzés – ezek már a szerepjátékok vagy építőjátékok körébe tartoznak. Természetesen ezekhez a tevékenység sokféle játékeszközzel van szükség. Ezek az eszközök és a velük végzett kreatív tevékenységek képezik a gyermeki tapasztalatszerzés forrását. Az ütőscsillapító peremmel körülvett, téglalap vagy más alakú homokozók szegélyére szívesen állnak fel a gyerekek, élvezik a magasságot a rönkökön, körbesétálnak rajta, leugrálnak róla, próbára téve a szem-láb koordinációjukat, egyensúlyérzőiket egyaránt.

Összegzés

A bölcsődei nevelés-gondozás egyik hangsúlyos feladata a jelen tanulmányban is részletezett élettér objektív és szubjektív feltételeinek tudatos, a gyermekek életkori sajátosságait, illetve egyéni, eltérő fejlődési ütemét szem előtt tartó szakszerű megszervezése. A bölcsődei nevelés-gondozás alapvető célja a gyermeki személyiség kibontakoztatásának harmonikus elősegítése, melyhez szorosan hozzátartozik a személyi állandóság, a tárgyi környezettel való „szimbiotikus” kapcsolat, az érzelmi biztonságot nyújtó, szeretetteljes, elfogadó légkör, a bölcsődei napirend által biztosított rítusok és ritmikusság, a gyermeki játékban megvalósuló ismeret- és tapasztalatszerző felfedezés, az alkotás és a gyermeki önkifejezés szabadsága. Mindezek érdekében a nevelés-gondozás valamennyi helyzetében lehetőséget kell biztosítani a kisgyermeknek arra, hogy érdeklődésének, pszichés szükségleteinek megfelelően ismerkedhessen személyi és tárgyi környezetével olyan módon, hogy közben a kisgyermeknevelőtől viselkedési mintát, facilitáló segítséget kapjon optimális és sokoldalú fejlődéséhez, valamint a csoportba történő beilleszkedéséhez, szocializációjához. A gyermeki személyiség kibontakoztatása mellett a bölcsődei nevelés-gondozás a családi neveléssel együtt, azt kiegészítve szolgálja a gyermek fejlődését már a bölcsődébe kerülés legelső pillanatától, a beszoktatástól kezdve. A családi és a bölcsődei nevelés-gondozás összhangja, a szülők és a kisgyermeknevelők közötti partneri kapcsolat kialakítása elengedhetetlen feltétele a gyermekek harmonikus fejlődésének (*Balogh és mtsai, 2012*). A rendelkezésre álló tárgyi eszközök és szakképzett személyi feltételek révén a családi közeget elfogadó, a szülőkkel – a gyermek mindenek feletti érdekét tekintetbe vevő – együttműködés valósulhat meg, amely minden kisgyermek alapvető, elemi érdeke.

Összegezve tehát: a kisgyermeknevelők a megszerzett elméleti ismereteiket és gyakorlati készségeiket, szaktudásukat felhasználva a gyermekek testi, lelki és értelmi fejlődésének elősegítése érdekében, valamint a harmonikus személyiség-kibontakoztatást szolgálva szervezik meg a bölcsődei élettér szeretetteljes légkörét, és a játék elsődlegessége segítségével biztosítják az élményeken alapuló gyermeki tapasztalatszerzést. A bölcsődei nevelés-gondozás ilyen módon teremti meg az érés és fejlődés természetes folyamatának optimális feltételeit és annak gazdagítását.

Irodalom

- Balogh Lászlóné – Barbainé Bérci Klára – Kovácsné Bárány Ildikó – Nyitrai Ágnes dr. – Rózsa Judit – Tolnayné Falusi Mária – Vokony Éva (2012): A bölcsődei gondozás-nevelés szakmai szabályai. Módszertani levél. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- Bagdy Emőke (1994): Családi szocializáció és személyiségzavarok. (Pszichológia és pedagógia nevelőknek) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Korintus Mihályné – Nyitrai Ágnes – Rózsa Judit (1997): Játék a bölcsődében. Módszertani levél. Bölcsődék Országos Módszertani Intézete, Budapest
- Maszler Irén (1996): Játékpedagógia. Comenius Bt., Pécs
- Vajda Zsuzsanna (1999): A gyermek pszichológiai fejlődése. Helikon Kiadó, Budapest
- Vajda Zsuzsanna – Kósa Éva (2005): Neveléslélektan. Osiris Kiadó, Budapest
- Vekerdy Tamás (2013): Kicsikről nagyoknak 1. A kisgyerekkor. Park Kiadó, Budapest
- Zsámboki Károlyné dr. (2007): Babamatematika. Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron

BIMBÓ ZOLTÁNNÉ

A KISGYERMEKNEVELÉS FŐBB FELADATAI AZ ÉRZELMI ÉS A SZOCIÁLIS KOMPETENCIA FEJLŐDÉSÉNEK TÁMOGATÁSÁBAN

A különböző testi és pszichés képességek fokozatos differenciálódás során, bonyolult lépcsőfokokon keresztül alakulnak ki. Vannak szakemberek, akik az emberi csecsemőt kívülre került magzatnak nevezik, akiknek programozása még nem fejeződött be (Gerhardt, 2009). Ennek a programnak a megvalósítása interaktív módon, döntően az élet első éveiben történik. S bár a gyermek számos belső kapacitással, potenciállal érkezik a világba, mégis a felnőttel, a szociális környezettel való interakciók által dolgozódnak ki emberi kvalitásai. Így bontakoznak ki a gyermek testi, pszichés és szociális képességei, így érti meg, tanulja meg kezelni a fizikai-szociális világot és saját belső történéseit. A gyermek egyre több területen tapasztalhatja saját képességeinek apró lépésekben történő gyarapodását. A nevelő feladata pedig optimális teret biztosítani a gyermek bontakozó személyes képességeinek gyakorlásához, mert az a növekedéshez, egészséghez nélkülözhetetlen (Maslow, 2003). A korai évek teljesítménye mindez: a pszichológiai én megszületése, a testből a lélek felé történő kibontakozás.

A fejlődés különböző területein fokozatosan alakul ki a gyermek kompetencia-érzése is, amely nem más, mint adott területen a „személyes képességeinek megtapasztalásából és a valódi teljesítményből eredő érzés” (Dornes, 2002, 5. o.).

A kisgyermeknevelőnek ismernie kell a személyiséget építő belső folyamatokat, hisz az a gyermekkel közös interakcióinak függvényében alakul harmonikusan vagy problematikusan. E tudásának birtokában képes megfelelően stimulálni a gyermekben zajló spontán érést, a pszichés folyamatok, struktúrák jó minőségű kiépülését, így lehet hatékony támogatója a gyermekben zajló belső építkezésnek. E belső történésekkel egy időben, azokkal szervesen összefonódva, a felnőtt közvetítésével zajlik a mindennapi élethez, beilleszkedéshez szükséges értékek, normák, szabályok, szokások, megfelelő viselkedési jellemzők, viszonyulások átadása is, a kultúra átvétele sok-sok lépésen keresztül. A kibontakozó képességek és az adott kultúra értékeinek, szabályainak ismerete teszi alkalmassá a gyermeket arra, hogy harmonikus és aktív módon, belső egyensúlyának durva megbomlása nélkül be tudjon illeszkedni aktuális közösségébe, környezetébe, és hogy „egész”-séges személyiséggé válhasson.

A korai években a képességek, kompetenciák alakulása szempontjából érdemes rögzíteni azt, hogy

- sok-sok megélt tapasztalat alakítja ki mintázatukat, minőségüket;
- a korai évek fontos prevenció, korrekció potenciálokkal rendelkeznek. Ekor még több esély van az esetleg rossz irányba induló fejlődés korrekciójára. Ez a korai nevelés és az abban szerepet vállaló nevelők felelősségét is megsokszorozza.

Érzelmek, érzelmi kompetenciák

Az emberi élet szempontjából meghatározó az érzelmek, emóciók világa. Az érzelmek az élet minden dolgában jelen vannak, információt hordoznak, energiát szolgáltatnak, értéket rendelnek a dolgok, helyzetek, személyek mellé. Az érzelmeket elsősorban a társas helyzetek gerjesztik, és érzelmek szabályozzák az emberek közötti kapcsolatokat is. Az érzelem kommunikáció is, hisz jelzi a másiknak belső, intrapszichés állapotunkat, valamint az érzelmek által tájékozódunk a másik ember belső állapotáról, személyiségéről is. Maga a szó, *emóció* (érzelem), azt jelenti: *mozdulni, elmozdulni*. S valóban, érzelmeink és cselekvéseink szorosan összetartoznak. A legkisebbek esetében ez jól látható, hisz aktuális érzelmeiket tetteikben, fizikai akcióikban jelenítik meg. A felnőttnél a kultúra már szabályozza az érzelmi megnyilvánulásokat, ám az érzelmek mozgató, cselekvésre sarkalló jelentősége ekkor sem csökken (Goleman, 1995). Az érzelmek életünk végéig központi helyet foglalnak el lelki működésünkben. Szerepük napjainkban egyre nagyobb hangsúlyt kap, nem véletlenül, hiszen az életben való boldogulás, a boldogság fontos meghatározója az ember érzelmi intelligenciája. Az érzelmi intelligencia kompetenciák készleteként határozható meg, emberi képességek, készségek strukturált rendszere.

A szülőknek, kisgyermeknevelőknek az a céljuk, hogy a gyermekből, akinek korai nevelését hivatottak ellátni, kiegyensúlyozott, az életben jól boldogul és boldog ember legyen. Ezért törődniük kell a gyermek érzelmi fejlődésével, segíteni kell érzelmi világuk, érzelmi képességeik gazdag kibontakozását. E képességek alakulásában is meghatározóak a csecsemő-kisgyermekkorai gondozó és a gyermek közötti interakciók. Az érzelmi képességek, az érzelmi intelligencia alakulásának fontos ágense a gyermeket ellátó felnőtt, valamint az ő, gyermekkel való kapcsolatának minősége. A felnőtt érzelmi minősége, a gyermek érzelmi állapotaira való megfelelő ráhangolódása, illeszkedése teszi lehetővé a kettőjük közötti pszichés intimitás megélését, ami az egészséges fejlődésnek, így az érzelmi fejlődésnek is alapja. A korai kapcsolatok elégtelen minősége e tekintetben is ártalmak forrása lehet. „*Érzelmi válaszainkat egész életünkre kialakító erők nem biológiai készletek, hanem azoknak*

a korai érzelmi tapasztalatoknak a mintázatai, amelyeket a másokkal való viszonyainkban élünk át” (Gerhardt, 2009, 14. o.). A gyermek érzelmi gazdagodását segítő, fejlődést támogató nevelői feladatok átgondolásához az érzelmi intelligencia Oláh által leírt, négy pillérbe sorolt érzelmi kompetenciacsoportjait használjuk vezérfonalként (Oláh, 2006).

A nevelés feladatai az érzelmi kompetenciák, az érzelmi intelligencia (EQ) fejlődésének támogatásában

Az EQ négy pillére (amely mindegyikébe több érzelmi kompetencia is tartozik):

1. az érzelmi percepció,
2. érzelmi integráció,
3. érzelmi megértés,
4. az érzelmek szabályozása.

Az érzelmi percepció körébe tartozó kompetenciák

E körbe tartozó képességünk, hogy érzelmeinket azonosítani tudjuk önmagunkban, másoknál, illetve különböző helyzetekben. Ha nem tudjuk felismerni valódi érzéseinket, akkor ki vagyunk szolgáltatva nekik. Ha tisztában vagyunk érzéseinkkel, s azok számunkra egyértelműek, akkor az életünket is jobban irányíthatjuk. A bázisérzelmek kifejezése, felismerése már születéskor adott. Ugyanakkor ezeknek és későbbi, más érzelmeknek a belső reprezentációjával még nem rendelkezik a gyermek, az később alakul ki, az őt ellátó felnőtt segítségével. Dornes (2002), kiemeli a felnőtt szerepét, aki élő tükörként visszatükrözi, megfogalmazza a gyermeknél látható érzelmi állapotot, hogy pl. *dühös, vidám, örül, szomorú*, stb. A gyermek a felnőtt visszatükrözése, verbális megfogalmazása nyomán fogja tudni, hogy az a belső állapot, amit aktuálisan érez, megjelenít, vagy lát a másikon, az a „szomorúság”, az a „düh” stb. A gyermekben ilyen közvetítéssel alakul ki saját érzelmeinek belső reprezentációja, tudása. Ahogy a felnőtt (szülő, nevelő) érzékeli és visszajelzi a gyermek aktuális érzelmi megnyilvánulásait, ezzel egyszersmind mintát is ad arra, hogy a gyermek is hasonló módon cselekedjen, ő is figyelje és próbálja azonosítani, visszajelezni mások érzelmeit. Ebben a folyamatban alakul ki az a képesség is, hogy saját és mások érzelmeit ne keverjük össze, hanem különvalóként éljük meg. A társas kapcsolatokban, a különböző helyzetekben megjelenő érzelmek azonosításának képessége döntően meghatározza a kapcsolat, a helyzet megfelelő kezelését. Ahhoz, hogy az érzelmi

intelligencia e kompetenciáit támogatni tudjuk, szükséges, hogy a felnőtt érzelmileg rá tudjon hangolódni a gyermekre, illeszkedni tudjon a gyermek érzelmi állapotaihoz. Csak ebben az esetben van mód arra, hogy az érzelmek visszatükrözése adekvát lesz. A gyermek fejlődése, egészsége szempontjából komoly problémát okoz, ha a gyermeket ellátó felnőtt érzelmileg nincs jelen a gyermekkel való kapcsolatban, ha a gyermek nem kap visszajelzéseket érzelmi állapotairól. Ez nemcsak az érzelmek azonosításának képességét rontja; a felnőtt részéről megnyilvánuló *„hiányos érzelmi ráhangolódás a gyermeknek az egyedüllét érzését adja, a szubjektív világába való visszahúzódtást is eredményezheti”* (Kököneyi, 2006, 4. o.).

Az első pillérbe tartozó képességünk az is, hogy felismerjük igényeinket, és ki is tudjuk fejezni az ezekhez kötődő érzelmeket. Ehhez szükséges, hogy a kisgyermeket ellátó felnőtt ne csak megállapítsa, ne csak regisztrálja, adekvát módon kezelje a kisgyermek aktuális érzelmi megnyilvánulását. Nem elég pl. megállapítani, hogy a kisgyermek dühös; a felnőtt érdeklődjön is arról, hogy mi a gyermek problémája; ha még nem tudja elmondani, akkor a kontextusból kiindulva próbálja azt azonosítani és megfogalmazni. Ezzel segíti, hogy a gyermek fokozatosan megértse, hogy az érzelmi reakciók összefüggnek belső tartalmakkal, vágyakkal, szükségletekkel, ezeket szavakban meglehetősen fogalmazni. Lehetővé válik számára, hogy ne viharos érzelemkitörésekkel, mozgásos akciókkal fejezze ki belső állapotait, hanem idővel – a nyelv elsajátításával – kulturálisan szabályozott módon is képes legyen erre. A nevelő fontos modell az érzelmek megmutatása, definiálása téren is. Ha saját érzelmi állapotainak mögöttes tartalmát is közli a gyermekkel, akkor mintát ad az érzelmi reakciók, a belső állapotok és külső történések közötti kapcsolatok megértésére, az erre való odafigyelésre. Így lehetővé válik a gyermek számára, hogy tudomást szerezzen mások belső élményeiről, és megértse a másik érzelmi megnyilvánulásainak hátterét, szándékát. Ha a felnőtt saját belső állapotait az érzelmek segítségével magasabb hőfokon tudja a gyermek számára közvetíteni, az a gyermekben az empátia magasabb szintjének megjelenését eredményezi. A gyermek arra is mintát kap, hogy saját belső élményeit, állapotait a felnőtt modellhez hasonlóan maga is strukturálja és kifejezze. Az érzelmekre vonatkozó beszéd nyomán, az érzelmi élmények megosztása kapcsán közös jelentések alakulhatnak ki pl. arra vonatkozóan, hogy milyen helyzetek milyen érzelmeket mobilizálnak. Az érzelmekre vonatkozó beszéd a másik mélyebb megértését eredményezi, és a kapcsolat minőségének gazdagodását is hozza. *„Az érzelmi élmények megbeszélése a korai időkben egyszerűen kommentálás”* (Oatley, 2001, 221. o.). A belső állapotokról, érzelmekről történő beszéd a gyermek részéről *„kb. 18 hónapos korban kezdődik, és az életkorral fokozatosan növekszik annak az időnek az aránya, amelyet az érzelmekről való beszéddel töltenek. 28. hónapban érti a distressz előzményeit (pl. valaki miért szomorú, hogy valaki érzelmi állapotát más valaki váltotta ki. 2–3 éves gyermek gondolkodik azon, mi okozza az érzelmeket. Megfontolják, hogyan lehet azokat irányítani. Mintha megértenék, hogy belső*

állapotok irányítják a viselkedést” (uo.). Ezek a kibontakozó érzelmi kompetenciák szükségesek majd a mentalizációhoz. A mentalizáció vagy elmeteória azt jelenti, hogy képesek vagyunk úgy látni, értelmezni egy viselkedést, hogy ahhoz belső, mentális állapotokat társítsunk. Képesek vagyunk „*önmagunkat kívülről, a másikat belülről*” látni (Allen, 2011, 5. o.). Képesek vagyunk a saját és a másik mentális állapotaira figyelni, és ez a képesség jelentősen meghatározza társas kapcsolataink minőségét.

Az érzelmek észlelésének körébe tartozó kompetencia, hogy meg tudjuk különböztetni az őszinte megnyilvánulásokat a hiteltelenektől. Ebben is lényeges a felnőtt minta. Kiemelt jelentősége van a legkisebbekkel foglalkozó nevelő kommunikációjának, érzelmi intelligenciájának. Ha hiteltelen, mert mást mond, mint amit érez, ha szavai, és nem szóbeli jelzései nem fedik egymást, az megnehezíti a gyermek számára, hogy meg tudja különböztetni a hiteles és hiteltelen emberi megnyilvánulásokat. Ez nem egyszerűen csak az érzelmi intelligenciához tartozó képességek, kompetenciák alakulását zavarja, hanem érzelmi téren elhangolja, félrehangolja a gyermeket, környezet is lehet. A nem hiteles kommunikáció elbizonytalanítja a gyermeket, megnehezíti számára a megértést a világban, a társas kapcsolatokban és saját belső világában is. Ez akár komoly mentális problémákhoz is vezethet. Emiatt sem lehet elégszer hangsúlyozni a legkisebbek nevelését végző emberek kiválasztásának jelentőségét, fontosságát.

Az érzelmi integráció csoportjába tartozó kompetenciák, képességek

Az érzelmek specifikusan irányítják figyelmünket, fontos információkat közvetítenek számunkra, amit ha képesek vagyunk megérteni, felhasználhatjuk gondolkodásunk strukturálására, serkentésére.

Az e csoportba tartozó kompetenciák is számtalan megerősítést igényelnek a kisgyermekkel való együttlét, a vele kapcsolatos tevékenységek során. A felnőtt a gyermek ellátása során ne csak lezáró kijelentéseket, utasításokat mondjon. Fontos, hogy az adott kontextust felhasználva a gyermekkel közös interakció során a kommunikációt kiszélesítse. Eközben a nevelő nemcsak az érzelmek visszatükrözésére, azonosítására, és nemcsak az érzelmek és a belső tartalmak közötti összefüggések megértésére kínál lehetőséget, hanem az érzelmi integrációra is. Az ilyen beszélgetés során a gyermek segítséget kap gondolatai rendezéséhez, kibontásra kerülhetnek az érzelmekben rejlő mélyebb információk, megjelennek az érzelmek mögötti, vagy az érzelmek által felszínre kerülő tények, tapasztalatok. Így a gyermek megtanul az érzelmeire figyelni, és a helyzetek átgondolása után, a kapott információkat hasznosítva idővel megoldást is találni az adott helyzetre. A felnőtt e közös akcióban mintegy vezérfonalat, sémát adhat erre a hasznos működési módra.

A felnőtt modellként is segítheti, ha kihangosítja ilyen jellegű saját belső munkamódját, mintát ad a gyermeknek arra, hogy az érzelmek adta információk hogyan hasznosíthatók, hogyan integrálják viselkedésünket.

Az empátia

Az empátia képessége a másik ember mély érzelmi megértésére ad lehetőséget, és az emberekkel való bánni tudás kulcsa. Ez a képességünk az érzelmi információk megértését teszi lehetővé, és a másikkal való kapcsolat hatékonyságát, minőségét befolyásolja pozitívan. Érzelmi siketség az, ha valaki nem tudja, vagy nem akarja a másik ember érzelmeit felismerni, érteni, és ennek rendszerint súlyos konzekvenciái vannak. Akiben van empátia, sokkal érzékenyebben veszi a finom társas jelzéseket. A felnőttel való empátiás, emocionális kötelék a legkisebbek számára létfontosságú, a projektív identifikáció terméke. *„A csecsemő negatív viselkedést produkál, és ettől az élménytől a vele empatizáló anya pozitív reakciója folytán, arra mintegy ráhangolódva megszabadul, meg kell élnie, hogy tőle független hatás segített rajta, és ez az anyai befolyás szükségképpen válik vonzóvá és jelentőssé”* (Kulcsár, 2006, 22.o.). Az empátiás köteléket létrehozó projektív identifikáció fontos szerepet tölt be a személyiségalakulásban, és *„minden interperszonális kapcsolatban szerepe van, ahol az egyik ember érzelmi terheket oszt meg a másikkal, illetve feldolgozatlan indulatait, gondolatait a másik segítségével rendezzi”* (Kulcsár, 2006, 22. o.).

A legkisebbek ellátása alapvetően az empátia segítségével valósul meg. A gyermek még nem tudja árnyaltan elmondani igényeit, szükségleteit, a felnőtt pedig nem képes saját csecsemő- vagy kisgyermekkori igényeit, szükségleteit felidézni, hogy azt hívja segítségül. Úgy tud a gyermeknek adekvát segítséget nyújtani, ha beleéli magát az ő helyzetébe, állapotába, empatizál vele, és így igyekszik elég jól megérezni, megtalálni a gyermek aktuális igényét. Az empátia képességének megléte a bölcsődei ellátásban a kisgyermeknevelővel szemben alapvető elvárás. Így tud a gyermekre hangolódni, így tudja reakcióit, cselekvését a gyermek valóságos szükségleteihez igazítani. Ez teszi lehetővé számára a gyermek megértését.

Érzelmek szabályozása

Ez a kompetenciahalmaz is fontos képességeket foglal magában. Szükséges, hogy saját érzelmeinket szabályozzuk, a kívánalmakhoz, a tevékenységekhez, helyzetekhez stb. tudjuk igazítani, hogy a keletkező érzelmeket: indulatainkat, szorongásunkat, feszültségeinket stb. kezelni tudjuk. Ha erre nem vagyunk képesek, annak következményei lehetnek. Fontos képesség, hogy nyitottak legyünk saját és

mások pozitív vagy negatív érzelmei iránt. Megtapasztaljuk azt is, hogy képesek vagyunk mások hangulatának fokozására (érzelmi védelmet adhatunk a másoknak, és ezzel növelni tudjuk saját önértékünket, önbecsülésünket), de sajnos képesek vagyunk a másik hangulatának elrontására is.

A felnőttnek a gyermek érzelmét visszatükröző beavatkozása nyomán a gyermekben kialakul az a tapasztalat, hogy a másik pontosan veszi, érzékeli, érti azt. Az érzelmi szabályozás egyik lépcsőfoka a gyermeknek ez a tapasztalata, hogy saját belső állapotát jól kódolja, környezete pedig azt jól dekódolja, és ez egyre pontosabban, árnyaltabban valósul meg. A gyermek e tekintetben hatékonyan érzi magát.

Az érzelmi szabályozás oly módon is jelen van kisgyermekkorban, hogy a nevelő a gyermek érzelmi megnyilvánulásait szabályozza: stimulál, csitít, az elvárható keretek közé tereli a gyermek érzelmi megnyilvánulásait, regulációs tevékenysége folyamatosan jelen van. Különösen fontos a kisgyermeknevelő részéről a gyermeket elárasztó negatív érzelmek tompítása pl. átöleléssel, megnyugtató szavakkal stb. A felnőtt érzelmi-fizikai jelenléte, ilyen jellegű rendelkezésre állása, mintegy védőn „tartja” a gyermeket. A gyermek érzelmeinek ilyen külső fékezése biztonságos kötődés esetén biokémiai folyamatokat indít el a gyermek szervezetében. Olyan kémiai anyagok szabadulnak fel, melyek védik a gyermeket a fokozott terheléssel, stresszszekkel szemben, és ez a kémiai védelmi rendszer a későbbiek során is működik (Gerhardt, 2009). A felnőtt, a nevelő ilyen jellegű regulációs tevékenysége egyszerűen mintaként is szolgál a legkisebbek számára. A felnőtt folyamatos visszajelzései nyomán kialakul a gyermek belső szabályrendszere saját viselkedésének kezeléséhez. Idővel képes lesz a túl erős, magára, másokra nézve ijesztő, elszabaduló érzelmi reakcióit a viselkedés szintjén fokozatosan fékezni, szabályozni.

Az érzelmszabályozásban fontos mozzanat az empátia kapcsán már említett pozitív projekció. Amikor a gyermek negatív állapotát a felnőttre vetíti, a felnőtt átalakítja azt, pozitív érzéseket tükröz vissza, a gyermek ennek identifikációjával tud kilépni negatív érzésének nyomása alól. Ez tulajdonképpen érzelmi állapotának regulációja, transzformációja; szociális tanulás (Kökönyei, 2006).

Az érzelmszabályozásában jelentősége van annak, hogy a felnőtt a gyermek érzelmeit jelölten tükrözi vissza (Dornes, 2002). Ebből a gyermek érti, érzi, hogy az nem a felnőtt érzelme, pl. a felnőtt dühe nem ilyen. Ez alkalmat ad arra, hogy a gyermek különbséget tegyen saját és a másik érzelmi állapota között. Az a képesség, hogy a gyermek saját és mások érzelmeit szét tudja választani, azért is fontos, mert más szabályozási, viselkedésbéli tennivalói vannak a saját és más, a másik érzelmi megnyilvánulásai esetén.

A gyermek érzelmi fejlődésének fontos része az érzelmi önkontroll. Önkontroll kell ahhoz, hogy a gyermek képes legyen azonnali kielégülést óhajtó ösztönei, vágyai, késztetései késleltetésére, megfékezésére, nagy indulatok, érzelmi viharok nélkül. Ennek kialakulása a korai évek feladata, és előfeltétele bármiféle teljesít-

ménynek. Akinek ez a képessége gyenge, állandó harcra kényszerül gyötrelmes érzelmeivel. Ezek a fejlődő önkontroll-folyamatok az érzelmekhez kapcsolódnak, az érzelmeire pedig a korai interperszonális kapcsolatokról táplálkozik. A felnőttel való, megfelelő minőségű, szeretettel jellemezhető kapcsolat ad esélyt e képesség megszületéséhez. A felnőtt szeretete, szeretetének „ elvesztése ” miatti félelem az, ami rábírja a gyermeket ösztönei késleltetésére, szükség esetén a lemondására, mindezt oly módon, hogy az nem okoz neki elviselhetetlen negatív állapotot, mély frusztrációt. A gyermek idővel úgy igazodik a számára fontos felnőtt elvárásához, mintha az saját akarata szerint való volna. E folyamatban kialakul a gyermeknél az elvárásoknak való megfelelés, a pozitív önkontroll, az autonómia és a frusztrációs tolerancia, ami a környezetbe való megfelelő alkalmazkodás, beilleszkedés szempontjából is szükséges (Bagdy, 2004).

A személyiség alakulásának, fejlődésének folyamatában a 0–3 éves kor közötti időszak szenzitív periódus a gyermek önszabályozása, érzelmszabályozása szempontjából. Ahhoz, hogy a nevelő a gyermek érzelmi kompetenciáinak alakulását jól tudja támogatni, neki magának is érzelmileg érettnek, jó érzelmi képességekkel rendelkező személyiségnek kell lennie. Csak egy érzékeny, válaszkész, a gyermek problémáira, belső szükségleteire megfelelően ráhangolódni tudó társas-emocionális környezet az, amelynek segítségével a gyermek idővel saját belső állapotait felismeri, megkülönböztetni és adekvát módon kezelni tudó személlyé válhat. A legkisebbek ellátása tehát érett személyiséget feltételez. Azonban a legjobban strukturált, érett, egészséges személyiség is elfáradhat, kiéghet. Ezért kell a legkisebbek ellátása során törődni a kisgyermeknevelő jóllétével is.

Érzelmi fejlődés – elégtelen ellátás

Az érzelmi szféra és annak alakulása a korai években különleges jelentőséggel bír, mivel az egészséges szerveződést akadályozó tényezők érzelmi jellegűek. Az érzelmi milyenség is minden gyermeknél egyéni, jellegzetes mintázattal szerveződik, és sokféle hatás közvetítésével valósul meg.

A gyermek genetikai és temperamentum-jellemzői, a gyermek–felnőtt kapcsolat, a gyermek rendelkezésére álló szociális környezet milyensége az érzelmi fejlődésben is meghatározó. Ha e területeken gond van, az növeli a kockázatát annak, hogy a gyermeknél is valami probléma jelentkezhet. *„Hat fő kockázati tényezőt azonosítottak be: a) a szülők közti konfliktust, b) szülői depressziót vagy más pszichiátriai problémákat, c) elhanyagolást, bántalmazást és a szülő-gyermek kapcsolat hasonló tényezőit, d) rossz szocioökonómiai körülményeket, e) nagyméretű családot, f) szülői bűnözést.* Önmagában egy ilyen tényező sem növeli a gyermekkor zavar kockázatát, de két tényező négyszeresére emeli, négy pedig hússzorosára

növeli a kockázatot. A temperamentumbeli és más genetikai tényezők is szerepet játszanak a kockázat növelésében, de figyelembe kell venni, hogy a gyermek belső tényezői a környezeti eseményekkel összefonódva eredményezik a zavart” (Oatley, 2001, 290. o.).

Az érzelmi ráhangolódás folyamatában a gondozó a gyermek érzelmi állapottaihoz illeszkedik, de más modalitású válasszal reagál rá (Kököneyi, 2006). Ez a folyamat teszi lehetővé, hogy a gyermek a cselekvéseit a visszajelzések alapján szabályozza. A korai években a gyermekre való hiányos érzelmi ráhangolódás sok okból bekövetkezhet, és sokféle negatív következménye lehet. Ilyen pl. az, ha a gyermeket ellátó felnőtt depresszív, fásult, kiégett. Emiatt nem tud úgy a gyermek rendelkezésére állni érzelmileg, mint ahogy az a korai években szükséges lenne. A felnőtt negatív érzelmi állapota több szinten is hat a gyermekre. A legkorábbi időkben a gyermeket ellátó felnőtt depresszív viselkedése a fejlődő agy szerkezettségű alakulásában is bizonyítottan tetten érhető. A depresszív felnőtt hatására a gyermekeknél a pozitív érzelmek lényegesen csekélyebb aktivitást mutatnak, még a legmagasabb örömezéssel jellemezhető játéktevékenységek során is (Kopp, 2008). A gyermek a számára releváns, depresszív érzelmi jellemzőkkel bíró felnőttől azt a mintát kapja, hogy a világ, az élet dolgai iránt ezzel a negatív érzelmi értékeléssel kell viszonyulni. A felnőtt ilyen érzelmi minősége zavart eredményezhet a gyermeknél a kommunikáció, az interakció terén, a gyermek önértékelésében, és problémákat okozhatnak a bizalom és a kötődés alakulásában, a stressszel való megküzdésben is (Kököneyi, 2006; F. Lassú, 2011). „Például a szorongó bizonytalanul kötődő csecsemőknél a tipegőkorban a félelemkeltő helyzetek kortizoltermeléssel társulnak, míg a biztonságosan kötődőknél a szorongásos helyzet nem jár együtt a kortizolemelkedéssel” (Kököneyi, 2006, 6. o.).

Érzelmileg elhangolja a gyermeket a felnőtt, és problémát okozhat a fejlődésben, ha nem nyújt számára elégséges érzelmi támogatást, figyelmet. Érzelmi elhangolás az is, ha a felnőtt saját belső képei szerint jelzi vissza a gyermek érzelmeit, és nem a gyermek igényeit, szükségletét jelző érzelmeire figyel. Ez károsítja a gyermeknek azt a képességét, hogy saját érzelmeit jól értse. Érzelmi felhangolás, ha a felnőtt a gyermek érzelmeit túlreagálja. Pl. ha egy szorulásos, a széklet elengedésével küszködő kisgyermek sír, fél, és ráadásul azt látja, hogy a szülő is szorong vagy pánikba esik, akkor az ő félelme megsokszorozódik. Emiatt természetes helyzetek is drámaivá válhatnak.

Előjelzője a gyermeknél kialakuló problémáknak, ha a felnőtt érzelmi viszonyulása a gyermek felé ellenséges, kritikus. A felnőtt nyílt vagy rejtett módon elutasítja, nem tudja elfogadni a gyermeket. Ez már önmagában is frusztráló a gyermek számára, és azonnali konfliktusok forrása. A felnőtt ilyen érzelmi viszonyulása súlyosan önérték-romboló a gyermek számára, és azzal is járhat, hogy ilyen attitűdöt alakíthat ki a gyermeknél is mások iránt.

A korai években gyakori, hogy a felnőtt – különböző okokból – negatív érzéseket fejez ki a gyermeknek, mert pl. szabályozza annak viselkedését. Problémák forrása lehet, ha ezt követően nem reparálja érzelmi kapcsolatát a gyermekkel.

Minden olyan helyzet, ahol a gyermeket körülvevő környezetben fokozott stressz tapasztalható (a család rossz szociális státusza, szegénység, párkapcsolati konfliktusok, rossz munkahelyi légkör stb.) növeli a kockázatát annak, hogy gyakrabban kap a gyermek negatív érzelmeket. A másoknak szóló egy negatív minősítés a kutatások szerint öt pozitív visszajelzéssel hozható csak egyensúlyba. Ha ez az arány hosszan és súlyosan megbillen, az bejósolja a gyermeknél problémák kialakulását, a felnőttel való kapcsolat és a gyermeki önértékelés romlását. Nemcsak a gyermek felé megnyilvánuló negatív érzelmi viszonyulás dominanciája árthat. A korai években a pozitív érzelmek kifejezésének alacsony szintje erősebb bejósolja a gyermek problémáinak, mint a negatív érzelmek (Oatley, 2001). A felnőtt saját megoldatlan veszteségei, traumái is problémát okozhatnak a gyermekkel kapcsolatos kötődésben, a gyermek szocio-érzelmi fejlődésében.

A korai évek egészséges fejlődésének biztosítása érdekében fontos prevenció is lehetőség, ha a pozitív érzelmekre helyezük a nagyobb hangsúlyt: a szeretetre, elfogadásra, gyöngédségre, örömmre, bizalomra, biztonságra. Az ilyen érzelmi dominanciával jellemezhető szociális környezet alkalmas arra, hogy a gyermek belső erőforrásait gyarapítsa, pszichés ellenállóképességét növelje, harmonizálja a kapcsolatokat, a sikeresebb illeszkedésre és beilleszkedésre jobb garanciákat, esélyt biztosítson.

Szociális kompetenciák

Életünket társas közegben éljük, ezért fontos, hogy a társas kapcsolatok kezeléséhez jó tapasztalatokon érlelt szociális képességekkel, rutinokkal rendelkezünk. Az ember születésétől szociális környezete által meghatározott társas lény, szüksége van másokra. E társas készítés hátterében az áll, hogy

- általában rosszul viseljük a szociális izoláltságot; a szociális ingerkeresés az emberi temperamentum alapjellemezői közé tartozik;
- szükségünk van szociális viszonyítási pontokra, hogy pozitív megerősítéseket kapjunk képességeink, viselkedésünk vonatkozásában, hogy énképünk kialakuljon, és ezt az önmagunkról kialakuló képet megtarthassuk, és folyamatosan karbantartsuk;
- biztonságot jelent számunkra a másik.

A társas környezet szerepe a korai években

A gyermek beleszületik egy szociális kapcsolati rendszerbe. Az őt körülvevők gondoskodása nélkül életben sem maradhatna. Ám nemcsak a gyermek pusztá biológiai léte múlik a számára adott szociális környezettől, annak minősége meghatározza a gyermek e körben szerzett személyes tapasztalatait, a személyes tapasztalatok pedig mozgásba hozzák fejlődését. Ha a gyermek körüli szociális környezet minősége nem elégséges, akkor deficitek keletkezhetnek, míg a környezet optimális minősége nyomán kellő módon bontakoznak ki a gyermek különböző képességei. A gyermek és a számára adott szociális környezet közötti interakciókban, erőterben bontakoznak ki a társas helyzetek kezelésében, az emberi kapcsolatokban fontos és szükséges szociális kompetenciák is. E képességek elégtelensége nyomán a gyermek beilleszkedése, sikeres alkalmazkodása a társas közegben nehézségekbe ütközik, és komoly intrapszichés és interperszonális feszültségek forrása lehet. E folyamat alakulásában, alakításában két „szereplő” vesz részt: a gyermek és a környezete.

A gyermek már induláskor sem passzív befogadó fél, maga is, veleszületett jellemzői, temperamentum-jegyei révén, hatással van a folyamat alakulására. E jegyekből következik a szociabilitás, szociális ingerkereső viselkedés. Extroverzióval jellemezhető temperamentum esetén nő az ingerkeresés mértéke, míg introverzió esetén a szociabilitás alacsonyabb (*Kulcsár, 2006*). Ezek a gyermekben adott belső feltételek fontosak, de nem fátumszerűen határozzák meg szociális minőségeit, mert az erősen függ a társas feltételektől, a szociális partnerektől, kapcsolatuk milyenségétől.

A gyermek szociális környezetét meghatározó főbb tényezők:

- a gyermek és szülő/felnőtt kapcsolat állandósága, annak érzelmi minősége;
- a felnőtt minták milyensége;
- a felnőtt által közvetített értékek, normák, szabályok megléte, minősége, stabilitása. A felnőttek értékekkel kapcsolatos bizonytalansága zavarok forrása lehet (*Maslow, 2003*). Az értékek állandósága nem jelent merevséget, nem zárja ki a bizonyos a helyzetek és szükség diktálta rugalmasságot;
- kellő mennyiségű, minőségű közös idő a gyermek és a mintaként szolgáló modell között. A felnőttel töltött minőségi idő alapbázisa az egészséges érzelmi-szociális fejlődésnek.

Érdemes átgondolni a felnőtt személynek és általa biztosított szociális környezetnek az optimális minőségét. A korai években a szeretetre épülő, bensőséges felnőtt-gyermek kapcsolaton van a fő hangsúly. E kapcsolatban meghatározó a felnőtt mintamodell, a felnőtt és gyermek között zajló sokféle interakció, valamint a gyermek ellátásának minősége. Csak a gyermek szükségleteire jól reagáló, jó minőségű ellátás és érzelmileg gazdagon színezett kapcsolat, az ennek megfelelő interakció,

kommunikáció képes jól támogatnia gyermek sikeres szocializációját, szociális kompetenciáinak fejlődését. Ezt a legkorábbi időben alapvetően az anya, az apa tudja biztosítani gyermekének. Szükség esetén a szülőt az ő távollétének ideje alatt átmenetileg pótolja a kisgyermeknevelő az élet első éveiben. A felnőttek feladata az, hogy bevezessék kicsinyüket a mindennapi élet szokásrendjébe.

A gyermek szociális kompetenciái egy bonyolult folyamat részeként születnek meg, döntően a korai években. Egyetlen fejlődési fonatban halad a szocializáció, melynek során a gyermekben rögzülnek azok a kulturális tartalmak (értékek, normák, szabályok), a társas közeg által elvárt viselkedésmódok, melyeknek segítségével aktív, alkotó, egészséges módon tud majd beilleszkedni a társadalomba, a számára adott különböző közösségekbe. Kibontakoznak azok a szociális készségei, kompetenciái melyeknek segítségével a gyermek képes lesz a szociális teret megfelelő módon kezelni (Bagdy, 2004). Ehhez fontosak a külső szociális minták, a környezet folyamatos visszajelzései, regulációs akciói. A beilleszkedést hatékonyan segítő szociális kompetenciák kialakulásának kedvező feltételeit a gyermeket ellátó felnőttek kell biztosítani. Egyrészt közvetítenie kell a gyermek számára a beilleszkedés érdekében fontos értékeket, szabályokat, másrészt fokozatosan el kell érnie a gyermeknél azok elfogadását is.

A tanulás módjai a szocializáció, a szociális készségek terén

A kognitív-szociális tanuláselmélet a szociális tanulás alábbi formáit írja le.

Kisgyermekes esetében talán az egyik legfontosabb tanulási mód a megfigyeléses tanulás, a modellálás, amikor a másik ember viselkedésének megfigyelésével sajátítja el a gyermek új viselkedésformákat. Az ilyen tanulás során a gyermek azonnal is követheti a modell viselkedését, de lehet, hogy az a viselkedés csak később jelenik meg nála. Ranschburg, a „*Szeretet, erkölcs, autonómia*” című könyvében utal Bandura vizsgálatára (Ranschburg, 1984). Bandura vizsgálata során bizonyította, hogy a viselkedést a gyermek elsajátítja, még akkor is, ha azt nem aktivizálja. Az, hogy a gyermek reprodukálja-e a megfigyelt viselkedést, attól függ, hogy a megfigyelt viselkedésnek mi volt a következménye (büntetés vagy jutalom). Ha a megfigyelt modell a viselkedésért büntetést kap, akkor nem jelenik meg a gyermeknél az a viselkedés, de ha szükséges, akkor képes azt produkálni (megtanulta). A viselkedés megjelenésének másik meghatározója maga a modell. A modellkövetés valószínűségét növeli, ha a modelligondoskodó, a gyermeknél sikeresebb készségekkel rendelkezik, ha a modell és a gyermek között erős érzelmi kapcsolat van, ha a gyermek tőle függő helyzetben van (Kósa, 2001).

Látható, hogy az élet korai időszakában a modell határfokát növelő valamennyi

elem jelen van: a gondoskodás, függés, erős érzelmi kötődés. Részben ezért mondható, hogy a megfigyeléses tanulásnak ekkor elsőbbsége van, részben azért is, mert más tanulási formákhoz a gyermek belső kapacitásai még hiányosak, mivel leginkább csak a nagyfokú utánzasi késztetés adott számára. Az első években a gyermek számára legfontosabb modellek az őt ellátó felnőttek, a szülők, a kisgyermeknevelők. Bölcsődében jelentős modellek lehetnek a kisgyermek is egymásnak. Ez a modellhatás azért hatékony, mert egy kisgyermek könnyebben megvalósítható modell a másik, hasonló korú gyermek számára, mint a felnőtt. A csoportban dolgozó kisgyermeknevelő segítők, támogató jelenléte mellett a kortárs modellek sok területen pozitív hatást érnek el adott gyermek viselkedésében, fejlődésében.

Szociális területen egy másik tanulási lehetőség a formálás. A formálás az operáns kondicionálás fogalma. Ez olyan nevelési technika, amikor a gyermeknél látott viselkedést megerősítjük, mivel az megfelel elvárásainknak, illetve kioltjuk, gátoljuk, ha a viselkedést helytelennek ítéljük meg. Megerősítéskor a jutalmazás eszközét használjuk (dicséret, mosoly, simogatás stb.). Jutalmazni akkor érdemes a gyermeket, amikor valami olyan viselkedést produkál, ami új, ami korábbi viselkedését pozitívan meghaladja. A jutalmazással történő megerősítés alkalmazásának gyakoriságát meghatározza a gyermek személyisége is (bátortalan, gátolt gyermeknek erre többször van szüksége). A megerősítéssel történő viselkedésmódosítás nem gyors, és nem hoz azonnali látványos eredményt. A gyermek helytelen viselkedésének kioltásánál a nevelő a büntetés valamilyen formáját alkalmazza. Ezzel kapcsolatban a nevelőknek fontos tudni, hogy egyrészt a büntetés, mint nevelési eszköz sokféle negatív következményt von maga után: frusztráció, félelem, más kellemetlen érzelmek keletkeznek a gyermekben, ami megterhelő számára, és a felnőttel való kapcsolatát is terheli; másrészt a büntetés nem szünteti meg, csupán elnyomja a gyermeknél a helytelenített viselkedést, a fenyegetettség elmúltával az újból megjelenhet.

Bármilyen kedvezőtlen nevelési eszköz is a büntetés, esetenként szükség lehet rá, hogy a gyermek helytelen viselkedését a nevelő leállítsa, kioltsa. Ilyen esetekben a nevelőnek be kell tartani azokat a szabályokat, melyeket a kisgyermeknevelés más fejezeteiben (büntetéseszközének alkalmazása, a gyermek viselkedésének szabályozása kapcsán) már leírtunk. Pl. a viselkedést követően, azonnal legyen a gyermek számára érthető, konkrét magyarázat, ami eligazítja őt; a nevelő törődjön a gyermekben keletkezett rossz érzésekkel; kettőjük jó kapcsolatát állítsa helyre stb.

A kognitív-szociális tanulásemélet harmadik tanulási formája a direkt instrukció. Ilyenkor a nevelő konkrétan vagy általánosságban megfogalmazott instrukciót, információt ad, hogy mit kell a gyermeknek tennie. Az anyanyelv elsajátításával a direkt utasítás is működésbe lép, de a legkisebbeknél inkább a megfigyeléses formának és a gyermek viselkedését puhán jó mederbe terelő formálásnak van döntő szerepe.

A szociális készségek alakulásának folyamata

Az élet korai szakaszában jellemző az ösztöndominancia. A gyermek még szükségletei, vágyai azonnali kielégülését szeretné, amit nagy energiákkal ki is akar kényszeríteni. Még nem tud várni, nem tudja szükségleteinek kielégítését késleltetni. Kezdetben a felnőtt törekszik minél gyorsabban kielégíteni a gyermek igényeit, hogy megszabadítsa őt a kielégítetlenség okozta feszültségektől. Ám már a legkorábbi időkben is beékelődik egy kis késleltetés a gyermek igénye és annak kielégítése közé. Pl. ha a csecsemő éhes, az anya előbb tisztába teszi, lemossa a mellét, kellőképpen elhelyezkedik, és csak ezután kerülhet sor a gyermek éhségének csillapítására. Vagy ha egy kisgyermekhez nem tud odamenni a felnőtt, bár ő harsányan követeli azt, mert éppen egy másik gyermekkel van elfoglalva. Az élet ilyen apró és természetes történései során a csecsemő és kisgyermek megtapasztalja, hogy igényei, szükségletei nem elégülnek ki azonnal, kicsit várnia kell. Egy gyöngéd, ráfigyelő, szerető kontextusban megtanulja igényeinek, szükségleteinek kielégülését kicsit késleltetni, és kibírni az ebből fakadó enyhe frusztrációt. Ez növeli a gyermek ellenálló- és feszült-ségtűrő képességét, amely elengedhetetlen a proszociális viselkedés kialakulásában. Miközben nagy jelentősége van a várakozásnak, az ösztönök meghaladásának, a késleltetés képességének, a frusztrációs tolerancia kialakulásának, komoly bajokat idézhet elő, ha a gyermek szükséglete és annak kielégítése közé túl nagy idő, hosszabb várakozás ékelődik be. Ilyenkor ugyanis szétválík, mint egymástól független, össze nem tartozó dolog, a gyermek hiányállapota és annak kielégítése. Ez a szétcsúszás komoly negatív következményekkel járhat.

A felnőtt szabályozó, regulációs nevelői tevékenysége nyomán a gyermek kezdi megismerni, megtanulni a különböző helyzetben elvárt viselkedési szabályokat, azok hatókörét, valamint a fejlődés során kibontakozó, megerősödő belső kapacitásai segítségével fokozatosan növekszik a gyermeknél a külső szabályok, normák betartása, a szófogadás mértéke is. A még egészen kis gyermekeknek a helyes viselkedést a jutalmazás elnyerése és a büntetés elkerülése motiválja; később, a személyiség fejlődésével az engedelmisséget meghaladó azonosulás segítségével a külső kontroll fokozatosan belsővé válik. A tiltást ekkor már nem egy külső személy képviseli, hanem a gyermek saját felettes énje. A szabályozás folyamatában tehát a kezdeti külső szabályozás az egyszerű utánzástól, engedelmisségtől az azonosuláson, a negatív és pozitív önkontrollon át elvezeti a gyermeket a belátáson alapuló viselkedésszabályozásig (Bagdy, 2004). A meleg érzelmi légkörben nevelés, a gondoskodó nevelői magatartás, a pozitív érzelmek, a szülők, nevelők hitelessége mind-mind elősegítik a belsővé tétel folyamatát. A gyermekben, a fejlődés folyamatában megjelenő képességek, az utánzás, azonosulás, késleltetés stb. mind abba az irányba tendálnak, hogy kialakuljon a gyermekben egy belső tilalmi, szabályzó rendszer, amely alkalmassá teszi őt önmaga irányítására oly módon, hogy eközben megfeleljen a környezet elvárásainak is.

Miközben sokan vannak, akik ellenzik a korai ellátást, fontos megjegyezni, hogy a bölcsődei ellátásban zajló szocializáció, a társas kompetenciák alakulása szempontjából a bölcsődei csoportban lévő gyermek bizonyíthatóan függetlenebb, segítőkészebb, kortársakkal és nevelőkkel egyaránt együttműködőbb, jobb szociális és verbális készségekkel rendelkezik, mint az otthon nevelkedő gyermekek jó része.

A szocializáció különleges szerepét, összetettségét mutatja, hogy annak „melékterméke” a megszülető pszichológiai én. Freud dinamikai modellje a szocializáció és énefejlődés összekapcsolódását, mint a szabályozás nyomán zajló énstrukturálódás folyamatát rögzíti. A pszichoanalitikus elmélet szerint a lélek három részből áll:

- Születésünktől fogva jelenlévő énrészünk az ösztönén. Ez örömeiv szerint működik, amely az igényeket, vágyakat késleltetés nélkül, halasztást nem tűrő módon szeretné kielégíteni.
- A második lélekrész az én (ego), mely az ösztönéből születik meg, arra törekszik, hogy az ösztönén impulzusait úgy juttassa kielégüléshez, hogy az közben a külvilág elvárásaival is összeegyeztethető legyen. Az egót a realitással vezérli, számba veszi a lehetőségeket, megpróbál a külvilág elvárásával harmóniát találni. Feladata az ösztönrész és a legkésőbb kialakuló lélekrész, a szuperego között is viszonylagos békét, egyensúlyt teremteni.
- A *felettes én* (szuperego) a személyiség lassan töltkező, legkésőbb kifejlődő összetevője. A szülői és társadalmi értékeket, szabályokat hordozza. Ez az énrész dönti el, mi a helyes, és mi nem. A gyermek felettes énjébe építi a számára fontos modellek értékeit, elvárásait, mindazt, amit azok helyesnek tartanak. A külső elvárások beépítése segíti a gyermeket a számára fontos feladatok, szülői szeretetének megtartásában, és alkalmassá teszi őt a közösségi normáknak megfelelő viselkedésszabályozásra. A szülők mellett más tekintélyszemélyek is befolyásolják a szuperego fejlődését. A pszichoanalízis azt a folyamatot, amelynek során a fontos szülői és társadalmi értékek bevitele végbemegy, belsővé tételnek (interiorizációnak) nevezi.

A szociális kapcsolat, a szociális kompetenciák jelei

A nevelőnek ismernie kell a csecsemő, kisgyermek – szociális viselkedés szempontjából is fontos – jellemzőit (ösztöndominancia, az ingerületi folyamatok túlsúlya, a gátló folyamatok viszonylagos gyengesége, a kulturálisan elvárható társas viselkedéshez szükséges belső kapacitások fejletlensége, a társas helyzetekben szükséges értékek, normák, szabályok hiányos tudása). Ugyanakkor a szülőnek, kisgyermeknevelőnek ismernie kell a gyermeknél bontakozó társas kompetenciák jeleit is, melyek a fejlődés során megfigyelhetők. Ezek elmaradása ugyanis problémát

jelezhet a gyermek fejlődésében. Ilyen esetben korrekció szükséges, hogy a gyermek fejlődési pályája jobb irányt vehessen.

A szociális fejlődés jeleinek, csomópontjainak leírásakor alapvetően Bagdy Emőke és Günter Claus gondolatai mentén haladunk (Bagdy, 2004; Claus és Hiebsch, 1980). A legkorábbi időben – még a szociális mosoly megjelenése előtt – a gyermek részéről tapasztalható, hogy szociális környezetével képes nem tudatos akusztikus, cselekvéses kapcsolatfelvétellel (pl. nyöszörgés, mocorgás). Ezzel mintegy „oda-hívja” az őt gondozót, a csecsemő mintegy „gondoskodik” arról, hogy törődjenek vele, nézzék meg, rendben van-e vele minden. A szociális mosoly a felnőtt–gyermek közötti szociális magatartásmódok egyik korai megnyilvánulása, amely kb. a második, harmadik hónapban jelenik meg. Ez már konkrét, a gyermek ragaszkodását megmutató mosoly, és a gyermek a számára releváns felnőttnek szól, mint ahogy a megélnéülési reakció is, kb. fél éves korban. A szociális fejlődés fontos állomása a nyolc hónaposok szorongása idegenekkel szemben. E jelenség szociális vonatkozásban a gyermekragaszkodását jelzi a számára fontos személyhez.

Az öneszmélés korai jelei is a szociális úton tett haladás lényeges csomópontjai. A „szociális kapcsolatok iránt mutatkozó hajlam általában a gyermek fokozódó önállóságán, öntudatának fejlődésén alapul, és főleg arra vezethető vissza, hogy a szociális érzések egyre nagyobb szerephez jutnak élményeiben” (Claus és Hiebsch, 1980, 138. o.). A legkorábbi időkben a gyermek és környezete egy rendszer alkotott. A fejlődés során a gyermek fokozatosan kezdi meghatározni önmagát, mint minden-től és mindenkitől különálló egységet. Ez az öneszmélés kb. az élet második évében kezdődik. A gyermek aktivitásának növekedése ebben a korban a felnőtt részéről tiltások, korlátozások számának gyarapodását eredményezik, s mindez a gyermek részéről tiltakozást és ellenállást hív életre. E kölcsönös szembefordulásnak, dacosságának a hátterében – egészséges fejlődés esetén – a gyermek aktivitásának, saját akaratának, elkülönülésének, önállósodásának tendenciái állnak. A szociális fejlődés e nagy folyamába sorolhatók még a viselkedés szintjén is megtapasztalható jelenségek: a kötődés, utánzás, engedelmisség, introjekció, identifikáció, függés, autonómia-törekvések. Ha ezek a viselkedés szintjén jól érzékelhető mozzanatok adott gyermeknél nem, vagy problémás formában jelennek meg, akkor a nevelőnek (szülő, kisgyermeknevelő) – a későbbi bajok megelőzése érdekében – cselekedni kell: korrekcióra van szükség.

Szociális kapcsolat, szociális kompetenciák jelei a kortársakkal

Négy-öt hónapos csecsemők már észlelik, észreveszik társukat, ha nyitott állapotban vannak. Nézik, megérintik egymást, hangot adnak ki, mosolyognak a másokra.

Hat-tizenkét hónapos csecsemők társas kapcsolatban megjelenő aktivitási repertoárja tovább gazdagodik. Még ekkor is fontos, hogy optimálisak legyenek a fizikai körülmények és a gyermek belső állapota (aktuálisan nincsenek hiányállapotai, feszültségei). Ilyenkor a gyermekek megérintik egymást, különösen szívesen nyúlnak társuk arcába, egymásra másznak, dögönyözik a másikat, hancúroznak (gurulnak, kúsznak), és hangos nevetésük jelezi, hogy ez a társas akció nagyon is kedvükre van. Már ebben az időben megjelenik a másik gyermek utánzása (a másik viselkedését, hangadását, cselekvését másolja, követi). Közös, együttes, több elemből álló utánzó tevékenység bontakozik ki a gyerekek között. Megjelenik a harc, a huzavona is valamely játékért, amit a másik birtokol.

Tizenkét és tizennyolc hónapos kor közötti gyermekeknél általában megfigyelhető, hogy a játékért való küzdés csökken, és növekszik a másikkal való együttműködés. Ez lehet pl. váltakozó játékban való részvétel (kukucs-játék, primitív bújócska), lehet együtt végzett akció (együtt cipelnek, együtt tesznek valamit). Megjelenik az együttműködés csírája, már felsejlik egy közös cél követése és a cselekvés összehangolása.

Tizennyolc–huszonnégy hónapos gyermekek társas akcióiban már látható, hogy a gyermek cselekvését inspirálja társának figyelme, nevetése, reakciója. A gyermek már felhasználja játékszerét arra, hogy kapcsolatot kezdeményezzen a másikkal. Miközben igaz, hogy az ilyen korú gyermek inkább még egyedül játszik, megjelenik a közös játék is a másik gyermekkel. (Ez még igen egyszerű: ismétlődő mozdulatok, ritmusok figyelhetők meg a közös játék, cselekvés során.)

Kétéves és hároméves kor között a társas lehetőségek köre a gyerekek között tovább gazdagodik. Van, amikor keresi a gyermek a másikat, felszólítja, hogy játsszon vele valamit. Rendszerint még inkább páros játék figyelhető meg, de előfordul ennél nagyobb (3–4) gyermekből álló egység is. Ezek a társas kapcsolatok rövid időre szólnak még, és nagyon gyakran átrendeződnek (Vajda, 2006).

A szociális készségek kibontakozásának feltételei

Annak, hogy a gyermek az elvárható szabályokat be tudja tartani, vannak feltételei.

- Egyrészt a gyermek értse meg, hogy az adott helyzetben mit várnak el tőle.
- Legyen motivált az elvárt szabályok betartására. Kezdetben még külső motivációról beszélhetünk, majd a harmadik év után jelenik meg a gyermeknél a belső motiváció. A gyermek akkor már belső késztetésből, belátásból cselekszik a szabálynak megfelelően. Igaz, hogy ez a képesség hároméves

kor alatt még hiányzik, de már mutatkoznak jelei a szociális szabályok megtartását segítő belső feltételek kibontakozásának.

- Szükséges, hogy a gyermekben az akarati erők is fejlődjenek, megerősödjenek. Ezek teszik idővel képessé őt a szociális térben elvárt szabályok követésére. Ehhez azonban a gyermeknek – autonómiájának kibontakozásával párhuzamosan – fel kell adnia kisgyermekkorú üzem módját (az ösztönök egyeduralmát, az esetenként kényelmes függőséget stb.).

Szabályok, szabálykövetés hároméves korig

A társas szabályok egy része konvencionális, ezek a társadalom által kijelölt, elvárt szabályok, értékek. A társas szabályok másik körét a személyközi viszonyokra vonatkozó elvárások, szabályok, erkölcsi értékek adják. A nevelő feladata, hogy segítse ezeknek a kulturális szabályoknak, értékeknek a belsővé válását, a gyermek személyiségébe való integrálódását.

Szabálykövetés, normativitás hároméves korig:

- Az egyéves gyermek bizonyos helyzetekben már képes átérezni mások lelki állapotát, pl. észleli, ha társa sír, vagy szomorú.
- A 16–24 hónapos gyermeknél megfigyelhető altruisztikus viselkedés (amikor pl. gyöngéden viselkedik síró, szomorú társával).
- 17–19 hónaposan a gyermeknek kifejezett hajlandósága van a felnőtt elvárásainak teljesítésére. Olyan, mintha tudna a szabályról az adott helyzetben (figyeli a felnőtt arcát, reakciói adnak neki támpontot, hogy mit tegyen, vagy ne tegyen).
- A 24 hónaposok, azokban a helyzetekben, melyek ismétlődnek, és vele kapcsolatosak, már ismerik a szabályt, de nem biztos, hogy követik. A szabály betartásának valószínűsége még csak 20–40%-os.
- A harmadik évben már van tudása a gyermeknek a mindennapi élet során szükséges, elvárt társas szabályokról, azokat többé-kevésbé képes is betartani, ezek szerint igyekszik cselekedni, azaz elég jól irányítható. Dacos ellenállása a külső akarral, szabályelvárással lassan csökkenő tendenciát mutat. E téren is nagyon nagy egyéni eltérések vannak a gyerekek között, hisz egy kisgyermek szabálytartása sok tényezőtől függ (Vajda, 2006).

A korai években bontakozó szociális-érzelmi készségek

Az élet első éveiben több olyan – a társas kapcsolatban megszülető, megerősödő – képesség van, melyek döntőek későbbi kapcsolatainkban. Érzelmi, szociális képességeink, kompetenciáink, szociabilitásunk minősége ekkor alapozódik meg.

Az intimitás, az elfogadás, a szeretet, a szeretetreméltóság érzésének megtapasztalása

Az intimitás egy másik emberrel való bensőséges, szinte a személyes határokat feloldó együttlét, „egyásban lét”. Az intimitással való bánni tudás képessége (annak elfogadása, megteremtése, az abban való létezés, a feloldódás képessége) teszi életünket boldoggá, kapcsolatainkat harmonikussá. A korai években a gyermek–felnőtt kapcsolat bensőséges minősége során a gyermek megéli a szeretetet, a vonzalmat, az intimitást, elfogadja, igényli ezeket a felé megnyilvánuló pozitív impulzusokat. Ez minden gyermek alapvető szükséglete, egészséges fejlődésének létfeltétele. A felnőtt ráhangolódik a gyermek érzelmi állapotaira, igényire, szükségleteire, és ez a gyermekhez illeszkedő viselkedés „*lehetővé teszi a pszichés intimitás megélését*” a gyermek számára (Kökönyei, 2006, 4. o.). A megtapasztalt intimitás meghatározó lesz életünk legfontosabb emberi kapcsolataiban (pl. párkapcsolat, saját gyermekkel való majdani kapcsolat).

Bizalom

A legkorábbi idők jó minőségű ellátása nyomán a gyermekben kialakul a bizalom a másik ember iránt. Erikson (1991) ezt tartja a csecsemőkor legfontosabb történéseinek. Azt kell a gyermeknek megtapasztalni, hogy mindig számíthat a másakra, rábízhatja magát. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a gyermeket ellátó felnőtt figyel a gyermek igényeire, jelzéseire, szükségletire, és azokra megfelelő módon reagál, a gyermek rendelkezésére áll fizikailag és érzelmileg egyaránt. Ezt nem saját hangulata szerint teszi, hanem a gyermek igényeihez igazított módon. A gyermekben így kialakul az alaphizalom, az ősbizalom. Ennek birtokában a gyermek nyitott, bizalomteli lesz más kapcsolataiban is, és képes lesz a bizalom felkeltésére másokban. Ezzel a bizalommal és nyitottsággal viszonyul a világ felé is. A bizalom, a bízni tudás, bizakodás képessége pozitívan határozza meg életünk és emberi kapcsolataink minőségét. Ha a gyermeknek e téren hosszan és alapvetően negatív tapasztalatai voltak, akkor a

bizalmatlanság alakul ki nála. Ez megkeseríti kapcsolatait, fenyegetőnek élheti meg a világot, és önmagát is alulértékeli.

Hatni tudás

Önmagát hatékonynak, kompetensnek érzi az a gyermek, aki megtapasztalta, hogy igényeinek, szükségleteinek jelzésére környezete mozdult, és megfelelő módon reagált. Ilyen tapasztalatok nyomán azt tanulja meg önmagáról, hogy tudott hatni a körülötte lévőkre, van befolyása a vele kapcsolatos dolgok alakulására, van módja abba érdemben bekapcsolódni. Ha a gyermek környezete a gyermekkel szemben figyelmetlen, elhanyagoló, ha jelezéseit figyelmen kívül hagyják, ha a vele kapcsolatos dolgok rajta, fölötte és nélküle zajlanak, akkor kialakulhat a „tanult tehetetlenség”. Azt tanulja meg, hogy nem tud hatni a körülötte lévőkre, nincs rájuk befolyása, és a vele kapcsolatos történéseket sem képes befolyásolni. A későbbiekben a hatni tudás képességének ilyen negatív színezete komoly nehézségeket okoz. A hatékonyság képességéhez nem elég a felnőttnek a gyermekre fókuszáló ellátása; fontos, hogy adjon teret a gyermek megjelenő aktivitásának, részvételi törekvéseinek. A felnőtt gyermekkel közös akcióit az együttműködés, a kölcsönös részvétel, akció-reakció jellemezze. Ehhez ismernie kell az adott gyermek különböző területeken bontakozó képességeinek aktuális fejlettségi szintjeit. Nem az a lényeg az ellátás során, hogy bizonyos feladatokat gyorsan elvégezzen a felnőtt, hanem az, hogy lehetőséget adjon a gyermeknek az ebben való részvételre. Motiválja a gyermeket az aktivitásra, figyeljen képességeire, várja el és várja ki a gyermek bevonódását a vele kapcsolatos történésekbe, vagyis legyen a gyermek részese a vele kapcsolatos történéseknek.

Altruizmus

A korai ellátás során a felnőtt szeretettel gondoskodik a gyermekről, hálát, viszonszágot nem vár. A gyermek megéli ezt az önzetlen segítséget, az altruizmust (ellenszolgáltatás nélkül kap gondoskodást, segítséget). Ez mintát is kínál számára az ilyen társas aktivitásra. Az önzetlen segítség képessége nemcsak a szociális kapcsolatok minősége szempontjából fontos. Az altruizmus immunvédelmünket stimulálja, testi és pszichés egészségünk védelemét segítő fontos képességünk. Szerepe van a saját belső fókuszrendszer megerősödésében is. Az altruizmus a közösségi magatartás szempontjából jelentős. *„A korai kötélétkeremítő viselkedés az együttérzéssel (empátiával) és az altruizmussal mint alapvető emberi készetéssel együtt alapozza meg a későbbi morális viselkedés, a felelősségtudat, az önkontroll fejlődését” (Kulcsár, 2006, 273. o.).*

Kötődés

A kötődés az emberi kapcsolatok alapmintája, egy hosszantartó érzelmi kapocs a gyermek és a gyermeket gondozó személy között. Ha ez jól alakul a korai évekből, akkor képesek leszünk rá, hogy szoros, kölcsönös, intim kapcsolatot tudjunk létesíteni a számunkra fontos emberekkel: barátokkal, házastársunkkal, saját gyermekeinkkel. A kötődés elégtelensége következtében az érintett emberek kerülni fogják a bensőséges kapcsolatokat és nem is tudnak ilyeneket kialakítani (pl. a nevelőintézetekben felnőtt emberek egy része, az érzelmileg elhanyagoló szülői magatartást elszenvedők).

A gyermek születéskor magatehetetlen; túlélése az őt ellátó felnőttől függ, aki fenntartja az ő biológiai jó állapotát. Amíg a kötődés ki nem alakul, a gyermeknek addig is számos eszköze van arra, hogy a közelében tartsa a számára túlélést jelentő felnőttet, hogy bekapcsolódjon a társas világba. Ilyen a sírás, a mosoly, a kapaszkodás, a szopás, a szeme, sajátos testalkata. Ezek a jellemzők a róla való gondoskodás vágyát is felkeltik a felnőttben.

Bowlby feltételezte, hogy az emberi fajnál is létezik egy olyan szenzitív periódus (imprinting), amikor az utód megtanulja, hogy ki az ő gondozója, bevésszük annak képe, illata az új jövevénybe, és ez a szenzitív periódus, szélesen értelmezve, az első három életévre tehető. A gyermek viselkedésében több olyan jelet lehet felfedezni, amely jól mutatja a közte és a gondozója között kialakuló kötődés meglétét. Bowlby elmélete szerint a nullától hároméves korig tartó időszakon belül különböző szakaszok különböztethetők meg (*Fonagy és Target, 2005*).

A legkorábbi időszak a születést követő két hónap, a *meg nem különböztető szociabilitás* szakasza. A gyermek számára a legfontosabb a fizikai jólét, az a fontos, hogy biztonságos és nyugodt körülmények között, szeretettel gondoskodjanak róla, és nem az, hogy ki az a személy, aki eteti, gondozza.

Két, két és fél hónapos kortól a hatodik, hetedik hónapig terjed a *megkülönböztető szociabilitás*, mely a társas mosollyal veszi kezdetét. Ekkor a csecsemő már különbséget tud tenni a gondozó és az idegenek között, másként reagál rájuk. Jelzi ezt a megélnékülési reakció is. Ha lehetősége van rá, akkor a gondozót választja, de ha ezt nem lehet, az sem baj.

A *specifikus kötődés szakasza* hat-hét hónapos kortól következik be, s ez az időszak egészen kétéves korig tart. Ez a tulajdonképpeni kötődés kialakulásának kezdete, ekkor alakul ki a személyre szóló szoros kapcsolat a gondozóval. 7–8 hónapos korban a gyermekek elkezdnek mászni, s követik a szülőt, bármerre megy. Vagyis a gyerekek ebben az időben már önállóan képesek arra, hogy a felnőttel való közelséget fenntartsák. Ugyanakkor minden erejükkel tiltakoznak, ha bárki ismerősnek át akarják adni őket. Mindig van egy legfontosabb személy – ez általában az anya –, akire a gyerek leginkább számíthat, s az ő közelsége mindennél fontosabb ebben

az időben a gyerekek számára. Éppen ezért úgy is szokták nevezni ezt az időszakot, hogy a „nyolchónaposok szorongása”, utalva arra az erős distresszre, amit az anya távozása és az idegenek jelenléte vált ki a gyerekekből. Ez 15 és 18 hónapos kor között viseli meg leginkább a gyermekeket, ekkor okoz legnagyobb distresszt az elválás, kivált, ha addig kizárólagos kapcsolata volt az anyával.

Két- és hároméves kor között beszélünk a *partnerség szakaszáról*. Ahogy egyéves kor körül, a járás megtanulásával egy időben a gyermek egyre jobban megismeri a körülötte lévő tárgyi világot, ugyanúgy következik be a szociális világ feltérképezése is a beszéd fejlődésével kétéves kor körül. Így hároméves koruk tájékán a gyerekek úgy érzik, a szociális világ történései ugyanúgy bejósolhatók, mint a fizikai világ törvényei. Azért nevezik a partnerség szakaszának ezt a korszakot, mert ekkor a környezet már bizonyos elvárásokat támaszt a kisgyermekkel szemben, ugyanakkor a gyermek is megpróbálja becsempészni saját szempontjait, egyezkedik, alkudozik, a maga módján megpróbál eleget tenni az elvárásoknak, ugyanakkor saját érdekeinek érvényesítésében még nagyon erősen az „itt és most” jelleg dominál. Ebben az időben a gyerekek nyitottá válnak a gondozón túli társas kapcsolatokra: játszótereken, bölcsődében, buszon ismerkednek.

Kötődési mintázatok

Mary Ainsworth, Bowlby tanítványa *idegen helyzet* kísérletével a gyerekek háromféle kötődési mintázatát különböztette meg (*Fonagy és Target, 2005*).

Vannak *biztonságosan kötődő* gyermekek, akik számára egy idegen helyen anyjuk jelenti a biztonságos hátteret a környezet, az új, érdekes játékok felfedezéséhez. Ha idegen lép be, visszamásznak anyjuk mellé, és annak biztonságos közeléből vizsgálgatják az idegent, talán barátkoznak is vele. „Tragédiaként” élik meg, ha anyjuk elhagyja a szobát, az anya visszatértekor pedig örülnek és megnyugszanak.

Ainsworth a *bizonytalanul kötődő ambivalens* kategóriába azokat a gyerekeket sorolta, akik nem teljesen bíznak anyjukban, egy idegen helyen nem érzik biztonságban magukat, nem merik felderíteni a terepet, állandóan anyjukon csüngenek, nagyon rosszul érzik magukat, amikor anyjuk kimegy a szobából, visszatérésekor azonban dühösek.

A harmadik kötődési stílus a *bizonytalan elkerülő*. Ezek a gyerekek lassan kezdik felfedezni környezetüket idegen helyen, szinte észre sem veszik, ha anyjuk elmegy, gyakran hátat fordítanak anyjuknak, nincs szemkontaktus. Idegenekkel szemben gyakran sokkal barátságosabbak, mint saját anyjukkal. Amikor az anya visszatér, a gyermek nem örül az üdvözlésnek, és gyakorlatilag elkerüli a kontaktust.

A kötődési mintázatok különbözősége mögött Ainsworth az anyai magatartás milyenségének különbözőségét feltételezi.

Biztonságos kötődéskor az anya *érzékeny és válaszkész*. Érzékeny a gyermek jelzéseinek észrevételére, és válaszkész arra, hogy kielégítse jelentkező igényeit. A biztonságosan kötődő gyerekek anyja konzisztensen érzékeny és válaszkész, odafigyel és reagál a gyermek jelzéseire.

Az ambivalensen kötődő gyerekek anyja rapszodikus: érzékeny és válaszkész, de ha ingerült vagy fáradt, nem figyel oda a gyerekre, így az nem tud hozzá konzisztensen viszonyulni.

Az elutasító anya elkerülő kötődést alakít ki a gyermekben. Lehet, hogy ez az anya megérti a gyermek jelzésit, de vagy nem hajlandó reagálni ezekre, vagy elutasítóan reagál.

Ainsworth nagy figyelmet fordított az ún. kölcsönös közlésekre, *párbeszéd*ekre. Ezek fokozatosan alakulnak ki. A felnőtt és a gyermek egymás jelzéseit kölcsönösen figyelembe veszik, egymás jelzéseire kölcsönösen válaszolnak. A kezdeti állapot a szemkontaktus felvétele, a felnőtt gőgicsél a gyermeknek, a gyermek „válaszol”. Általában a felnőtt veszi észre a gyermek nyitott állapotait, azokat a percek, helyzeteket, amikor be lehet kapcsolódni.

A korai időben kialakult kötődési mintázat, a gyermek ilyen irányú korai tapasztalatai megkönnyítik vagy problémássá tehetik majdani kapcsolatait.

A biztonságos kötődés a gyermek aktuális és későbbi egészsége szempontjából különleges jelentőséggel bír. Az ilyen gyermek társas kapcsolataiban sikeresebb lesz, jobban fel van szerelve olyan eszközökkel, amelyek segítik őt a kapcsolatok kezelésében. Ezek a gyerekek kezdeményezők, és ha nem boldogulnak, felnőttől kérnek segítséget. A társas helyzetekben aktívak, gyakran vezetői szerepet töltenek be, szívesen kapcsolódnak hozzájuk más gyerekek is.

A bizonytalanul kötődők könnyen frusztrálttá, dühössé válnak, ritkán kérnek segítséget, vagy azt visszautasítják, visszahúzódnak, vonakodnak társas tevékenységekben részt venni, bátortalanok. Az ilyen gyermek társas helyzetben durvább a másikkal, inadekvát választ ad a másik problémájára (pl. visszavonul vagy agresszívé válik); ők nem annyira segítők és gondoskodók, mint azok a gyerekek, akik biztonságosan kötődhettek a korai időkben (*Kulcsár, 2006*).

A kisgyermeknevelőnek csoportbéli „saját” gyermeke estében fontos bemérni és tudni, hogy a gyermeknél a kötődés addigi folyamata, mintázata hogyan alakult. Ezért van jelentősége a fejlődési dokumentáció elkészítésekor a korai előzmények elég jó ismeretének. A nevelőnek szem előtt kell tartania azt is, hogy a kötődés folyamatjellegű; tudnia kell, hogy az ő csoportjában lévő kisgyermek éppen hol tart e téren, és ő mivel támogathatja ezt a folyamatot. Látni kell, hogy a bölcsődébe kerüléskor a gyermek addigi kötődése törést szenved, átmeneti időre ugyan, de megszakad. Ez a csecsemő, kisgyermek számára a legnagyobb stressz, ezért kell a kisgyermeknevelőnek a beszoktatást szakmailag és emberileg nagyon jól megoldani. Figyelmet érdemel az a tény is, hogy több gyermek is éppen a kötődés kritikus időszakában

kerül be az ellátásba. A kötődés e sérülékeny fázisa még több gondosságot, tapintatot és kooperációt tesz szükségessé a felnőttek (szülők-nevelő) részéről.

Utánzás

Az utánzás részben fontos szociális készség, részben fontos közvetítő mechanizmusa a szocializációnak. A gyermek születése pillanatától rendelkezik olyan belső késztetéssel, hogy spontán módon másolja, utánozza a másikat, a számára fontos modellt. A gyermek utánzási késztetése nem közömbös az őt gyarapító szabályok, értékek átvétele szempontjából sem. A bölcsődei ellátás e téren előnyöket kínálhat, hisz itt a gyermek a társait utánozva csoporttársai személyében könnyebben megvalósítható modellekkel is találkozhat. Pl. látja, hogy társa bejön, és üdvözlő valamilyen módon a bent lévőköt. Észreveszi, hogy társa milyen nagy örömmel játszik egy másik gyermekkel, hogy tudnak együttműködni, vita esetén mi történik, hogy lehet kapcsolódni a másikkhoz stb.. A csoportlétből fakadóan a gyermek a szociális készségek, rutinok sokféle, gazdag készletét, kínálatát kapja követhető, utánozható mintaként, melyből válogathat, és kipróbálhatja a számára hatékonynak, célravezetőnek bizonyuló variációt.

Engedelmesség

Az engedelmesség azt jelenti, hogy az ember nem belső elhatározásból, hanem külsőleg motiváltan, a büntetéstől való félelem miatt, vagy a jutalom reményében követ értékeket, tart be bizonyos szabályokat, normákat. Az élet kezdetén még nincsenek meg azok a belső feltételek, amelyek lehetővé tennék, hogy egy gyermek saját belátása nyomán tartsa be a környezete által elvárt szabályokat. Értelme, akarati képességei, idegrendszerének fejlettsége ehhez még elégtelen. Ugyanakkor a gyermek egészsége, fejlődésének zavartalansága és védelme megkívánja, hogy bizonyos helyzetekben a felnőtt korlátozza őt. Ilyenkor nincs más eszköze a felnőttnek, mint a külső szabályok, keretek betartatása, esetenként a tiltás, a korlátozás. Valahogy el kell érni, hogy a gyermek ne engedjen olyan csábító késztetéseknek, melyek árthatnak neki (pl. nem mászhat fel a szekrényre, nem játszhat egy üvegtállal, nem üthet az igencsak gyűlölt újszülött kistestvérére vagy csoporttársára stb.). Ilyenkor a jelenlévő felnőtt igyekszik megelőzni a nemkívánatos akciót, korlátozni az el nem fogadható megoldást, vagy jutalmazni, ha a gyermek elfogadható viselkedést produkál. Korlátozás, büntetés esetén a gyermek kénytelen engedelmeskedni, feladni saját vágyát. Eközben azt tapasztalja, hogy a felnőttel szembekerül, ütköznek. Úgy érezheti ilyenkor, hogy nem szeretik, hisz látja a felnőtt részéről az irányában megjelenő negatív érzéseket, indulatot. A felnőttnek ez a regulációs szerepe nélkülözhetetlen, mert ennek hiányában a

gyermekből szabályokat semmibe vevő, alulszocializált ember lenne, akinek későbbi kapcsolataiban is sok konfliktusra lehet számítani. Ugyanakkor a kisgyermeket ellátó felnőttnek tudnia kell, hogy az engedelmesség kikényszerítésekor sok negatív érzés, indulat feszíti a gyermeket, és ezek rongálják kapcsolatukat is. Szükséges, hogy a felnőtt a korlátozás, tiltás helyes alkalmazása mellett a kapcsolat, a béke helyreállításával is törődjön. Ha már lehet, beszéljék meg a történeteket a gyermekkel a szabály megtartásának jelentőségét, és érzékeltesse a gyermekkel, hogy ez a kettőjük közötti szeretetet kapcsolatot és az ő elfogadását nem teszi semmissé. Az engedelmesség, mint a korai években kialakult képesség szükséges lehet később is, más kapcsolatokban. Ha a gyermek bízik a felnőttben, engedelmeskedik neki, s ha a felnőtt meggyőzi őt elvárása fontosságáról, akkor feltehetőleg később is a bizalomra és az értelmes érvekre építünk hasonló esetben, és nem vakon engedelmeskedünk.

Azonosulás, identifikáció

Az azonosulás a szocializáció közvetítő mechanizmusa, amely mély beépítést tesz lehetővé, ugyanakkor fontos szociális kompetencia is. Kialakul az a képességünk, hogy egy számunkra fontos modellt, ideált, példát tudjunk követni. Azonosulás, identifikáció kisgyermekes esetében azt jelenti, hogy a gyermek egy-egy szerepviseledéssel már érzelmileg azonosul, de az ahhoz kapcsolódó szabályok még nem váltak belsővé. Nagyon szép példát lehet látni ennek a gyermekek fikciós játékaiban. Pl. egy hároméves bölcsődés kislánynak testvére született, és ennek feszültségét egy anyát megjelenítő játékban oldotta fel. A játékban egy babát etetett cumisüvegből. Az ellátás sorrendje, a mozdulatok nagyon pontosak voltak, de megjelent a játékban a cselekvéses szintet meghaladó mélység is. A mozdulatok lágyasága, óvatossága, az arca, a „kicsinyével” való beszéd hangszíne, finomsága jelezte, hogy nagyon átéli, amit csinál, hogy nagyon mély, belső másolása zajlik az anyai szerepviseledésnek, a babával érzelmileg gazdagon telített kapcsolatba került. Megjelentek a játékban az anyai magatartás, szerepviseledés egyszerű cselekvésszintű utánzását meghaladó, mély érzelmi tartalmak is, az azonosulás a szereppel. A szeretett személlyel való azonosulás látszólag nagyon hasonlít az egyszerű utánzáshoz, mégis jóval több ennél. Erős motivációs készenlét jellemzi, az azonosuló személy ezeket az átvett elemeket sajátjaként éli meg. Az identifikációnak lényeges szerepe van a szeretett személy távolléte idején, ilyenkor az azonosulás révén egy kicsit helyettesíthető a hiányzó személy. Az azonosulás akkor erős, ha a gyermeket és a felnőttet szeretetkapcsolat fűzi össze. A csodált felnőttel való identifikáció azt a vágyott érzést kelti fel a gyermekben, hogy egy kicsit már ő is hasonló a szeretett modellhez.

Interiorizáció

Ez azt jelenti, hogy a különböző szerepekkel, viselkedéssel kapcsolatos értékek, normák már beépültek a gyermek személyiségébe, belső struktúráiba. Ezeket sajátjaként éli meg, melyek őt belülről irányítják, szabályzó erejük van, meghatározzák viselkedését, magatartását. Az ilyen belső szabályok megsértése büntudatot indukál, és a „vétség” korrekciójára készíti az embert. Mindez egy hosszú folyamatban bontakozik ki. A nevelés célja éppen ez, hogy a kultúrának megfelelő, a felnőttek által reprezentált, a gyermek számára külső mintaként megjelenő szabályok, értékek beépüljenek, és önszabályozó módon, külső motiválás nélkül, belülről irányítsák a gyermeket. Erről még a legkisebbek esetében nyilvánvalóan nem lehet szó, de ez a folyamat elindul, és a nevelő törekvése ebbe az irányba hat.

Késleltetés

Az élet korai éveiben a gyermek még csak saját szükségleteire, igényeire tud figyelni, ezek kielégítésével nem tud várni. Felnőttel való elég jó kapcsolat esetén lassan kialakul nála a késleltetés képessége, hogy várni tudjon szükségletei kielégítésével, képes legyen a másikkal igazítani igényeit, és erre a teljesítményre idővel erős frusztráció nélkül is képes. Miközben fontosak saját igényeink, kialakul a másik emberhez való igazodás is, és ez olyan képességünk, ami emberi kapcsolataink hatékonyságát segíti.

Frusztráció tűrés, alkalmazkodás

A frusztráció kellemetlen belső állapot, amit az akadályoztatás, elakadás vált ki. *Maslow* (2003) szerint a méhen belüli életben a gyermek minden szükséglete kielégül, nincsenek frusztrációk, és megítélése szerint az első éveknek is ugyanolyan módon kielégítőnek és frusztrációmentesnek kellene lennie. A korai években törekedni kell arra, hogy a gyermeket ne érje sok frusztráció, akadályoztatás, de szinte lehetetlen, és nem is kell ezt teljesen kiiktatni. Szükségszerűen vannak olyan alkalmak, helyzetek, amikor a gyermek ezt átéli. A felnőtt bizonyos esetekben korlátozza a gyermek viselkedését, akaratát, vágyait, mert azok neki, másoknak, a kultúra szabályainak ártanak. A korlátozást a felnőtt oldaláról úgy lehet tekinteni, mint a gyermekveszélyt elővételező féltését. Azért teszi ezt a felnőtt, mert szereti a gyermeket, és szeretné elérni, hogy bizonyos szabályok betartásával képes legyen alkalmazkodni másokhoz, és így mások is elfogadják, szeressék őt. A gyermek védelme, biztonsága érdekében hűz kereteket, határokat. Ez a gyermek számára pillanatnyilag gát, de a felnőttel való szeretetkapcsolatban, a határok kényszerű betartása közben megtanulja elviselni az

ezzel járó belső rossz érzést. A jó szabályozás során adódó frusztrációtól a gyermek erősebbé válik. Az életünk során sokszor kerülünk olyan helyzetbe, amikor akadályoztatva vagyunk, frusztrációt kell megélnünk. Fontos, hogy kibírjuk ennek fájdalmát, terhét. A kialakult frusztrációs tolerancia képessége védelmet nyújt számunkra. A gyermek, akire mindent ráhagynak, akitől mindent elfogadnak, akit még szükséges esetekben sem korlátoznak, nem él át sok frusztrációt, a frusztráció teljes hiánya pedig veszélyes. A korlátozás a korai években elkerülhetetlen, és az emiatt fellépő frusztráció pozitív szerepet kap, mert alkalmazkodási erőfeszítésre készíteti a gyermeket, változatos adaptációs formák elsajátítására ösztönözi őt. Jó érzelmi klíma, elfogadás, biztonság esetén a korlátozásra elég a szó, a tekintet alkalmazása a kívánt viselkedés betartatásához.

Ellenállóképesség

A gyermek és az őt ellátó környezet interakciója nyomán olyan belső változások bontakoznak ki a fejlődő gyermekben, melyek kialakítják, megnövelik ellenállóképességét. Idegrendszerének fejlődése nyomán erősödnek a gátló folyamatok. A gyermek a számára szeretett személy kedvéért képes lesz várni ösztöntörekvéseivel, igényeivel. A fontos másik szeretetének megtartása érdekében igyekszik alkalmazkodni az ő elvárásaihoz, és lemondani a kedvéért arról, amit ő helytelenít. Idővel ellen tud állni a külső világ csábításainak és saját ösztön-készítetéseinek.

Belátás

Az ellenállóképesség megerősödésével, a felnőtt modellel való azonosulás nyomán, valamint a mindennapok tapasztalatainak hatására fokozatosan kialakul a gyermekben annak belátása, hogy akkor jár jól, ha a felnőtt elvárásainak megfelelően cselekszik. Ez a belátás lassan motivációjának részévé válik. Ez a képesség már a korai években fejlődésnek indul, de inkább csak hároméves kor után lehet számítani arra, hogy ez a belső készítés, motiváció valóban működik a gyermeknél.

Empátia

Az empátia a másik ember megismerésének, megértésének sajátos módja. Amikor képesek vagyunk a másik emberben adott belső történéseket (érzések, vágyak stb.) önmagunkban – a beleélés segítségével – megjeleníteni. Ez a képesség minden ember számára adott potenciál, amit a korai évek történései tudnak kibontani, és valóságos

képességgé csiszolni. Az empátia döntően a nem verbális közléseken nyugszik, de a beszéd elsajátításával ez a csatorna is a gyermek és környezete rendelkezésére áll. A korai ellátás alapvetően a gyermeket ellátó felnőtt empátiás készségére épül. Ez az empátiás megértés kell ahhoz, hogy az adott fejlődési fázisban a felnőtt jól egészítse ki a gyermek még hiányzó énfunkcióit. Az empátia fejlődése szempontjából kiemelt jelentősége van a felnőtt modellnek, és kiemelt időszak a kisgyermekkor utánzásos, azonosulásos fejlődési időszaka.

Autonómia, a függés fokozatos feladása

A korai éveket a gyermek testi-lelki kapacitásainak hiányai miatti erős függés jellemzi. Ahogy a felnőtt támogató nevelői beavatkozásai nyomán a gyermek belső struktúrái, készségei, képességei, önállósága, autonómiája erősödnek, egyre inkább csökken a felnőttől való függés, a gyermek másoknak való kiszolgáltatottsága. Elindul a felnőttől való leválás folyamata, ez azonban a korai időszakban még éppen csak megkezdődik. A hároméves korig tartó időszakot úgy is nevezik, hogy „ölelj magadhoz” korszak; a gyermek igénye még a szoros kapcsolat, a függés. Ugyanakkor a korai években születnek meg a gyermekben azok a belső kapacitások, melyek nélkül nem történhet meg a függés feladása, a saját, önálló, autonóm állapot elérése. (Pl. önállóság a mozgásban, a beszéd elsajátítása, önkiszolgálás, önellátás készségei, érzelem- és viselkedésszabályozás, személyiség-alapok kiépülése stb.).

A kommunikáció, interakció kezelésében fontos készségek

A kommunikáció, az interakciók megfelelő kezelése döntő módon meghatározza kapcsolatainkat. Az ehhez szükséges képességek is a korai időben, a gyermek–felnőtt kapcsolatban bontakoznak ki. E képességek harmonikus vagy problémás minősége is döntően a felnőttel folytatott interakciók, kommunikáció minőségétől függ. Ebben a relációban tanulja meg a gyermek, hogyan kell kapcsolatot kezdeményezni, reagálni a másokra, részt venni abban, hogyan lehet megszakítani, lezárni azt. A felnőttel való interakciók során megtanult kapcsolatkezelési ügyességeket, rutinokat a gyermek társainál is megpróbálja alkalmazni. Igaz, hogy egy kisgyermek még nem teljes mértékben közösségi lény, de már ebben a korban is tapasztalhatók bizonyos társas akciók. Látható, hogy a kisgyermek kapcsolatot kezdeményez a társával, vagy elfogadja annak közeledését. Van, akihez vonzódik, keresi a társaságát, míg mástól inkább elhúzódik. Bizonyos esetekben már össze tudja hangolni akcióit a másikkal. Van, amikor elfogadja a másik gyermek akaratát, engedelmeskedik neki, és van, amikor saját elképzelését akarja a másikkal elfogadtatni. Zajlik a kommunikáció,

interakció, a kapcsolatok kezelése. Koruknak megfelelő szinten, de gyakorolják szociális ügyességüket. Eközben adódnak konfliktusok is, hiszen még csak most tanulják az egymáshoz illeszkedést. Lassan, lépésről lépésre ügyes megoldások épülnek be a gyermek viselkedéskészletébe, melyekkel egyre jobban kezeli kapcsolatait, idővel elég jól boldogul az adódó súrlódások oldásával is. A felnőtt mindehhez segítő módon a gyermek rendelkezésére áll. Támogatja őt abban, hogy társas kapcsolatainak kezelésében jól boldoguljon, hatékony lehessen e téren is. A kisgyermeknevelőnek, ahhoz, hogy a gyermeket ebben segíteni tudja, figyelnie kell csoportjában a társas kapcsolatok minőségére: milyen kapcsolatkezelési minták jelennek meg a csoportban, milyenek a másikkal való bánásmód technikái, annak kulturáltsága stb. A gyerekek között zajló társas interakciók, kommunikáció megfigyelése során a nevelő számára láthatóvá válik az egyes gyermekek szociális ügyessége, kapcsolatuk más gyermekkel. Az így szerzett tapasztalatai meghatározzák a gyermekkel kapcsolatos nevelői feladatait is.

Kooperáció

Az ellátás során a felnőtt az első pillanattól igényelje a gyermektől az aktív részvételt, az együttműködést. Kezdetben ez annyit jelent, hogy a felnőtt megvárja, amíg a gyermek kinyitja a száját, és csak akkor adja neki az ételt vagy az italt. Megvárja, míg a csecsemő ellazítja az izmait a ruha felvételénél stb. Ha a felnőtt folyamatosan számít és épít a gyermek együttműködésére, megengedi neki, hogy amit képességei már lehetővé tesznek, azt meg is tehesse, akkor kialakul az együttműködés, a kooperáció képessége a gyermekben. Képesse válik a másik emberrel való közös, egymáshoz igazított, kölcsönös cselekvésre. Ez a képesség a felnőttel való tevékenység során, az ő kedvéért jön létre, majd megjelenik más tevékenységekben, illetve a kortársakkal közös akciókban is.

Alkudozás

A felnőtt–gyermek kapcsolat első éveiben jelen van az alkudozás. A felnőtt elvárása és a gyermek igényei gyakran eltérőek. A gyermek, alkudozással igyekszik érdekeinek érvényt szerezni. Meg kell tanulnia, hogy nem minden alku tárgya. Itt is, mint a dac, a különböző konfliktusok esetén fontos, hogy a felnőtt viselkedésében, nevelésében a megengedés és az erő egyaránt adott legyen. Jó kapcsolatban a felnőtt tekintettel van a gyermek igényeire, és amennyiben lehet, megengedő. Ugyanakkor a korai években a felnőtt jelöli ki a gyermekkel kapcsolatos történések határait, kezeiteit, és van, amikor nem engedhet az alkudozásnak, éppen a gyermek érdekében.

Az élet első éveiben tapasztalja a gyermek, hogy hol vannak a határai, és kezdetben túllépi, szétfeszíti a kereteket, határt sért. A felnőtt reakciói, szabályozása nyomán lassan kialakul az a képessége, hogy jól érzékeli a határokat, és megtartja azokat. Érti a mértéket a tekintetben is, hogy képviseli saját érdekeit, de tekintetbe veszi a másik elvárásait, és ha kell, alkalmazkodik, igazodik a másikhöz. A felnőtt segítségével a gyermek így idővel képessé válik a társas kapcsolatokban fontos keretek, határok, érdekek kezelésére. Az alkudozás képessége a megfelelő mértéket megtartva később is jól jöhet életünk során, része az egészséges érdekérvényesítésnek.

Dominancia és alárendelődés a kapcsolatokban

A gyermek társakkal kapcsolatos viselkedését figyelve a felnőtt számára láthatóvá válik, hogy mi jellemzi e téren a gyermeket. Domináns, vagy inkább elfogad, vagy éppen visszahúzódik társas helyzetben. E viselkedés mögött állhatnak a gyermek hozott temperamentum-jellemzői (impulzív, érzelmvezérelt, erős aktivitás stb., vagy éppen zárkózottabb alkat), de lehet az ok a szülő, nevelő rossz szabályozása. Találkozhatunk olyan gyermekkel, aki kicsi léte – mintegy szereptévesztett módon – átveszi az irányítást a szülők felett. Ez azonnali és későbbi problémák generálója lehet. Feszültséget hoz a kapcsolatba, ugyanakkor a gyermeket is megterheli ez a nem rá szabott, az ő belső kapacitásait messze meghaladó szerep. Ugyanígy, ha a szülő vagy nevelő túlszabályoz, nincs tekintettel a gyermek visszafogottabb személyiségére, azt éri el, hogy a gyermek még inkább „becsukódik”.

Bármi is legyen az oka annak, hogy a gyermek társas viselkedése egyik vagy másik végpontra látható, a nevelő feladata, hogy segítő, korrektív módon beavatkozzon. A kevésbé aktív, visszahúzódó gyermeknek támaszt, segítséget kell adni, hogy teret kapjon. A mások fölé emelkedő, domináns viselkedésű gyermeknél pedig arra kell törekedni, hogy adjon lehetőséget kevésbé erőteljes társainak bizonyos helyzetekben szóhoz jutni, kicsit domináns pozícióba kerülni. A dominancia és a másikkal való alárendelődés képessége, illetve ezek jó egyensúlya egyaránt szükséges ahhoz, hogy emberi kapcsolataink kezelésében jól boldoguljunk, és ne mérgezzék meg azt a másikkal szemben ébredő rossz érzések.

Barátság, versengés

Bár a barátság és a versengés is az élet későbbi időszakában lesznek dominánsak, csíráik már a korai években is megmutatkoznak, a felnőtt pedig igyekszik nevelői munkája során ezeket is támogatni, alakítani. A bölcsődei csoportban mód van a gyermekeknek arra, hogy tapasztalatokat gyűjtsenek a barátságok formálásában. Két

és félévesen olyan kapcsolatokra tehetnek szert a kortársközösségben, amelyek kezdetleges formában ugyan, de tartalmazzák az idősebb gyermekek és a felnőttek szociális interakcióinak minden alaptulajdonságát: a figyelem fenntartását, a szerepcserés társalgást, a kölcsönös válaszkészséget. Ehhez a nyelv elsajátítása nagyon sokat ad hozzá. A játék is sokban segíti a barátságos kapcsolatok kialakulását.

Ugyanígy a másikkal való versengés csírái is megfigyelhetők már a korai társas kapcsolatokban. Sok esetben a felnőtt figyelméért zajlik a versengés, és van, amikor egy bizonyos cselekvés során igyekeznek megelőzni a másikat.

Érdeklődések, konfliktusok kezelése

A kisgyermekre az „ego”-üzemmód jellemző. Ő még csak egy nézőpontot ismer, a magáét. Ez nem önzés, csupán arról van szó, hogy értelme még nem teszi őt alkalmassá arra, hogy más nézőpontját a magáéval egy időben mérlegelni tudja. A decentralálás képessége majd a fejlődés során, fokozatosan alakul ki. Mindemellett a gyermek szinte a születése pillanatától megtapasztalja, hogy az ő érdeke és a környezet érdekei nem mindig azonosak. Kezdetben a felnőtt – a gyermek korára, esendőségére, éretlenségére tekintettel – igazodik a gyermekhez. A fejlődés, növekedés során a gyermek egyre aktívabbá válik, nagyobb teret igényel cselekvésének, miközben sok, számára veszélyes, ártó dolgot még nem lát, nem érzékel. A felnőtt ezért kénytelen őt akadályozni, így az érdekellentétek fölerősödnek, érdekeik ütköznek, konfliktusok alakulnak ki közöttük. Az ilyen helyzetek sűrűbbé válása összefüggést mutat az énejlődéssel. Az én-élmény megszületése feszültséget hoz létre, amit gyakorlással, a cselekvés síkján tud feloldani a kisgyermek. A harmadik életév derekától az ént úgy tudja gyakorolni, ha képviseli saját akaratát, ami sokszor eltér a felnőtt akaratától. Az én vagyok egyenlő azzal, hogy én csinálom. A környezet ezt nehezen viseli, akaratossnak tekinti a gyermeket, pedig csak az én-élményt gyakorolja. Úgy tűnik, mintha lázadna a felnőtt ellen, pedig akaratával csak a másiktól való különválását akarja megtapasztalni. A kisgyermek elképzeléseit a felnőttek sorozatosan letilthatják, mivel:

- sok mindent akar, sok mindent szeretne, azonban testi alkata, ügyessége határai korlátot szabnak cselekvésének;
- a felnőtt elvárásai (különösen kezdetben) meghaladják a gyermek aktuális fejlettségének szintjét;
- a felnőtt korlátozza a gyermek cselekvéseit, mert életveszélyes vagy veszélyes az, amit akar;
- korlátozzák cselekvését egy sor civilizációs rendszabály miatt is.

A gyermeket ekkor sorozatban éri a kudarc. Szándékai, vágyai akadályoztatva vannak. A motivált cselekvés kudarcba fullad, kínos feszültség keletkezik: elakadás, tehetetlenség. Ez az énéjlődés jellegzetes konfliktusa, szükségszerű velejárója. Nem képzelhető el olyan környezet, amelyben a fejlődő gyermek cselekvései ne ütköznek korlátokba. A frusztráció, regresszió, agresszió viselkedési egység a harmadik életév második felétől az ötödik életévig tartó dackorszak. Ez az én-élmény, az én érvényesítésének az időszaka. A gyermek mintha függetlenedni akarna, pedig még nagyon is szorosan kötődik a felnőtthez, nem függetlenedni akar, hanem önálló lenni. Dacreakciói nem a szembenállást hangsúlyozzák, hanem az én gyakorlását (*Mérei és Binét, 2006*).

Enyhíti ezt az időszakot a gyermek–felnőtt közötti jó kapcsolat, a következetesség a nevelésben, szabályozásban, a gyermek akarati megnyilvánulásának okos figyelembevétele, ha a felnőtt nem méretezi elvárásait a gyermekkel szemben, ha nem szabályozza eltúlzott mértékben. Ott és annyit kér, amit egy kisgyermek teljesíteni tud.

Az érdekek összehangolásának, a konfliktusokkal való bánni tudás képességének egészséges kibontakozása feltételezi a korai években a felnőtt folyamatos jelenlétét, kontrollját, reflektáló, visszajelző nevelői beavatkozásait. Ekkor a szabály még döntően külsőként van jelen, még nem biztos, hogy a gyermek ismeri azt, nem biztos, hogy képes betartani. Ezért még szükség van arra, hogy a gyermekek közötti érdekselem, konfliktus esetén a felnőtt valamilyen szinten beavatkozzon. Szerencsés a megelőző emlékeztetés, amikor a felnőtt előre elmondja az adott helyzetben elvárt szabályt olyankor, amikor előre látható, várható a konfliktus kirobbanása. Ha a gyermek nem tudja a szabályt, még nem képes megtartani, akkor – vita esetén – érdemes a felnőttnek egyszerűen elmondani azt. Ha már feltehetőleg tudja a szabályt a gyermek, és azok megtartására belső kapacitásai is meglennének, de aktuálisan mégsem akarja a konfliktust jól megoldani, akkor a felnőtt valamilyen jelzéssel (tekintet, odafigyelés, arcmimika stb.) mintegy figyelmezteti a gyermeket, hogy viselkedése rossz irányt vett. Lehetőséget ad neki a korrekcióra. Ha ez sem elég, akkor tevőlegesen is beavatkozik, és érvényt szerez a megfelelő viselkedésnek. Nem érdemes mindig és rögtön belépni a felnőttnek a gyermekek közötti konfliktusokba, ez is egy tanulási folyamat, ez is gyakorlással csiszolódik.

Az emberi kapcsolatok során fejlődő, gyakorolható társas képességek kívánatos formában való kidolgozása érdekében a kisgyermeknevelő feladata megfigyelni, hogy a csoportban lévő gyermekek e téren hogyan boldogulnak. A nevelő beavatkozásai azt szolgálják, hogy ezek a szociális rutinok a közösség, a kultúra értékrendjét követő módon formálódjanak. Ennek sikerét saját mintája, a folyamatosan jelenlévő kontroll, továbbá a szükséges korrekció képes biztosítani.

A társas kapcsolatok segítségével megszülető további képességek

Szociális összehasonlítás képessége

Ahhoz, hogy önmagunkról belső képet alakítsunk ki, szükségünk van környezetünk rólunk szóló visszajelzéseire, valamint arra is, hogy magunkat másokkal összehasonlítva kapjunk önmagunkról információt. A szociális összehasonlítás képességében a kortársak fontos szerepet játszanak. A kortárs csoportban szerzett tapasztalatok segítik a gyermekeket, hogy megismerjék erősségeiket és gyengeségeiket. A gyermekek önmagukat, saját tulajdonságaikat a csoportjukon belül, a többi gyermekhez, azok tulajdonságaihoz hasonlítva érzékelik. A kortársakkal való interakciók során szerzett tapasztalat nagymértékben meghatározza gyermekek önmagukról kialakított képét és az önértékelést. Éppen ezért a kisgyermeknevelő igyekszik minden gyermeknek a csoportban elfoglalt pozícióját úgy segíteni, hogy a szociális összehasonlítás ne jelentsen a gyermek számára folyamatos leértékelődést.

Realitásérzék

A legkisebbeknél még az ösztön dominanciája és az örömev érvényesül. A felnőtt szabályozó tevékenysége azonban időről időre szembesíti a gyermeket a valósággal, a realitással. A gyermek autonómiájának gyarapodásával, az ösztön egyeduralmának feladásával fokozatosan teret kap a gyermek viselkedésében az a törekvés, hogy számol a realitással. A környezet által közvetített realitás beépül a gyermek énjébe, és a kibontakozó realitásfunkció akaratlanul is cselekvéseinek ellenőrzésére készíti őt. A realitásérzék, realitás-elv kibontakozása hosszú folyamat, ami a korai években kezdődik meg, és igazán az iskoláskor kezdetén válik dominánssá.

Önvédelem

A felnőtt segítségével beépülő tilalmak, szabályok egyszersmind a gyermek önvédelmének részei is. A gyermek – ahogy egyre inkább képessé válik a szabályok megtartására – már el tudja kerülni, hogy a fizikai vagy a szociális térben sérelmeket szenvedjen el, magának vagy másnak ártson.

A szocializációs folyamatban a környezet szabályaihoz való alkalmazkodás, a tilalmak, szabályok beépítése és működése mozgatja a gyermekben a veszélyelhárító, énvédő technikák kiépülését is. Ezek a technikák a szorongás, a veszélyérzet

csökkentését, a gyermek magatartásának a szociális elvárásokhoz való igazodását szolgálják, a reális életvezetésben segítik őt, míg más – esetleg pozitívabb – alkalmazkodási technikái nincsenek. Mindegyik elhárítási mód a korai évek szocializációs folyamatában tanulható meg, ám az, hogy később milyen önvédelmi mód válik dominánssá, leginkább a személyiség korai szociális tanulása által kibontakozó elhárító típustól függ, amit pedig a szülők, nevelők nevelési attitűdje formál (*Bagdy, 2004*).

Belső értékrend

A szocializáció során a gyermekben kiépülő képességek segítségével (utánzás, azonosulás, interiorizáció stb.) megindul egy hosszú folyamat, melynek során a gyermek magába építi a környezete által közvetített értékeket, normákat, szabályokat és létrehozza saját, stabil értékrendjét. Ez már belülről irányítja, jó sínen tartja viselkedését. A korai években ez a folyamat alapozódik meg, amely azután egy hosszú építkezési folyamatában teljesedik majd ki.

A társas kapcsolatok nyomán kialakuló szociális kompetenciák jelentősége egyéni és közösségi szempontból

A korai években indul meg a szocializáció, ekkor indulnak fejlődésnek a gyermeknek azok a képességei is, melyek a közösségbe való beilleszkedését sikeressé tehetik. A gyermek az ösztönös viselkedéstől eljut a szocializált viselkedésig.

A szocializáció individuális funkciója azt fejezi ki, hogy a gyermekben – optimális feltételek mellett – meghatározott sorrendben (az idegrendszer, a pszichés funkciók, kapacitások fejlődésének megfelelően), a felnőtt támogató segítségével nyomán kibontakoznak a társas kompetencia különböző képességei, jó szociális rutinok, szociális ügyesség, beépülnek a szükséges szabályok, különböző értékek, normák. Ezek segítségével a gyermek majd viszonylag zavarmentesen be tud illeszkedni a számára aktuálisan adott környezetbe, közösségekbe.

A sikeres szociális készségek, kompetenciák nemcsak a gyermek társas kapcsolatokban való hatékonyságát biztosítják, hanem döntő mértékben meghatározzák a gyermek testi és mentális egészségét is. Mindazok a szociális készségek, belső erők, melyek a szocializáció folyamatában a gyermekben kibontakoznak – bizalom, szeretetreméltóság érzése, empátia, altruizmus, érdekérvényesítés, elfogadás, belátás, önállóság, önkontroll, konfliktusmegoldó képesség stb. –, a gyermek pszichés

ellenállóképességének legfontosabb biztosítékai. Nehéz helyzetekben ezek a belső kapacitások segítik az embert, ezek segíthetik, hogy még nehéz vagy kritikus helyzetekben is működőképes maradjon, és azokba ne betegedjen bele.

Irodalom

- Allen, J. – Fonagy P. – Bateman, A. (2011): Mentalizáció. Oriold és Társai Kiadó, Bp.
- Bagdy Emőke (2004): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Cole, M. – Cole, S. R. (2001): Fejlődéslélektan. Osiris Kiadó, Bp.
- Dornes, M. (2002): A kompetens csecsemő. Pont Kiadó, Bp.
- Elekes Mihály (szerk.) (1993): Egy érintetlen dimenzió. Jegyzet belső használatra.
- Erikson, E. H. (1984): A fiatal Luther és más írások. Gondolat Kiadó, Bp.
- Fonagy, P. – Target M. (2005): Pszichoanalitikus elméletek. Gondolat Kiadó Bp.
- F. Lassú Zsuzsa (szerk.) (2011): Gyermek mentálisan sérülékeny családokban. Kézikönyv pedagógusoknak. ELTE Eötvös Kiadó, Bp.
- Gerhardt Sue (2009): A szükséges szeretet. Oriold és Társai Kiadó, Bp.
- Goleman, D. (1997): Érzelmi intelligencia. Háttér Kiadó, Bp.
- Claus G. – Hiebsch, H. (1980): Gyermekpszichológia. Akadémia Kiadó, Bp.
- Kopp Mária (2008): Magyar lelkiállapot. Semmelweis Kiadó, Bp.
- Kósa Éva (2001): A szociális fejlődés alapkérdései In.: Oláh Attila – Bugán Antal (szerk.): Fejezetek a pszichológia alapterületeiről. ELTE Eötvös Kiadó, Bp.
- Kökényei Gyöngyi (2006): Személyiségpatológiák. Kézirat.
- Kulcsár Zsuzsanna (2006): Korai személyiségfejlődés és énfunkciók. Argumentum Kiadó, Bp.
- Maslow, A. (2003): A lét pszichológiája felé. Ursus Libris, Bp.
- Mérei Ferenc – Binet Ágnes (2006): Gyermeklélektan. Medicina Kiadó Zrt, Bp.
- Oatley, K. – Jenkins, J. (2001): Érzelmek. Osiris Kiadó, Bp.
- Oláh Attila (2006): Érzelmek, megküzdés és optimális élmény. Trefort Kiadó Bp.
- Ranschburg Jenő (1984): Szeretet, erkölcs, autonómia. Gondolat Kiadó Bp.
- Seligman, M. E. P. (2008): Autentikus életöröm. Laurus Kiadó, Győr
- Vajda Zsuzsanna (2006): A gyermek pszichológiai fejlődése. Helikon Kiadó, Bp.

BIMBÓ ZOLTÁNNÉ

NEHÉZ HELYZETEK KEZELÉSÉNEK PEDAGÓGIÁJA

A téma határainak kijelölése

A kisgyermekkel töltött idő nem mindig móka és kacagás. Vannak nehéz helyzetek otthon, és a bölcsődei csoportban is, melyek gondot okozhatnak a gyermeket ellátó felnőttnek: amikor a gyermek sír, fél valamitől, összevesznek egy játékon, és agresszív jelenetre kerül sor, undorodva köpi vissza az ételt, rosszul alszik. Türelemmel, szeretettel, jó nevelői módszerek, eszközök segítségével, a gyermek és az őt ellátó felnőtt közötti jó kapcsolat esetén ezek viszonylag megnyugtató módon megoldhatók, megoldódnak. A problémák e köre legtöbbször reaktív: a gyermeknek adott szituációban egy aktuális történésre adott reakciói ezek, melyek akkor és ott megoldódnak, gyakran a felnőttek segítségével.

Produkálhatnak a gyermekek ugyanakkor olyan ijesztő, szinte már patológiásnak tűnő viselkedést is, melyekkel csak nagyon nehezen boldogul a felnőtt. Egy „elég jó” szülő, bölcsődei kisgyermeknevelő érzékeli, ha az észlelt probléma már túllépi az elfogadható határt, a probléma mélyebb, elhúzódóbb, a gyermek viselkedése, és annak intenzitása az adott konkrét helyzetből, szituációból nem érthető, nem magyarázható, ahhoz képest „elméretezett”, és a helyzet nem oldható meg az általában alkalmazott rutineljárásokkal. A korai években leggyakrabban előforduló, nevelési nehézséget okozó gondok alvás, étkezés terén jelentkeznek, problémát jelezhet a nagyon intenzív cumizás, önkielégítés, az erős félelem, a tartós rossz kedélyállapot, az agresszió. Fontos rögzíteni, hogy bizonyos szintig ezek mindegyike a fejlődés természetes velejárója is lehet, de egy ponton túl már nehéz helyzetnek minősül.

A pedagógiailag nehéz helyzetnek minősülő esetek köre

Az e körbe tartozó problémák:

- előfordulnak normál fejlődésű, átlagos családban élő kisgyermeknél és bölcsődében is;
- intenzívebbek, elhúzódóbbak a kisgyermeknél időként előforduló problémás helyzetekhez képest;
- nem köthetők kizárólag a már diagnózissal rendelkező, sajátos nevelési igényű kisgyermekhez;
- nem tartoznak ebbe a kategóriába azok a nehéz helyzetek sem, melyeknek tünetei már bizonyos pszichés problémák gyanúját vetik fel. (Az ilyen esetekben komoly szakmai segítség szükséges gyermeknek, szülőnek, kisgyermeknevelőnek egyaránt.)

A gyermek viselkedésében érzékelhető, a természetes mértéket már túllépő, de még nem kóros problémák:

- feszítő, kellemetlen érzéseket váltanak ki mind a felnőttből, mind a kisgyermekből;
- megterhelik a felnőtt–gyermek kapcsolatot, ebből fakadóan zavart okozhatnak a gyermek harmonikus fejlődésében is;
- gyermekközösségekben az ilyen probléma nemkívánatos minta, megterheli a csoport légkörét, és ronthatja az optimális nevelői környezetet, a többi gyermek rovására jócskán lekötheti a kisgyermekvelő kapacitását.

A felnőtt általában motivált a nehéz helyzetek indukálta zavar megszüntetésére. A csecsemő- és a kisgyermekkor a személyiségfejlődés kitüntetett időszaka, történései, mintázatai meghatározók. Az e korban jelentkező, tartósan fennálló nehézségeknek következményei lehetnek. Fontos, hogy a felnőtt akkor találjon megoldást a bajokra, amikor azok megjelennek, mivel:

- sérülékennyé válhat a gyermek későbbi terhelések nyomására kialakuló betegségre, ha problémáit megnyugtató módon nem oldották meg keletkezésekor;
- a tartósan fennálló, rosszul megoldott vagy megoldatlan problémák zárványként megmaradnak, és hasonló helyzetben belobbannak, súlyosbítva az egyén aktuális helyzetét;
- a felnőtt felelős a kisgyermek egészséges fejlődéséért, a gyermekben rejtező majdani felnőtt ember egészségéért is;
- a felnőttnek kell lépéseket tenni, nem várható el, hogy egy kisgyermek fordítson a problémás helyzeten.

A problémák besorolásának nehézségei

A normalitás problematikája

Az, hogy az emberi viselkedésben mi tekinthető normálisnak, nagyon változó; függ a kortól, életkortól, helyzettől, kultúrától, szubkultúrától, az egyén belső állapotától stb. Kisgyermekkorban sok olyan viselkedés mondható még normálisnak, ami nagyobb gyermek vagy egy felnőtt esetében már abnormális, kóros. Az agresszió pl. bizonyos helyzetekben természetes módon jelenhet meg még ekkor (kistestvér születése, bölcsődébe kerülés, a családban valami okból adott magas feszültség nyomására stb.). Ilyen esetekben inkább az tekinthető abnormálisnak, ha a kisgyermek nem reagál ezekre a helyzetekre. Az más kérdés, hogy a megjelenő agresszióval adekvát módon kezdeni kell valamit, de normális a gyermek reakciója, hisz érzékeli, meg- és átéli a körülötte történő eseményeket.

Szubjektív megítélés

Gyakorta a felnőttek saját nézőpontjukból ítélik meg a picik viselkedését. Így pl. abnormálisnak vélik, ha a játszótéren a gyermek lelöki motorjéről a társát, aki elvette tőle azt. Egyesek nem tekintik normálisnak a kisgyermek túlzott kötődését az édesanyához, a csip-csup dolgokra adott erős dacreakcióikat, az önzőségét, a mérhetetlen kíváncsiságát, mozgékonyágát stb. Kórosnak vélik esetenként azt is, ha a gyermek még nem tart a fejlődésben ott, ahol hasonló korú társa.

Kórossá minősítés

Tapasztalható néhány felnőtt részéről, hogy az általa nehezen kezelt problémát kórosnak vélelmezi. Meglehet, hogy ennek hátterében a saját felelősség áthárítása áll. A felnőtt véltlennek tünteti fel magát, nem okozója, inkább szenvedő alanya ennek a patológiásnak vélt helyzetnek. Ez a magatartás veszélyes, könnyen önbeteljesítő jóslatként működhet, segítség helyett jócskán megnehezíti, megterheli, és rossz irányba viszi a gyermek fejlődését.

Kényes a határ

Az élet korai éveiben minden képlékeny, minden a mozgás, fejlődés állapotában van. Ezért nehéz pontosan megmondani, hogy egy-egy probléma meddig tekinthető a fejlődés természetes velejárójának, ami elcsitul, és hol van az a pont, amikor a nehézség megoldásában a gyermeknek segítségre van szüksége, illetve hol az a határ, amikor már átcsúszni látszik a probléma egy másik zónába, ami már speciális, terápiás beavatkozást igényel. Ezért mindig alaposan át kell gondolni a gyermeknél tapasztalható problémás viselkedés hátterét, hogy nem a korai években megjelenő és később manifesztálódó bajok előjelzője-e.

A problémás helyzet kezelésének általános szempontjai

Észlelés

Szükséges a gyermek viselkedésében megjelenő problémák időben történő észlelése. Különösen fontos ez bölcsődei csoportban, ahol egy időben több gyermek ellátása is zajlik. A látványos akciókat produkáló, pl. agresszív, ellenálló, dacos, nagyon mozgékony gyermek zavaró viselkedése valószínűleg gyorsan feltűnik a kisgyermeknevelőknek. Ellenben egy félénk, szorongó, szociális téren gondokkal küzdő kisgyermek problémája már lehet, hogy később kerül felszínre, hisz nem olyan feltűnő, zavaró, pedig előfordulhat, hogy nagyobb szüksége van a felnőtt segítségére, mint zajos társának. Sokat segít ez esetben is pl. a fejlődési napló, így az esetleges probléma észlelése, rögzítése időben történhet meg. Fontos, hogy a kisgyermeknevelő ne egyszer megjelenő problémát rögzítsen, hanem a gyermek viselkedésében jellemzően megjelenő eltéréseket.

Értelmezés

A probléma észlelésén túl elengedhetetlen, hogy a nevelő törekedjen a gyermek viselkedésének megértésére, legyenek kérdései, és igyekezzen feltárni annak okát, hátterét. Ez gyakran hiányzik a felnőttek részéről, meglegszenek a felszín rendezésével, és nem keresik az okokat. Ahhoz, hogy a felnőtt értelmezhető, valós képet kapjon a kisgyermek nem megfelelő, feszültséget okozó viselkedésének hátteréről, elegendő információt kell feltárnia, összegyűjtenie és elemeznie. Tudnia kell, hogy mi zajlik a gyermekben és körülötte, mi az, vagy mik azok a dolgok, amelyek már

meghaladják a gyermek kapacitását, teherbíró képességét. A felnőtteknek át kell gondolniuk azt is, hogy mivel és kivel lehet a gyermeket megtámogatni, mivel és hogyan lehet megbillent egyensúlyát visszaállítani. Nehéz helyzeteket produkáló kisgyermekes esetében tehát sok dolgot kell egy időben látni, értelmezni. Nincs recept a különböző problémás helyzetekre, de vannak általános szabályok az azonnali válaszlempésekre. Például, ha egy kisgyermek gyakran mutat erős félelmi reakciókat, akkor a pillanatnyi, azonnali tennivaló az ő megnyugtatása (ölbe venni, átölelni, szóval, simogatással lecsendesíteni). A hosszabb távú, hatékony megoldáshoz ennél többre van szükség, mert a gyermek problémája mögött több dolog is meghúzódhat. Pl. egy kislány napokon át visszatartja a székletét, viselkedésén érezni, hogy az anyával való kötődése problémás (a kislány odafut idegenhez és átöleli; ha anyja kicsit késik, ettől nagyon zavarttá válik). Az édesanyával való beszélgetésből kiderül, hogy a kislány hat hónapos korában az anya és a nagymama erővel szedték ki a székletet a kislány végbeléből (ez erőszakos beavatkozás a legfőbb védelmező részéről a bizalom kibontakozásának idején). Az anya is szorulásos volt gyerekkorában. Most az anya és a nagymama is aggódva figyelik a kislány ürítéssel kapcsolatos kínlódását, több generációs pánik veszi körül az ürítést. Az anya, hogy a széklet rendben legyen, hogy elegendő mennyiségű étel menjen be, eteti az egyébként már önállóan enni tudó kislányt. A példa alapján látható, hogy összetett háttér rajzolódhat ki egy aktuális probléma okainak feltérképezése során. A gyermek aktuális viselkedése – életkorából, függőségéből, fejlettségéből, éretlenségéből, korábbi történésekből, családi háttérének milyenségéből stb. – adódóan, mindig egy bonyolult kontextusba ágyazott. A gyermek egy-egy problémás viselkedési-érzelmi akciója valamilyen folyamat részeként ragadható meg, és nem lehet azt mindig egy aktuális ok-okozati összefüggésre redukálni. A problémák háttérében rendszerint több ok, cirkuláris jelenségek, aktuális és/vagy időben korábbi események, örök állnak, illetve a gyerekek ugyanazt a problémát nagyon más módokon jeleníthetik meg, és ezzel a nevelőnek tisztában kell lennie.

A beavatkozás irányának kijelölése

A gyermek problémás viselkedését előhívó és a háttérében álló információk összegyűjtése azért lényeges, mert ez szabja meg a további teendőket. A háttér ismerete nélkül még az sem tisztázott, hogy egyáltalán a beavatkozás kire irányuljon (gyerekre, anyára, a kisgyermeknevelő stílusára stb.). Ha sikerül a feltételezett okokat feltárni, összegyűjteni, értelmezni, akkor nyílik esély arra, hogy ne vaktában válaszszunk megoldást, hanem a probléma lényegét érintő segítséget tudjunk nyújtani. Ehhez azonban a gyermeket körülvevő felnőttek közötti, a problémát feltáró, elemző konzultációra van szükség. Átgondolandó, hogy a probléma kapcsán hol vannak a

szülők, a kisgyermeknevelők vagy más bölcsődei szakdolgozók kompetenciáinak határai; hol az a pont, amikor a gyermeknél tapasztalható probléma már más szakterületek bekapcsolását is szükségessé teszi. Szükséges a kontroll nemcsak a begyűjtött információk esetében, de az elkezdett beavatkozás kapcsán is. A beavatkozás után nyomon kell követni, hogy van-e elmozdulás a gyermek viselkedésében, vannak-e pozitív változások. Nem fog varázsütésre megfordulni a helyzet; javuló tendencia esetén is lehetnek visszaesések, és az sem biztos, hogy elsőre sikerült az optimális megoldási alternatívát meglesni. Ezért kell a folyamatos monitorozás, és új megoldások keresése, ha az első nem hozta a várt eredményt.

Összességében a gyermeket ellátó felnőtt feladata a gyermek problémájának időben való észlelése, hátterének feltárása, a probléma lényegének megértése, illetve az adekvát segítség biztosítása. Ebben a munkában a gyermekkel kapcsolatban lévő minden felnőttnek közös dolga és felelőssége van. Kiemelt felelősség terheli e tekintetben a kisgyermeknevelő bölcsődei dolgozókat, hiszen ők szakemberek, az ő szakmai jogosítványuk arról is szól, hogy az átlagtól valamilyen módon eltérő viselkedésű gyermek problémáját rendezni tudják, az ilyen gyermek viselkedését megfelelő módon szabályozzák, és ebben a munkában a szülőknek is segítséget tudnak adni. Ezért a kisgyermeknevelőnek:

- ismernie kell a különböző, a kisgyermekkorban leggyakrabban előforduló problémák mibenlétét;
- az adott gyermek problémájának hátterét, forrását;
- ismernie kell a gyermeket és azt a családi rendszert, amelynek tagja;
- tudnia kell, hogy kivel, milyen lépéseket kell megtennie a probléma megértése, és kezelése érdekében.

A felnőttek segítő módon igyekeznek a problémás gyermek viselkedését normál merbe terelni, hisz akivel „baj van”, csak egy kisgyermek, aki nagyon is megszenvedt ezt a helyzetet. Egyetlen gyermek sem úgy jön a világra, hogy pokollá tegye a környezetét, egy gyermeknek sem jó az, ha sorozatosan konfliktusba kerül azokkal, akiket alapvetően szeret, egyik gyermeknek sem jó, ha azt érzi, hogy nincs szeretve, ha környezete elvárásainak nem tud megfelelni.

A problémás helyzetek lehetséges forrásai

Tapasztalati tény, hogy a lelki zavarok változatosabbak és gyakoribbak a kisgyermekeknél, mint a felnőtteknél. Milyen tényezők játszhatnak szerepet a pedagógiaiilag nehéz helyzetek létrejöttében?

A gyermekben rejlő okok

A kisgyermekkor többféle sajátossága, jellemzője is szerepet játszhat a különböző viselkedési problémák, nevelési nehézségek kialakulásában.

Fejlődéssel járó feszültségek

Egy-egy nehézség mögött azok a feszültségek is állhatnak, amelyek magának a fejlődésnek a természetes velejárói. Soha olyan intenzív fejlődést nem élünk meg, mint csecsemő- és kisgyermekkorban. Ez a sokirányú, intenzív változás billenékennyé teszi a gyermek belső egyensúlyát, megterhelő lehet. Ilyen normális, de erős viharokat hozhat az énfelődés (az autonómia kialakulása), a gyermek viselkedésének szabályozása, a korlátozás, az érzelmek feletti kontroll kialakulása stb. A felnőtteknek abban kell a gyermeket segíteni, hogy nagyobb traumák nélkül átjusson ezeken a periódusokon. Ehhez nem kell más, mint türelem és szeretet, hogy a gyermekkel való bánásmódot a gyermekhez, az ő fejlődési tempójához igazítsuk, hogy betartsuk az alapvető szakmai, pedagógiai szabályokat.

Félkész állapot, hiányzó kompetenciák

Nehézségek forrása lehet az is, hogy a kisgyermekeknél még minden a strukturálódás állapotában van. Alakulnak az érzelmei, azok kontrollja, viselkedésének szabályozása, épülnek értelmi funkciói, szintetizálódik énje, személyisége, bontakozik autonómiája, függő helyzetének viszonylagos oldása. A kisgyermek még éretlen értelmi-pszichés minősége miatt nehezen tudja belső élményeit, érzéseit megfelelően kifejezni, nincsenek ehhez elégséges eszközei. A kisgyermek énvédő eszközei is csak kezdenek kibontakozni, így esetenként ijesztő magatartást produkál belső állapotainak megjelenítésére: erős mozgásos akciókat, dacos reakciókat, kaotikus indulati állapotokat, nyafogást stb. Belső állapotainak megmutatására nincs más módja, feszültségét csak intenzív érzelmi/motoros úton tudja levezetni. Ezekből fakad, hogy ijesztőek a tünetek, melyeket bizonyos helyzetekben produkál, és sérülékenyebb maga a gyermek is. Amikor már megjelenik a játék, a beszéd, mint a belső állapotok kifejezésének új módjai, akkor oldódnak a korábbi, ijesztőnek látszó zavarok.

Ösztönök

Konfliktusok származhatnak abból is, hogy a kisgyermek képtelen várni, minden azonnal kell neki: az elvárások azonnali teljesülésének vágya jellemzi. Kezdetben a kisgyermek erős indulatokkal reagál, ha nem teljesülnek azonnali szükségletei, mert idegrendszerének gátló hatásai még nem elég erősek, most tanulja elvárásainak késleltetését, és az ebből származó frusztráció fájdalmának elviselését.

Temperamentum

A temperamentum olyan öröklött személyiségvonásokat hordoz, melyek már kora gyermekkorban fellelhetők, és a tapasztalat révén módosulhatnak. A gyermek ellátása során előkerülhetnek a gyermek temperamentumából fakadó nehézségek is. Az ilyen, irritábilis gyermek megterhelő lehet, különösen akkor, ha a felnőtt nem talál utat hozzá. Ezek a temperamentumbéli különbözőségek nem fátumként működnek. Az ebből fakadó nehézségek enyhítése azon múlik, hogy mennyire megfelelő a felnőtt és gyermek egymáshoz való kapcsolódása, illeszkedése. Thomas és Chess kutatásai szerint pl. a csecsemők között vannak ún. „nehéz csecsemők” (Cole és Cole, 2001). Az ilyen gyermek biológiai ritmusa rendezetlen, ingerlékeny; hevesen és negatívan reagál az új helyzetekre, megpróbál kibújni azokból. Az ún. „lassan felmelegedő” gyermekek is speciális feladatot igényelnek a nevelőktől. Ezeknek a gyermekeknek az aktivitásszintjük alacsony, válaszaik gyengék, hajlamosak finoman visszavonulni az új helyzetek elől, az ezekhez való alkalmazkodás náluk több időt igényel.

Érti, de mégsem

Egy kétéves gyermeknek elmondják, hogy mire számítson pl. az orvosi vizsgálatnál. Úgy tűnik, felfogja és elfogadja annak szükségességét, ám ha a dolog konkrétá válik, a korábban tapasztalható ésszerűség eltűnik, az orvosi vizsgálat erőszakká válik, az anya vagy a kisgyermeknevelő, aki lefogja őt az orvosi vizsgálatnál, megszűnik őt óvó, védő személynek lenni. A gyermek kognitív kapacitásai, énefejlettsége még nem teszik lehetővé, hogy a konkrétá váló helyzetet a felnőttel való megállapodás szerint tudja kezelni. A felnőtt ilyenkor dühös, hisz úgy gondolta, a gyerek megértett mindent, arra számított, hogy majd simán zajlik a dolog, de ehelyett nehezen csillapítható helyzet keletkezett. Az ekkor megélt félelem kiterjedhet később minden olyan helyzetre/személyre, ami/aki felidézi pl. az orvosi vizsgálat élményét (mert a félelem kondicionálódik).

Alkalmazkodási terhek, stressz

Ha az alkalmazkodás bizonyos helyzetekhez jócskán meghaladja az ember adott kapacitásait, teherbíró képességét, akkor stresszhelyzet jön létre. Csecsemő- és kisgyermekkorban az alkalmazkodás rendszeresen és jelentős mértékben jelen van, hisz erről szól a gyermek minden napja. Sok ismeretlen dologhoz, emberhez, helyzethez, elváráshoz kell a gyermeknek alkalmazkodnia. Ha a gyermek a szükségesnél is több alkalmazkodásnak van kitéve, az megterhelő lehet, problémássá teheti a kisgyermek viselkedését. Pl. egy anyuka, akinek dolgozni kellett, hol egyik, hol másik szomszédra bízta a kicsinyét. A több helyszín, más emberek, más napi ritmus, más történések okozta megterhelés lassan érezte hatását a kisfiú viselkedésén, és mire óvodás lett, már „nem bírtak vele”. A családból a bölcsődébe való átlépés is komoly stresszszorozat a gyermeknek, amit nagyon puhán, sok lépésen át, szakmailag átgondoltan, gondosan igyekeznek tompítani a felnőttek.

A függőségben rejlő feszültségek

Az élet első éveiben a gyermek kiszolgáltatott az őt ellátó felnőtteknek, a körülötte zajló történéseknek. A kisgyermek helyzete akkor optimális, ha az őt ellátó felnőtt vele kapcsolatos bánásmódja rendkívül érzékeny. Azonnali és későbbi problémák forrása lehet, amennyiben a gyermek ellátása nem kielégítő, nem az ő testi-lelki szükségletei által meghatározott. Az ellátás elégtelensége bőségesen provokálhat a gyermeknél viselkedési problémákat.

Az önzés még természetes jelenléte

Egy másik sajátossága ennek az életkornak az énközpontúság. Egy kisgyermek még csak egy nézőpontot ismer, a magáét. Nem azért, mert önző, egyszerűen azért, mert értelmi kapacitása még nem teszi lehetővé, hogy a magáé mellett egy másik ember érdekeit, igényét is figyelembe tudja venni. Még nem képes a másik nézőpontját észlelni, nem képes két szempontot egy időben mérlegelni, kezelni. A fejlődés során majd eljut erre a szintre is. Képes lesz tekintettel lenni mások érdekeire is. Énközpontúsága megjelenik abban is, hogy a róla gondoskodó személy bármely elfoglaltságát vagy számára kedvezőtlen áthangolódását (kisebb testvér születése, sok munka, rosszkedv, betegség stb.) elhagyásnak, elutasításnak véli. Ezeket ellenséges aktusként éli meg, ennek megfelelően erőszakossággal, csalódottsággal reagál rájuk.

Polimorf perverz

Freud érdeme, hogy a kisgyermekkorban tapasztalható szexuális színezetű tevékenységek megítélése megváltozott. A korai évekre jellemző a gyermek szexuális éretlensége. A gyermekek pszichoszexuális fejlődése során tapasztalhatók különböző szexuális megnyilvánulások, pl. egy tárgy imádata (fetisizmus), mutogatás, nemi szervével való játék stb. A korai években ezekkel nincs különösebb gond, lecsengenek. A gyermekeknél az ilyen jellegű viselkedés nem ítéhető meg a felnőttekével azonos módon. E téren sok problémás helyzet megelőzhető, ha a felnőtt nem saját nézőpontjából értékeli a kisgyermek ilyen jellegű viselkedését.

A családban megélt korai és aktuális tapasztalatok szerepe

A család problémái önállóan is életre hívhatnak pszichés problémákat a kisgyermeknél, és összefonódhatnak a gyermekből fakadó feszültségekkel is.

Anamnézis

Óriási jelentősége van a gyermekekről felvett részletes anamnézisnek a bölcsődében. Feltérképezhetők így a család és a gyermek életének legfontosabb történései, ezek segítenek megérteni majd a gyermek viselkedését, a vele kapcsolatos esetleges gondokat is. Már az sem közömbös a gyermek viselkedése szempontjából, hogy akarták-e, várták-e őt. Érkezése örömhír volt-e? Ha már a terhesség idejét párkapcsolati konfliktusok terhelik, vagy valami más okból feszültséggel telik az „áldott állapot”, akkor az anyai test, az anya méhe nem azt a harmóniát, biztonságot, kémiai környezetet tudja adni a magzatnak, amire szüksége volna. Fontos a szoptatás tényének, milyenségének ismerete. A szoptatás nemcsak táplálás, hanem az anya és a gyermek egymásra hangolódásának, a korai kommunikációs váznak, a kapcsolat, a kötődés minőségének megalapozása is.

Nem közömbös a gyermek szempontjából sem, hogy a szülés élményét az anya pozitívan, vagy traumatizáló, pánikszerű élményként élte meg, és az sem, hogy milyen az anya pszichés állapota a szülés, a kórház után. Az anya depresszív, pszichésen nyomott állapota a szülést követően a gyermeknél az egészséges gyerekekhez képest eltérő agyi, anatómiai változást eredményezhet, és ez jelentősen megnehezítheti a későbbiekben is a gyermekkel való bánásmódot. A depressziós anyák érzelmileg elhangolják kicsinyüket. Gyermekeik is csökkent aktivitást mutatnak örömezők terén, pl. játékban (Kopp, 2008).

A szülők szerepbizonytalansága – ami különösen az első gyermeknél tapasztalható – szintén zavart okozhat: a gyermek kevésbé érzi a biztonságot, védettséget, és ezt megjeleníti viselkedésében is, leképeződhet személyiségének alapmintázatában is.

Aktuális történések a családban

Nemcsak a gyermek korai élettörténései szolgálhatnak bajok forrásaként, hanem a család mindennapi működése is. A kisgyermek a családi rendszer tagja, megéli annak feszültségeit. Fejlődését alapvetően meghatározza a család zavaros vagy kiegyensúlyozott működése, az abban megjelenő sajátos nevelési stílus, a családban rendelkezésre álló emberi, kapcsolati minták stb. A gyermek átítatódik a környezetében adott negatív élményekkel, ugyanakkor éretlensége miatt védtelen, eszköztelen ezekkel szemben. Átéli a feszültségeket, miközben nem érti, nem tud tenni ellene semmit, csak kiszolgáltatott azoknak. Ilyen lehet pl. a veszteség a családban. Egy anya elveszítette saját édesanyját. A gyász megnehezítette számára, hogy fizikailag és érzelmileg is úgy álljon kicsinye rendelkezésére, ahogy arra csecsemőjének szüksége lett volna. Lehetnek a családban anyagi, egzisztenciális okokból származó feszültségek. A kisgyermekkori problémás viselkedés családból származó forrása számos dolog lehet még. Ilyen a folytonosság hiánya (pl. ha a család gyakran költözik, változik a fizikai környezet, de változhatnak a gyermeket ellátó felnőttek is, válás, új kapcsolatok, több családi rendszerben való létezés). Gondot okozhat a gyermek viselkedésében a nem megfelelő életritmus, a jó napirend hiánya is, a zavaros családi üzemmód. Probléma forrása lehet a felnőtt és a gyermek temperamentumának erőteljes különbözősége is. Zavart okozhat, ha a szülő túlféli a gyermekét, nagyon aggódó, és ebből adódóan a gyermek számára korlátozó, frusztráló. Nem ritkán – és főleg az első gyermeknél – tapasztalható probléma a szülő szorongása. Problémát indukálhatnak a túl magas elvárások. Előfordulhatnak a szülő részéről – általában nem tudatos módon – olyan viszonyulások, amelyek gondot okozhatnak a gyermeknek. Pl. egy anya gyermekét okolta, hogy az ő születése miatt kellett egy jó munkahelyi kollektívát otthagynia, később a gyermek asztmája miatt a számára kedves városból is el kellett költözniük. Saját sorsának szerencsétlen alakulásáért a gyermeket okolta. Volt, aki azért haragudott kisfiára, mert „pont olyan”, mint a férje, akitől elvált, és akit gyűlöl.

Gyakori, hogy a gyermeknél tapasztalható probléma háttérében alapvetően a család problémája definiálható, a gyermek a családi rendszer „tűnethordozója”. Ő, mint a rendszer leggyengébb pontja, megjeleníti a rendszer problémáját. A beavatkozásnak ilyenkor tehát nem is a gyerekekre kell irányulni, hanem a család aktuális problémáját kellene a megoldás felé terelni.

Fontos tudnunk azt, hogy a kisgyermek soha „nem írja felül” a szülő milyenségét. Van egy durva, agresszív apa, de ő az apa. Az anya elhanyagolja a gyereket, de ő az anya. A kisgyermekben föl sem merül, hogy a szülő eljárása vele szemben nem jó, bármennyire is szenved tőle. A gyerekben nincsenek még morális viszonyítási pontok, vagy más tapasztalati tudás, amihez viszonyíthatná a szülő eljárását. Inkább magát okolja mindazért, amit a szülőtől tapasztal.

A bölcsődei kisgyermeknevelőnek tehát jól fel kell térképezni a gyermek családjában történt és történő dolgokat, hogy értse a csoportjába járó problémás csöppséget. Mindezt a szülővel való partneri kapcsolatban, nyílt és őszinte beszélgetések keretében teheti meg, szükség esetén irányító, közvetítő funkciót is vállalhat. Ha a probléma fókuszában nem a kisgyermek van, továbbá ha a probléma a kisgyermekkel foglalkozó bölcsődei szakember kompetenciáját meghaladja, akkor abban segíti a szülőket, hogy megfelelő segítő szakemberhez fordulhassanak.

Lehetséges problémaforrások, melyek a bölcsődei létből fakadhatnak

A bölcsőde, ahova a kisgyermek bekerül, az otthoni léthez képest más. Ezért a bölcsődében dolgozó szakembereknek tudatosan át kell gondolni, hogy miben térnek el az otthoni ellátástól, mire van szüksége egy kisgyermeknek ahhoz, hogy pszichés–szomatikus–szociális fejlődése a bölcsődében is megfelelő legyen. Ez azért szükséges, hogy a bölcsődei ellátásban redukálni lehessen mindent, ami potenciálisan ártalmas, és az oda járó gyermek számára nehézséget jelenthet.

Az első megpróbáltatás akkor jelenik meg, amikor a gyermeket bölcsődébe hozzák, és a két rendszert, a családot és bölcsődét sok lépésen át összekapcsolják. A beszoktatás, az anyáról mint legfontosabb tárgyról való leválás a kisgyermek számára igazi dráma. Ilyenkor szinte természetes módon jelennek meg patológiásnak tűnő tünetek a gyermeknél. A bölcsődei kisgyermeknevelők feladata – több lépésben, anyás, fokozatos beszoktatással, megfelelő attitűddel – úgy átsegíteni a gyermeket és a szülőt ezen a helyzeten, hogy a lehető legkisebb legyen az alkalmazkodási stressz, amit átélnek. Előfordulhat, hogy zavart okoz a gyermeknél az otthoni és a bölcsődei napi ritmus eltérése, addigi életritmusának megváltozása. Ezt a szülő és a kisgyermeknevelő finom összehangolással meg tudja úgy oldani, hogy a gyermeknél ez nagyobb megrázkódtatást ne okozzon.

A közösségben való lét is többféle gondot okozhat a gyermeknek. Itt már nemcsak az ő igényeire figyelnek, nemcsak neki szól a felnőtt figyelme, nem egyedül birtokolja a teret, a játékokat. A bölcsődei csoportban mindezekre van megoldás. A tágas fizikai tér, az egyéni bánásmód, a csoportlétszám megtartása módot ad az

egy kisgyermek intimitás-szükségletének kielégítésére is. A folyamatos napirend biztosságot ad a gyermeknek, és személyes szükségleteinek időben történő kielégítését teszi lehetővé. A nyugodt játékidő, a jól szabályozott csoportlét mind jó hatással vannak a gyermek fejlődésére.

Otthon és a bölcsődében egyaránt fontos a gyermek és az őt ellátó felnőtt egymásra hangolódása. Erre a bölcsődében csak bizonyos személyi feltételek esetén nyílik lehetőség; ilyenek a saját gyermek rendszer, a felmenő rendszer, a csoportállandóság, a nevelők megfelelő létszáma. Ha mindezek nem a szakma szabályainak megfelelőek, akkor a csoportba járó gyermekek számára a bölcsődei lét komoly nehézségek forrása lehet. A gyakorlat azt mutatja, hogy egy jó minőségű bölcsődei ellátás nem okoz káros megterhelést a gyermekeknek.

A bölcsődében probléma forrása lehet még, ha a kisgyermeknevelő emberi minősége, szakmai tudása, elkötelezettsége nem megfelelő. Az ilyen felnőttek ezen a pályán nemkívánatosak, mert segítés/támasz helyett ártanak a gyermeknek.

A bölcsődének azonban nemcsak a saját létéből fakadó lehetséges ártalmakat kell redukálni. Elvárható a kisgyermeknevelőktől, hogy a kisgyermeknél megjelenő, más forrásokból származó gondokat is szakszerűen kezeljenek. Mindezt a bölcsődei szakdolgozók a szülő bevonásával, őt segítve végzik, illetve szükség esetén más szakemberek bevonását is kezdeményezik a gyermek megsegítése érdekében.

Krízis szempontú megközelítés, a probléma rendszerben való kezelése

Érdekes a krízisek oldaláról is átgondolni a kisgyermekkorban előforduló nehéz helyzeteket, mert az segít rendszerben, összefüggéseiben látni a problémakört. A rendszerszemlélet a problémák megértéséhez és megnyugtató megoldásához nélkülözhetetlen.

A krízis fordulópont, ütközés, melynek nyomán új helyzet áll elő, megváltozik valami az életünkben. Az új helyzetben való boldoguláshoz korábbi kapacitásaink, képességeink elégtelennek bizonyulnak. Az új elvárásokhoz való alkalmazkodás igénye erőket mozgósít, kreatív megoldásokat szül, jó esetben fejlődést hoz létre a személyiségünkben.

A fejlődés krízisei

A *fejlődési krízis* kifejezés Erikson (1991) nevéhez kapcsolódik. A személyiség fejlődését ő az egyén és környezet kölcsönhatásában vizsgálta, elméletében az

interperszonális kapcsolatok állnak középpontban. Erikson úgy véli, a személyiség fejlődése kríziseken át valósul meg. A fejlődés első szakaszában, csecsemőkorban a bizalom kialakulása a legfontosabb. Ekkora gyermek nem tud önmagáról gondoskodni, azt a felnőtt biztosítja, éppen ezért a gyermeknek nehéz őt elengedi látóteréből szorongás nélkül. Jó ellátás esetén a gyermekben kialakul a bizalom, megtanulja, hogy rábízhatja magát az őt ellátó személyre, számíthat rá. A második szakaszban – ami a dackorszak, a szobatisztaság kialakulásának ideje – megjelennek az autonómia első jelei. A gyermek konfliktusba kerül az őt ellátó felnőttel, szociális környezetével. A felnőtt részéről ilyenkor a megengedésnek és erőnek egyaránt jelen kell lenni, hogy a komolyabb nehézségeket elkerüljék (Erikson, 1991). Az egyéni fejlődés során rendszeresen vannak olyan fordulópontok, normatív krízisek, amikor a gyermek az új helyzetben már nem tud boldogulni korábbi eszközeivel, képességeivel. E kritikus pontnak a meghaladása azt kívánja a gyermektől, hogy – a békés fejlődési periódusokban felhalmozott tapasztalatait felhasználva – új készségeket, ügyességeket dolgozzon ki, melyekkel már sikeresen tud alkalmazkodni az új helyzethez. A mindennapok során jól megfigyelhetők a kicsinyeknél ezek a korábbi szintet meghaladó fordulópontok, kreatív krízisek a mozgás, a beszéd, az önállóság, az akarat, az én vagy bármely más fejlődési terület vonatkozásában. A fentiekből adódik, hogy a kisgyermekkorot potenciális krízishelyzetként is értelmezhetjük. Fontos azonban megemlíteni, hogy Erikson elméletének megtartása mellett a kutatók egyre nagyobb szerepet tulajdonítanak a gyermek fejlődésében az alacsony feszültségű interakcióknak is, melyek nem krízisszerű rendkívüli események, hanem gyakori és hétköznapi történések, és amelyekben a gyermek nagyon sokat tanul (Stern, 1985).

Normatív krízisek a családban

A családi rendszernek, akár csak az egyéni életnek van fejlődésmenete, és bizonyos szakaszokra osztható. A család fejlődési ciklusai között kiemelten problematikus a kisgyermeket nevelő családi életciklus. Ekkor kell egy új családi identitást kialakítani a korábbi családi hagyományokból, identitásokból. Ez a saját család megalapozásának időszaka, a munkavállalás idejének kezdete. Az új élet kereteinek kialakítása: építkezés, berendezés. El kell hagyni korábbi szerepeket, új szerepek sora indul be: férj, feleség, dolgozó, szülő. A gyermekvállalás korábban nem ismert, komoly felelősséggel jár, jelentős emberi, anyagi erőforrás mozgósítását igényli. A sokféle változás miatt ez az időszak – akár csak kisgyermekkor – potenciális fejlődési krízisnek tekinthető.

A családi rendszerben megjelenhet a krízis másik csoportja is, amit specifikus életesemény vált ki, amelynek bekövetkezése nem szükségszerű, pl. a családban megjelenő kapcsolati problémák, válás, veszteségek, munkanélküliség,

gyes-neurózis, egzisztenciális gondok. A csecsemő, kisgyermek a családi rendszer tagja, nem függetleníthető a családban megjelenő eseményektől, feszültségektől, átitatódik azokkal, ő is megéli a történeket, melyek negatíván befolyásolhatják viselkedését, fejlődését, személyiségének alakulását.

A problémák megközelítésének rendszerszemlélete

A nehéz helyzetek megértését, eredményes kezelését segíti, ha a kisgyermeknevelő képes hálózatban, összefüggéseiben látni a gyermek, a család fejlődéséből, a család aktuális életnehezégeiből táplálkozó problémaforrásokat, ha képes az adott probléma kapcsán rendszerben gondolkodni. A gyermeknél gyakran nem egyetlen, erőteljes történés, hanem több – önmagában nem is jelentős, de egymást fölerősítő – tényező hoz felszínre valamilyen problémát. Az ilyen egymásra torló feszültségforrások jelentősen megterhelik a gyermek éppen nyiladozó kapacitáit. Előfordulhat az is, hogy egy önmagában nem túl veszélyes, de hosszan ható negatív esemény is provokál nehéz helyzetet a gyermeknél.

Minden rosszban van valami jó!

A belső egyensúlyt felborító helyzetek nemcsak nehézséget jelentenek az embernek, hozhatják a képességek növekedését, kialakítanak megküzdési technikákat (coping mechanizmusokat), és ezzel az alkalmazkodáshoz szükséges új egyensúly is beállhat. A nehéz helyzetekkel való szembesülés során tehát kialakulnak olyan technikák, amelyekkel az ember uralni igyekszik, uralni tudja az egyensúlyvesztés kritikus állapotát. Különböző védekező, elhárító, adaptív technikák jönnek létre a krízis megoldására. Ebből a szempontból is kiemelt szerepe van a csecsemő- és kisgyermekkorak, hisz ekkor kapja a gyermek azokat az alapvető, etalon jellegű élményeket, melyek mintául szolgálhatnak a későbbi problémákkal való megküzdésben. Nem mindegy, hogy az egyén hogy viszonyul a nehéz helyzetekhez, kialakul-e nála a „tanult tehetlenség”, vagy kiépülnek készségei a sikeres alkalmazkodáshoz, a nehéz helyzetek kreatív meghaladásához.

Már a korai, védtelen időszakban is van néhány dolog, ami segíthet a gyermekben. Ilyenek pl. a legkorábbi időkben megélt és a gyermekben mélyen rögzült pozitív tapasztalatok, pl. a bizalom, saját hatékonyság, a felé irányuló szeretetből kibontakozó pozitív önkép, a felnőtelle való – kölcsönösen kielégítő, egymásra hangolt – kapcsolat folyamatos jelenléte stb. A korai évek említett pozitív tapasztalatainak elmaradásából keletkezett deficitek ellenben problémák forrásai lehetnek, és nagyon megnehezítetik a gyermek helyzetét, a segítsét. A korai években a gyermek önvédő lehetősége

a spontán játék is, ami a lelki egészség, a belső egyensúly megteremtésének fontos eszköze. Az első években a sok-sok tapasztalat nyomán kiépülő különböző elhárító technikák is segíthetnek a gyermeknek (ezek, nem tudatosan működésbe lépve, védelmet nyújthatnak neki). Idővel – szintén a jó tapasztalatok nyomán – megjelennek a gyermeknél olyan alkalmazkodási stratégiák, megküzdési technikák is, melyek már hatékonyabb, tudatos segítői lehetnek.

A nehéz helyzetek megoldásának alapszabályai

A mérték megítélése

A nevelőnek a gyermeknél tapasztalt aktuális nehézség kapcsán be kell mérni, hogy a negatív jelenség, tendencia milyen jellegű, milyen szintű. Természetes még, vagy már túllép azon, és már a szülő, nevelő beavatkozása indokolt. Le kell választani a problémás viselkedést egy másik tartományról is, amikor már külső, speciális segítségre van szükség.

A korai években ez a besorolás nehéz, mert még minden nagyon éretlen, diffúz, a probléma hétköznapi megítélése is nagyon szubjektív lehet, a tünetek esetenként a természetes fejlődésből fakadónak tűnhetnek, csupán azok mértéke és bizonyos konstellációk lehetnek jelzésértékűek. Esetenként már a probléma besorolásához is szükség lehet más szakemberek bevonására.

Önvizsgálat

Ha egy kisgyermeknél probléma van, akkor a szülő, a kisgyermeknevelő nézzen magába, mert lehet, hogy ő az, aki ezt a problémát provokálta, fenntartja. Át kell gondolnia a gyermek ellátását, hogy az szinkronban van-e az ő testi, pszichés igényeivel, szükségleteivel. Át kell gondolni a felnőtt elvárásait, viszonyulását, az elmúlt idő történéseit, a gyermekkel kapcsolatos bánásmódot. Elemeznie kell, hogy a gyermekkel kapcsolatos történések, az őt is érő események nem haladták-e meg a teherbíró képességét.

Rendszerben látni mindent

Rendszerben kell látni, gondolkodni, cselekedni, amikor a problémás helyzetek háttérben álló lehetséges források feltárásáról van szó, amikor a gyermek

problémájának megoldását keresik, amikor a megoldáshoz szükséges és lehetséges erőforrásokat mozgósítják. A rendszerben való gondolkodás hozza magával, hogy a segítő felnőtt nemcsak a probléma aktuális lerendezésére koncentrál, hanem az okokat feltárva tartós megoldásra törekszik. A probléma forrásainak mátrixban való feltárása kijelöli a megoldás irányát is, és a szükséges beavatkozásnak sok esetben nem is a gyermek a célpontja. Pl. egy két és fél éves kislány fiatal szülei gyakorlatilag tehetetlenek voltak egyetlen gyermekük dacos, hisztis viselkedésével szemben. A bölcsődében a szülőkkel való beszélgetés során egyre nyilvánvalóbb lett, hogy nagyon magasak a csöppséggel szembeni elvárásaik. Csak sorolták, hogy a kisgyermek mit nem úgy tud, úgy teljesít, ahogy ők szeretnék. Ahogy sorolták panaszait, elvárásait, már maguk is érezték ennek elméretezettségét. A beszélgetés alatt a segítő folyamatosan azt jelezte vissza a szülőknek, hogy „ez a kislány még nagyon kicsi”! Két hét múlva az egyik szülő boldogan közölte, hogy „képzeld el, a kislány megváltozott”. Ekkor egy pillanatra elgondolkodott és így szólt: „vagy én változtam”? Ebben a második változatban egyetértettünk vele. Elég volt, hogy a szülő átgondolta elméretezett elvárásait, és a gyermeknél a probléma, mintha sosem lett volna, elcsitult. Tehát egyáltalán nem biztos, hogy a problémás helyzetekben a gyermek a beavatkozás célpontja.

A kisgyermekkorban leggyakrabban előforduló nehézségek

Sírás, gyakori kedvetlenség, rossz hangulat

A gyerekek alapvetően örömmre hangoltak; ha sírnak, akkor gondjuk van. A síró kisgyermeknek minden esetben azonnal segíteni kell. A sírás averzív inger, a felnőttek általában rosszul viselik, és igyekeznek azt megszüntetni, a gyermeket megnyugtatni. Ez általában abból áll, hogy a felnőtt az elkeseredett csöppséget átöleli, ölbe veszi, szavakkal, simogatással igyekszik őt lecsendesíteni. A felnőtt ilyen jellegű beavatkozása fontos tapasztalat a gyermek számára, azt érzi, hogy a bajban számíthat a másokra, bízhat benne. Megtapasztalja önnön hatékonyságát is, hiszen tudott segítséget „szerezni” bajában. Megéli azt is, hogy ő fontos a másoknak, figyelnek rá. Az ekkor megélt tapasztalatok nemcsak a gyermek egészséges belső stabilitását erősítik, hanem a gyermek és felnőtt kapcsolatát is szorosabbá, bensőségesebbé, teherbíróbbá tehetik. Tartós biológiai, kémiai szintű segítséget is jelent, ha a bajba került, síró gyermek megnyugtatást kap. A bajban lévő gyermeket előntik a stresszhormonok; a felnőtt megnyugtatása nyomán szervezetében megjelennek olyan kémiai anyagok (endogén opiátok), melyek a stressz feloldásában vesznek részt. Így lassan kialakul

a gyermek szervezetében egy kémiai kapcsolórendszer: a stresszhormonok megjelenésekor megtörténik az átkapcsolás, beindulnak a szervezet belső opiátjai a stresszhormonok semlegesítésére. Az, aki a bajban mindig részesült a megnyugtatóban, védettebb lesz, jobban megbirkózik a későbbi stresszekkel, nehéz helyzetekkel is (Kököneyi, 2006).

Annál a kisgyermeknél, aki nagyon gyakran sír, az aktuális megnyugtató mellett a végére kell járni annak is, hogy miért ilyen esendő, billenékeny, keserűségre hajló a hangulata. Meg kell figyelni a gyermeket: milyen a sírása, a viselkedése, gesztusai, meg kell figyelni a szituációt, melyben a sírás meg szokott jelenni. Ha mód van rá, beszélgetni kell vele, hogy jobban értsük az ő belső állapotát. Érdemes figyelni a játékát, az sok mindenről informálhat. Figyelni, tájékozódni kell a gyermek fontosabb kapcsolatainak körében otthon és a bölcsődében is. Térben és időben fel kell térképezni azokat a történéseket, melyek indokolhatják sírósságát, kedvetlenségét, gyakori rosszkedvét. A segítség módja, iránya attól függ, hogy mit találunk a baj háttérében. Lehet, hogy a szülővel való kapcsolat erősítése a jó irány, a gyermek biztonságérzetének növeléséért kell tenni. Általában fontos örömforrásokat keresni a gyermek negatív színezetű érzelmi állapotának áthangolódása érdekében.

E problémakörnél is a legfontosabb a problémák megelőzése. Egy kisgyermek esetében ez azt jelenti, hogy fizikai és érzelmi szempontból megfelelően, egyéni módon, kellően ráhangolódva neveljék, gondozzák őt a felnőttek. Az így nevelt gyermek alapvetően derűs és kiegyensúlyozott, életében az aktivitás, az öröm dominál.

Sajnos a felnőttek hibákat is elkövetnek a baját jelző, síró, kesergő kisgyermekkel szemben. Hagyják sírni, mondván, hogy majd abbahagyja. Mechanikusan akarják megnyugtítani, pl. mindig etetik, amikor a gyermek sír. Esetenként a felnőtt dühös a síró, kedvetlen gyerekekre, unja, zavarja a viselkedése, elégedetlen vele. Előfordul, hogy a felnőttek nem a bajt orvosolják, hanem valamivel elterelik a gyermek figyelmét. Ez pillanatnyilag jó, de azzal a gyermek problémája még nincs orvosolva. A felnőttek nem megfelelő reakciója, az általuk elkövetett nevelői hibák további ártalmak forrásai lehetnek, akár nagyobb gondok generálói is.

Ujjszopás

A csecsemő, kisgyermek e tevékenysége alapvetően természetes önmegnyugtató módként értelmezhető. Már a méhen belül, a magzatnál is megfigyelhető. A fejlődés normális velejárója az ujjszopás, átsegíti a gyermeket az apróbb kellemetlenségeken. A legjobb ellátás esetén is vannak olyan pillanatok, amikor a gyermek már nem érzi magát komfortosan, de még nincs nagy baj, még nem kell sírni. Víták vannak azzal kapcsolatban, hogy a kicsinyek az ujjukat szopják-e, vagy a cumit, egyáltalán engedjék-e nekik ezt a tevékenységet. Vannak, akik a gyermek fogainak esetleges

deformitása miatt tiltani szeretnék ezt a tevékenységet. A tiltás azonban nem segít, és nem szerencsés éppen ebben a korai időszakban elvenni a legkisebbektől ezt az önmegnyugtatói lehetőséget, hiszen ekkor még nem sok más eszközük van a megnyugváshoz, védekezéshez. Nem jó megfosztani a kicsit attól a lehetőségtől, hogy segítsen önmagán, nem szerencsés a felnőttek erővel elvenni ezt a megnyugtatói lehetőséget a gyermektől. A tünet letiltása azzal járhat, hogy tünetet vált a gyermek, és az új problémát talán még nehezebb kezelni. Pl. egy anya elvette a cumit kicsinyétől, ezt követően észrevette, hogy a kislány önkielégített. Egy másik szülő panaszkodott kétéves gyermekére, aki szerinte agresszív, „szadista”, üti-vágja a macskát. A beszélgetés során kiderült, hogy a szülők eldöntötték, hogy a kislány már nagylány, és elvették a cumiját, azt mondva bölcsen, hogy „elvitte a macska”. Vannak, akik az ujjszopást tartják szerencsésebb megoldásnak, mert a gyermek, ahogy nő, egyre többet használja a kezét, így mintegy önmagát leszoktatja az ujjszopásról. A második, harmadik évben a kisgyermek már ritkábban szopják az ujjukat, általában csak sérelem, fáradtság vagy rossz közérzet esetén van erre szükségük. Nem ritkán látni, hogy cumisüveget használnak a kicsik önmegnyugtató eszközként. Ez elalváskor, főleg háton fekvé kockázatos lehet, a gyermek félrenyelhet.

Ha az ujj, a cumi szopása csak az apróbb önmegnyugtatót szolgálja, nem tekinthető problémásnak, élettani jelenség. Problémát jelez, ha a gyermek a nap nagy részében ezt teszi. Ennek jelzés értéke van, utalhat valamire (betegség, rossz közérzet, sérelem stb.), amit ki kell deríteni. Az ujjszopás tünet, nem ez a probléma; a gond az, hogy a gyermek nem aktív, nem vidám, valami okból szüksége van önmaga vigasztalására, feltehetőleg nincs jól. A felnőtteknek nem az ujjszopással kell foglalkozniuk, hanem a mögötte meghúzódó okokat kell feltárni, megváltoztatni, és az ujjszopás mint tünet rendeződik.

Az ujjszopás, a cumi használata terén a felnőttek, nagy leleménnyel, sok rossz megoldást tudnak kitalálni. A cumit a macskának adják, bekenik azt paprikával, vagy bekötik a kisgyermek ujját, nem ritka az sem, hogy kigúnyolják a gyermeket. Ezek nemcsak ostoba beavatkozások a felnőttek részéről, hanem ártalmasak is. A felnőtteknek a probléma okát kell feltárni, azzal kellene foglalkozni, hogy a gyermek ellátása optimális legyen, a gyermek körüli élet védelmet, nyugalmat, rendezettséget, jó hangulatot biztosítson, hogy a gyermek napjait a játék, aktivitás és az öröm jellemezzék.

Nemi szervvel való játék, önkielégítés

Csecsemő-, kisgyermekkorban a gyermek ismerkedik a világgal, ismerkedik a saját testével is, kezével, lábával stb. Természetes módon ez a felfedező ismerkedés kiterjed a nemi szervek tájékára is, és eközben a gyermek érzékeli, hogy nemi szervével való manipuláció kellemes érzést vált ki. Ez átmeneti jellegű jelenség, nincs vele semmi tennivaló.

Problémáról, nehezen kezelhető helyzetről akkor beszélhetünk, ha a gyermek ezt a tevékenységet túlzásba viszi. Az intenzív önkielégítés is csak tünet, amelynek a háttérben valamilyen gond húzódik meg. Ezt a háttérben rejlő problémát kell a felnőttek megkeresni, orvosolni, és a nemi szervvel való túlzott foglalkozás eltűnik. Általában a gyermeknek ezt a problémáját viselik legnehezebben a felnőttek. Olyan tévhit áll a felnőttek e viszonyulása mögött, hogy ez a tevékenység zavart okozhat a gyermek majdani szexuális életében. Mint az ujjszopásnál, itt sem az a baj, hogy ezt teszi a gyermek, hanem az, hogy mást nem csinál. Az a baj, hogy a gyermek nem játszik, nem aktív, nem gyűjt tapasztalatokat a világról, nincs kontaktusban a másik gyermekkel stb. Egy sor, a gyermek fejlődése szempontjából fontos dolog kimarad mindennapjaiból. Azt kell feltárni, hogy mi állhat a gyermek tünete mögött: rossz közérzet, a gyermek félelme, nyugtalansága, nem kapja meg azt a figyelmet, törődést, amit szeretne, miért ez a gyermek örömforrása, miért magányos stb. Amikor látja a felnőtt a gyermeket e tevékenység közben, nem kell rászólni, még a tapintatos figyelemelterelés is fölösleges. Előfordul, hogy egy kisgyermek így akarja magára irányítani a figyelmet, és ha a felnőtt gyorsan foglalkozni kezd vele, akkor a gyermek célt ér ezzel a viselkedéssel. Az okok feltárása, kezelése mellett fontos, hogy akkor figyeljünk igazán a gyermekre, amikor jól játszik, amikor jól együtt van a többiekkel stb. E pillanatokat erősítse meg a felnőtt odafigyelésével. Segíthet a helyzet oldásában a kapcsolatok javítása, a jó légkör, a gyermek jó ellátása, ha a gyermeket a szexuális örömhöz képest más örömhöz, sikerekhez tudják juttatni.

Gyakran még most is sok hibát követnek el a felnőttek, miközben igyekeznek „orvosolni” a gyermeknek ezt a tünetét: tiltják, büntetik, ijesztgetik. A tevékenység tiltása a gyermekben ijedséget, félelmet, szorongást válthat ki, fokozza e tevékenység szenvedélyességét, miközben a tevékenységhez a gyermekben egyre mélyebb büntudat, szorongás kapcsolódik. A felnőtt ilyen jellegű beavatkozása egyértelműen káros, ártalmas, és ez már okozhat későbbi szexuális zavarokat.

Étvágytalanság

Az evés az egyik legerősebb emberi szükséglet; a táplálkozási reflex a legerősebb feltétlen reflexek közé tartozik. Könnyen ki lehet alakítani vele kapcsolatban problémákat. Kisgyermekkorban gyakran panaszkodnak a felnőttek a gyermek étvágytalanságára. Sok szülő úgy ítéli meg, hogy nagyon keveset, alig eszik valamit a gyermek, válogat, fontos táplálékot nem lehet vele elfogadtatni stb. Ha a rosszul evő gyermek egyébként egészséges, normál fejlődést mutat, akkor leginkább a felnőtt hívja éltre és tartja fenn ezt a problémát, mert tévesen ítéli meg a gyerek evésszükségletét, a bevitt étel mennyiségét. Van, aki vékonykának találja a gyermeket, és ezért próbál belediktálni több ennivalót. Már a korai években is nagy egyéni különbségek vannak a

gyermekek között. Van, aki vékony testalkatú, keveset eszik, de a bevitt táplálékot nagyon jól feldolgozza, jól hasznosítja, és egyébként ezzel a kevéssel is jól funkcionál a szervezete, egészséges. Kisgyermekkortól kezdve igen nagyok az egyéni különbségek a tekintetben, hogy ki milyen ételt szeret. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a felnőtt csak azt főzze, amit a gyermek kedvel. Pl. egy édesanya a hét több napján is tésztát adott kicsinyének, mert nagyon szerette, főleg kicsit lepirítva. De nem a kisgyermek, hanem a felnőtt dolga azt tudni, hogy milyen ételféleségeket kell enni, az egészség és a megfelelő fejlődés érdekében. A felnőtt sokat tehet azért, hogy a gyermek meg is egye a szükséges étkeket: az étel ízesítése, színe, a tálalás, az étkezés hangulata mind hozzájárul ahhoz, hogy a gyermek egy elfogadható mennyiséget elfogyasszon belőle, majd kedvet kapjon hozzá. Pl. egy édesanya rosszul evő kisgyermekének négy-, ötféle ételt is készít, hogy a kicsi válasszon belőle. Ez inkább ront a helyzeten, mert a kisgyermek számára az ilyen döntési helyzet frusztráció forrása lehet.

Az „étvágytalanság” hátterében más okok is meghúzódhatnak. Van, amikor a szülő és gyermek kapcsolatában rejlő feszültség áll a háttérben. Pl. elméretezetten magas a felnőtt elvárása, emiatt a gyermek sorozatban éli meg a vele szembeni elégedetlenségét, frusztrált, feszült lesz. Nyíltan nem mer szembeszállni a szülővel: tart az esetleges retorziótól, talán nem is akar szembefordulni vele, hisz függ tőle, szereti őt. Egy kisgyermeknek nincs sok lehetősége, eszköze, hogy valamit „visszaadjon” a szülőnek abból a sok rossz érzésből, amit a szülő korlátozása okozott benne. Erre „alkalmas” – nem tudatosan használt – eszköze lehet az étel visszautasítása, az étvágytalanság, a válogatás. (Ugyanilyen okból fegyverként használhatja a gyermek a felnőttel szemben a széket visszatartását is.) Az eddig említettekén kívül sok egyéb ok is állhat még az étvágytalanság háttérben, pl. rossz közérzet, betegség, szomorúság, félelem. Fontos, hogy a felnőtt az étvágytalanság igazi okát megjelölje, és próbálja meg azt orvosolni. Ha nem így jár el, akkor az evés küzdelemmé válhat, ronthatja a felnőttel való együttlét örömeit, kapcsolatukat. Az evés – ami öröm forrása is lehetne – egyre kellemetlenebb és eredménytelen lesz. A kellemetlen élmények hatására a gyermeknél a gyomornedv elválasztása, így az emésztés, illetve a bevitt táplálék fólhasználása is elégtelen lesz, a probléma nem javul, inkább mélyül.

A legszerencsésebb itt is a megelőzés. A gyermek számára öröm legyen az étkezés. Az evésnek a gyermek mindig aktív részese legyen. A legkisebbeknél pl. megvárjuk, amíg kinyitja a száját, nem fogjuk le a kezeit, figyelünk a jelzésére, és elfogadjuk egyéni igényüket az ételek ízét, állagát, mennyiségét illetően, elfogadjuk a döntését, ha be akarja fejezni az étkezést, nem erőltetjük tovább sem szelíden, sem más módon. Amíg a gyermek eszik, arra figyeljen, és ne másra (TV, mese stb.). Kisgyermekeknek is meg kell adni az aktivitás, saját döntés, saját ízlés jogát. Ha már rosszevő a gyermek, akkor hagyni kell, hogy csak annyit egyen, amennyit szívesen, jó étvággal fogyaszt el. Egy ideig ellenállást mutathat, azután a dac oldódik, és ha a felnőtt egyszerűen csak elveszi előle az el nem fogyott ételt, és nincs szemrehányás,

erőltetés, akkor a gyermek megérti: az evés nem kötelező kényszer, lassan a felnőtt unszólása nélkül is enni kezd. A jól evő gyermek az étkezések idejére általában megéhezik, aktívan és noszogató nélkül fogyasztja el a kínált ételt, és akarata szerinti mennyiséget fogyaszt. Érdeklí az evés, élvezi az étel ízét, örömet jelent számára az étkezés.

Alvással kapcsolatos problémák

Gyakran jelzik kisgyermekkel foglalkozó felnőttek, főleg szülők, hogy a gyermek elalvásával, alvásával, felriadásával gondjaik vannak. A pihenés, az alvás kisgyermekkorban nagyon fontos. A csecsemőknek napközben még délelőtt, délután is szükségük van az alvásra. Az egyre aktívabbá váló tipegők már kezdik elhagyni a délelőtti alvást, de délután még nekik, sőt még az óvodásoknak is kell a pihenés.

Ha gondok vannak e téren, a felnőtteknek nem az egyre bonyolultabb elaltatási szisztémák kitalálásával kellene foglalkozniuk (autóban, babakocsiban ringatás, járkálás stb.). Fontosabb volna azt végig gondolni, hogy mi lehet az alvási nehézség oka. Legegyszerűbb átgondolni, hogy adottak-e az alvás, pihenés feltételei. Van-e jó ritmusú, megszokott napirend, kényelmes ágy, ruházat, megfelelő hőmérséklet, kielégítettek-e a gyermek testi és pszichés igényei (nem éhes, nem szomjas, kellőképpen el is fáradt, biztonságban érzi magát stb.). Maradjon vele a szülő is rövid ideig: betakarja, simogatja a hátát, halkán beszél hozzá stb. Ha mindezek adottak, és mégis problémás az alvás, akkor a háttérben más, mélyebb dolgok húzódnak meg. Egy kisgyermeknek az a maximális biztonság, védelem, ha a számára fontos felnőtt jelen van. Egészséges, jó kötődés és bizalmi kapcsolat esetén idővel a gyermek le tud mondani a felnőtt folyamatos jelenlétéről, el tudja őt „engedni” egy időre. Ha valami okból a gyermek bizalma, biztonságérzete esendő, az elalvás gondot jelenthet számára. Általában is elmondható, hogy az este „más”; a sötétség archaikus félelem forrása, a kicsik ekkor már fáradtak is, érzékenyebbek, és ha becsukják a szemüket, „elveszítik” a biztonságot nyújtó személy, az ismerős szoba és tárgyak látványát. Az ilyenkor félelmet mutató gyerekeknel a szokásos alvási nyugalom nagyon gondos megteremtése mellett érdemes egy kis fényről is gondoskodni: láthassa az ismerős, biztonságot nyújtó környezetet, és segíthet az ún. átmeneti tárgy is, ami egy kicsit pótolja a szülőt. A kisgyermek is álmodnak, és előfordul, hogy sírva felriadnak. Az álomnak is, mint ahogy a gyermek spontán játékának is, fontos funkciója, hogy a gyermek által napközben megélt élményeket, történeteket feldolgozzák, „helyükre” tegyék. Felriadás esetén mindig meg kell nyugtatni a gyermeket. Alvási gondok rendezésében általában segít a spontán játék, ha a felnőtt különböző módon növeli a gyermek bizalmát, önbizalmát, ha javítja a gyermekkel való kapcsolatát. Ennek a problémának az oldására leginkább türelemre, a felnőtt által nyújtott biztonságra van szükség.

Félelem, szorongás

Az élet korai éveiben az érzelmeknek különös jelentőségük van. A kicsik érzelmi lények, érzelmeik differenciálódása, azok szabályozása most formálódik. Ekkor még a felnőtt is inkább csak az érzelmek segítségével tudja befolyásolni a gyermeket. A kisgyermek érzelmi megnyilvánulásai bizonyos szempontból eltérnek a felnőttekétől: intenzívek, gyakoriak, és egyik végletből a másikba csaphatnak át, gyorsan elmúlnak. Már ez is félreértésre, rossz értelmezésre adhat okot a kisgyermekes tapasztalatokkal nem rendelkező felnőtteknél. A pozitív érzelmek alapvetően nem okoznak gondot, inkább a negatív címkével ellátott érzelmek generálhatnak nehezen kezelhető helyzeteket. Ilyen a félelem. A félelem fontos és hasznos érzelem, segít, hogy a gyermekben kialakuljon az óvatosság, az előrelátás, ami bizonyos védelmet, biztonságot nyújt, segíti őt az alkalmazkodásban. A félelem gondot akkor okoz, ha túlságosan erős, ha a szükségesnél több dologra kiterjed, ha fölöslegesen kínozza a gyermeket, és ahelyett, hogy tevékenységre készítetné őt, inkább tehetetlenségre kárkoztatja, és gátja annak, hogy a gyermek szabadon, aktívan cselekedjen, éljen. A félelemnek ez a szintje már káros. A kisgyermekkor csúcspontjának is nevezik. Ez természetes, ha arra gondolunk, hogy ő kiszolgáltatottabb, a veszélyek hozzá képest nagyok, azokkal szemben tehetetlenebb, mint a felnőtt, és a kisgyermek számára a világ is nagy, kaotikus, bonyolult. A félelem a gyermeknél azáltal is számosabb, hogy kondicionálódik: a helyzetek hasonlósága révén a félelem fokozatosan továbbterjed ingerről ingerre, és bedolgozódik a viselkedésbe (ez egészséges, normális fejlődésmenet esetén a helyére kerül).

Kisgyermekkorban, kb. féléves kortól hároméves korig általában konkrét félelmek figyelhetők meg. Ranschburg *Félelem, harag, agresszió* című, 1977-ben kiadott könyvében rögzítetteket követve gondoljuk végig a kisgyermekkor jellemző félelmeit. Félhet a kisgyermek a fájdalomtól, adódhatnak olyan helyzetek, amelyekben fájdalmat kell megtapasztalnia (pl. oltás, elesés stb.). Az ilyen félelmek normális szintre redukálása csak türelem és megértés dolga.

A szokatlantól való félelem hat hónapos kortól végigkíséri az életünket. Ilyen, ha egy ismeretlen dolog jelenik meg váratlanul egy megszokott helyzetben, de előfordulhat az is, hogy nincs ismeretlen elem, csupán az ismert ingerek sorrendje, összetétele változott meg (pl. a napirend borult fel). Egészséges, normális körülmények között nevelkedő gyermek esetében ez szinte kizárólag ijedtség formájában mutatkozik meg. A gyermek környezetének folytonossága, a jó napirend, egy kialakított életritmus segít az ilyen típusú félelmek redukálásában.

A szeparációs félelem akkor jelenik meg, ha a csecsemőt az anyja magára hagyja: kb. féléves korban a gyermek erre sírással reagál. A kicsinek látszólag semmiféle kielégítetlen szükséglete sincs. Valójában az anyja hiányzik neki, aki nélkül magányos, és nélküle veszélyesnek tűnik minden. A szeparációs félelem háttere az anya

iránti szükséglet, a hozzá kapcsolódó függőségi motívum. Amíg ez a függőségi motívum nem alakul ki a gyermekben, nincs szeparációs félelem. A függőségi motívum akkor alakul ki, amikor a gyermek önmagát és az anyát már külön valóként éli meg. A konkrét szeparációs félelmek egészségesen fejlődő gyermeknél két-három éves korban természetesnek mondhatók, ezt követően ez rohamosan csökken. A gyermek egyre jobban el tudja fogadni anyja távozását, tudja, hogy az nem azonos az elvesztésével. Ám vannak helyzetek, amelyek felerősítik, belobbantják a már csituló szeparációs félelmet, pl. a bölcsődébe kerülés, az anya valami okból való váratlan vagy hosszabb távolléte, testvér születése, vagy az anya-gyermek kötődésének valamilyen problémája. A kisgyermek szeparációs félelemmel szembeni védekezése lehet projekció (kivetítés), amikor felelőst keres, aki miatt elveszíti a szeretett személyt. Ranschburg a szeparációs félelmek körébe sorolja ezért a testvérféltékenységet. A sötétől való félelem is ebbe a körbe tartozik.

Félelmet válthat ki a gyermekből a környezetének feszültsége, kaotikus működése, a felnőtt nyugtalansága, türelmetlensége, amit jól érzékel mozdulatából, hangjából, fogásából.

Kisgyermekkorban megjelenhet a szorongás is, amely visszahúzódtást eredményezhet. Ennek hatására csökkenhet a gyermek teljesítménye, önértékelése, általában túlértékeli a veszélyt. A kisgyermekkorra jellemző a függőségi szorongás. Egy kisgyermek még erősen kötődik a szülőhöz, függ tőle, keresi az elismerését, figyelmét. Ha ezt nem kapja meg, ha irreális követelményeket támasztanak vele szemben, függőségi szorongás jön létre. A gyermek így szeretne, de nem mer közeledni, fél a leértékeléstől. Kötődése frusztrált: haragot, ellenérzést táplál a felnőttel szemben. A túl magas elvárások teljesítményszorongáshoz is vezethetnek.

A kisgyermekkor vége felé megjelenhetnek a szimbolikus félelmek. Ez feltételezi már az azonosulási képességet, a fantázia kibontakozását, a fejlődés eredményeként megjelenő szimbólumtudatot. A félelem e formájánál a problémát az okozza, hogy a gyermek értelmi képességeinek adott szintjén pl. a mese, a fikció körébe tartozó dolgokat valóságként élheti meg, ami vele is megtörténhet. Ez félelmet, szorongást kelthet benne, problémát, tünetet okozhat (rossz alvás, görcsösebb kötődés a felnőtthez stb.).

Ha a félelmek mértéke már problémát okoz a gyermeknek, szüksége van segítségre. A felnőtt beavatkozása kétirányú: egyrészt szükséges az azonnali megnyugtató, másrészt a félelmek hátterének feltárása, és az annak megfelelő cselekvés.

Konkrét félelmek esetén a gyermek elfut, sír, reszket, sikoltozik, segítséget kér, kapaszkodik a felnőttbe, elfordul a félelem tárgyától. Ilyenkor az ésszerű magyarázat nem jut el a tudatáig. Az aktuális segítség abból áll, hogy simogatással, beszélgetéssel, öleléssel igyekszik a felnőtt a gyermek biztonságérzetét helyreállítani, idegeit lecsillapítani. Ha pl. félelmet váltott ki a gyermekből egy nagy kutya, akkor a felnőttnek a gyermek védelméről, biztonságáról kell gondoskodni, és ne akarja rávenni, hogy

simogassa meg bátran a kutyát, és ne féljen tőle. Az ilyen erőszakos szembesítés a félelem tárgyával súlyos sokállapotot hozhat létre. A túlzott félelmek enyhítésére használható módszer a racionalizálás (*Ranschburg, 1977*). Ez azt jelenti, hogy egy jó hangulatú helyzetben beszélgetünk a gyermekkel a félelem tárgyáról (pl. hogy milyen hasznos vagy fontos az), és eközben nem szembesítjük őt azzal, hogy ettől szokott félni. Nevelői szándékunk találkozik a gyermek törekvésével, hisz a félelem számára is terhes. Az ilyen beszélgetés hatására a gyermeknél a védekezési mechanizmus új formája jelenik meg. A gyermek racionalizálni kezdi félelmét: „nem félek tőle, mert...”, és mondja magának, amit mi meséltünk a félelmet kiváltó dologról. Racionalizálással az ilyen típusú félelmek részben megszűnnek, részben normális szintre redukálódnak. A félelmek enyhítésében, a szorongás oldásában segíthet a gyermek kapcsolatainak javítása, a gyermek mások iránti bizalmának növelése, hogy bízhatson a körülötte lévő emberekben, az őt körülvevő fizikai és pszichés környezetben. Fontos elérni, hogy a gyermek tudjon bízni önmagában, saját hatékonyságában is. A bizalom és önbizalom kialakítása nemcsak a szorongás, félelem ellen jó, hanem az ezeket kísérő tünetek ellen is (mint pl. az éjszakai felriadás, az agresszió). A félelem, szorongás igazi ellenpólusa nem a bátorság, hanem a bizalom. Ezért rossz megoldás, ha az ilyen gyermeket a felnőtt bátorságra buzdítja, esetleg ki is gúnyolja: „ne legyél már ilyen anyámasszony katonája”, „nagyfiú vagy már”, „csak nem félsz ettől a...”. Ez a félelmen nem segít, csak növeli a gyermekben a feszültséget, a csökkentértékűség érzését. Nem tekinthető jó beavatkozásnak, ha a felnőtt bagatellizálja a gyermek félelmét, szorongását. Az érzelmek nagyon szubjektívek, de igazak, el kell azokat fogadni! Nem a felnőtt minősítő véleménye fontos ekkor, hanem az, amit a gyermek megél. Mindig próbáljuk megérteni a gyermek félelmeit, még akkor is, ha azt mi irreálisnak érezzük. Hasznos, ha a felnőtt alaposan átgondolja az erős félelmeket, szorongást mutató gyermekkel kapcsolatos elvárásait is. Félelmet, szorongást generálhat, ha az elvárás, vagy annak mértéke nem a gyermekhez igazított. A reális követelmények állítása hozzájárul az önbizalom és a bizalom növeléséhez is. Van, amikor a felnőtt ijesztgetéssel igyekszik a problémás kisgyermeknél valami eredményt, meghunyászkodást elérni. Ez azonban csak további félelmet gerjeszt, rongálja a bizalmi viszonyt a gyermek és a felnőtt között. A félelem, szorongás csökkentésének lehetséges módja az is, ha a felnőtt hagyja, hogy a gyermek a kisebb veszélyekkel önállóan megismerkedjen. A félelem, szorongás ellen jó, ha a gyermek tudja, hogy mi fog vele történni, mire számítsen, ellenkező esetben a váratlanul rászakadó esemény kellemetlenség, bizonytalanság, félelem, szorongás, forrása lehet. Ezért fontos, hogy a felnőtt őszintén készítse fel a gyermeket a várható eseményekre.

Félelem, szorongás estében is elengedhetetlen a háttér feltárása, a gyermek célzott támogatása.

Az agresszió

„Agresszió minden olyan szándékos cselekvés, amelynek indítéka az, hogy – nyílt vagy szimbolikus formában – valakinek vagy valaminek kárt, sérelmet vagy fájdalmat okozzon” (Ranschburg, 1977, 90. o.).

A harag törvényszerűen, veleszületetten jön létre, ha a gyermek akadályozott céljai elérésében. Már három hónapos kortól megfigyelhető, de ez még nem igazi harag. Kb. féléves kor után képes a gyermek arra, hogy akadály esetén is meg tudja őrizni eredeti szándékát. Ekkor már a cselekvése útjába kerülő akadály dühöt vált ki nála. Az ilyen helyzet frusztráló, az érzelem azonban, amit kivált, még inkább tehetetlenség, kétségbeesés, nem pedig igazi agresszív harag. Nincs mögötte ártó szándék, csupán érzelmi kiürülés.

Körülbelül másfél-kétéves kortól tapasztalható, hogy a gyermeknél a harag már támadó jellegű érzelem, agresszív akciót hoz felszínre. Megkönnyebbülést hoz számára, ha látja, dühreakciója nyomán a másíknak okozott fájdalmat, negatív reakciót. Ettől kezdve nevezhető dühkitörés agresszióknak. A gyermeket főleg azok az akadályoztatások frusztrálják, amelyeknek ő maga nagyobb jelentőséget tulajdonít. Vannak a frusztrációt jobban és kevésbé jól tűrő gyerekek. Az ismétlődő frusztráció azonban a jól alkalmazkodó gyermek tűrés küszöbét is lejjebb viszi. Az akadályoztatásból fakadó frusztráció megnyilvánulhat agresszió vagy regresszió formájában. A regresszió lehet leplezett agresszió: ilyenkor a gyermek teljesítménye korábbi, alacsonyabb szintre esik vissza, mert a frusztráció, feszültség túlságosan sok energiáját köti le.

Az agresszió nyílt formáját a felnőttek általában nem tűrik. Ezért jelennek meg idővel a gyermeknél az agresszió látens, szimbolikus formái: a másik elleni szavakkal történő szembefordulás, nyafogás, duzzogás, zajkeltés, dobálás, rosszkedv stb. A kisgyermek, nem tudatosan, de „beméri”, hogy az agresszió milyen formáját használhatja: mivel tud legjobban „ártani”, mivel éri el, hogy a felnőtt részéről az ellenreakció a lehető legkisebb legyen. Ilyen az evés, az ürítés területe (Ranschburg, 1977).

Gyermekcsoportban fontos figyelni a jutalmazott agresszió jelenségére is. Ez azt jelenti, hogy a felnőtt jelen van a csoportban, látja az agresszív akciót, de nem reagál rá. Ezzel mintegy azt „üzeni” a gyerekeknek, hogy ez a módszer megengedett, használható, és a gyermek használja is, hiszen az gyors és hatékony eljárásnak tűnik számára.

Igazi nehézséget az ún. agresszív gyermek jelent, aki szinte keresi a módot és alkalmat, hogy – rendszerint belső kiegyensúlyozatlansága, feszültsége levezetéseként – társait bántsa. Az ilyen gyermek minden helyzeten uralkodni akar, felül akar kerekedni a számára nehézséget jelentő helyzeten, dolgon. Viselkedésében jelen van a másik ellen irányuló akciókon túl a dobálás, rongálás, üvöltés, dühkitörések. Kisgyermekkorban az agresszív viselkedés lehet a fejlődéssel együtt járó jelenség is, melynek háttérében az énfeljődés, az én, a saját akarat megjelenése, kipróbálása áll.

A valóban nehezen kezelhető agresszió hátterében azonban rendszerint vélelmezni lehet mást is, pl. ha nagyon szigorú a nevelés, ha sok és túlzott korlátot állítanak a gyermek elé, ha az elvárások nincsenek a gyermek életkorához, személyiségéhez, képességeihez igazítva. Feszültség forrása lehet az is, ha a nevelés nagyon engedékeny, ha következtelen, ha csapong az engedékenységre és korlátozás végletei között. Nem ritka, hogy a vad, agresszívnek nevezett gyermeknél a probléma hátterében éppen az ő szorongása, félelme, gátoltsága húzódik meg, vagy így próbál több figyelmet magára irányítani. Olyan eset is van, amikor agresszív minta táplálja a gyermek agresszióját, és a felnőttől elszenvedett agresszió a gyermekben egyben komoly belső feszültséget, szorongást is generál. A gyermek agresszív viselkedésének hátterében állhat a felnőtt vele kapcsolatos türelmetlensége is, amikor elégedetlen, dühös rá evési, alvási problémái miatt, vagy ha pl. a szobatisztaság terén nem halad a felnőtt kívánalmai szerint. Agresszív magatartást válthat ki a gyermeknél az is, ha úgy érzi, nem szeretik, elutasítják, ha elhagyatottnak, magányosnak érzi magát. Komoly agresszióforrás lehet a testvérféltékenység, vagy ha a gyermek azt tapasztalja, hogy vele másként bánnak a felnőttek. Agresszióforrás pl. a szűk tér, a szociális sűrűség, a kevés játék is a bölcsődei csoportban. Agressziót generálhatnak továbbá a szociális konfliktusok: szociális tilalmak, kötöttségek, rendszabályok. A gyermek temperamentuma, esetleges belső hiátusai, élettörténetéből ismerhető korábbi gondjai (pl. koraszülöttség, elhúzódozó szülés, el nem fogadás stb.) is esendőbbé teszik őt, rontják frusztrációtűrő képességét.

Agresszió esetén is érvényes, hogy a problémás helyzet a felnőtt részéről azonnali beavatkozást igényel, ezt követően pedig komoly feltáró munkát annak kiderítésére, hogy mi állhat az adott gyermek agressziójának hátterében. A bölcsődei kisgyermeknevelőnek az agresszív gyermek esetében komplex teendői vannak. Egyrészt védeni kell a csoportban lévőket az agresszív gyermektől, másrészt hatni kell az agresszív gyermekekre, rá kell vezetni őt arra, hogy a többiekkel szemben milyen a kívánatos, szociálisan elfogadható viselkedés. Bátorítani kell az agressziót elszenvedőt is, hogy igyekezzék kikerülni a szorult helyzetből. Ha a szavak kevésnek bizonyulnak, és a gyerekek között nem áll be a kívánt, elvárt helyzet, akkor a felnőttnek cselekvően is be kell avatkoznia, szét kell választania őket, illetve átmenetileg (rövid időre, míg lecsillapodnak a kedélyek) maga mellé „rendelheti” az agresszort.

Tartós, megnyugtató megoldás ennél a problémánál csak a gyermekkel kapcsolatban lévő felnőttek összefogásával születhet meg. Fontos a feltáró beszélgetés az érintett felnőttek között, és ha kell, más szakemberek bevonására is sort kell keríteni. A háttér feltérképezése után lehet kijelölni a segítő beavatkozás irányait, meghatározni a feladatokat, és rögzíteni, hogy mikor, kinek, mi lesz a teendője.

Mindezek mellett vannak olyan lépések, melyek általában segíthetnek az ilyen problémák enyhítésében. Fontos a felnőtt-gyermek kapcsolat javítása, hogy az agresszív gyermek érezze az elfogadást, szeretetet. A gyermekkorban kapott szeretet

az a fékezőerő, amely képes a később ébredő agressziót keretek között tartani. Amikor a gyermek viselkedése nem megfelelő, akkor szembesülnie kell a felnőtt rosszsallásával, de ezeket a helyzeteket nagyon határozottan, röviden, nem nagy „port kavarrva” rendezzük le. Kitüntetett figyelmünket akkor kapja meg az agresszív gyermek, amikor éppen kedves, amikor éppen békésen játszik stb. Ezzel lehet kihozni őt a konfliktusok, a rosszsallás, a szidás ördögi köréből. Az ilyen kisgyermek általában energikus; érdemes feladatokkal megbízni, amit rendszerint szívesen végez, meglehet dicsérni ezért, ez kicsit pozitívabbra színezi az önmagáról kialakuló képet, és javíthatja pozícióját is adott kapcsolati rendszerben. A felnőttnek keresni kell a módot, alkalmat, amikor kifejezheti az ilyen kisgyermeknek szeretetét, elégedettségét, bizalmát. Nagyon kell törekedni és vigyázni az ilyen gyermekkel való jó kapcsolatra, ennek hiányában nincs utunk hozzá. Számolni kell azzal, hogy ennél a problémánál lassú a változás, hogy lehetnek visszaesések. Nagyon kell hinni és bízni az ilyen gyermekben, hogy képes változni, hisz neki sem jó a sok negatív visszajelzés, torzíthatja személyiségét, gyengíti, rongálja a javítás iránti igényét.

Az agressziót nem lehet agresszióval letörni; a másik bántásának a tilalma mindenre érvényes. Nem kell arra kérni az agresszív gyereket, hogy szeresse meg a másikat, akire pl. éppen nagyon dühös, ez nem hiteles. Egy hároméves kisfiú, miközben nekiment és fellökte társát, mosolyogva fordult vissza, és mondta: „bocsánat”, aztán már ott sem volt. Tudta, hogy megteheti, elég, ha bocsánatot kér, minden rendben van, és mehet a maga útján. Ez is álságos megoldás.

Az agresszióval kapcsolatban is igaz, hogy sokkal könnyebb a megelőzés, mint a már kialakult baj orvoslása. A megelőzést sokféle dolog segítheti, pl. a jó, demokratikus légkör, amelyben nehezebben alakul ki agresszió. Alapvető jelentőségűek a jó emberi kapcsolatok. Érezze a gyermek a szeretetet, elfogadást, mert ez facilitálja az utánzást, az azonosulást a kívánt jó mintával, és ez képes fékezni is a gyermek indulatait. Kívánatos volna, hogy ne legyen agresszív modell a gyermek környezetében, akit utánoz. Sajnos az agresszív viselkedést mindennél hamarabb és sikeresebben megtanulják a gyerekek, ezért lényeges, hogy a felnőtt minta megfelelő szociális magatartást mutasson a gyermeknek, és ezt várja el tőle is. Legyen az ellátás a gyermekhez igazított, és legyen lehetősége a gyermeknek saját akarati, döntési helyzetek megélésére. Legyen a felnőtt által felállított szabályrendszer következetes, a gyermek számára érthető és megfelelően átgondolt. Tapasztalati tény, hogy a ritkán büntetett gyerekek kevesebb agressziót mutatnak, ezért ha lehet, ne éljünk sűrűn a büntetés eszközével. Nélkülözhetetlen a felnőtt kellő önuralma, ez a legjobb garancia a gyermek önuralmára is.

Probléma, ha nincs probléma

Gondot sejtet és odafigyelést igényel, amikor nem jelennek meg a kisgyermek viselkedésében azok a vonások, amelyeknek pedig meg kellene jelenniük. Pl. nem dühös, amikor dühösnek kellene lennie. Nem reagál, ha az édesanya otthagyja. Ha valaki bántja, nem tesz semmit. Nem ad reakciót a negatív történésekre. A frusztráció, a konfliktusok elkerülésének, elnyelésének „ára” van, és nem kívánt következménye lehet.

Figyelemre méltó, intő jel az is, ha a kisgyermek addigi megszokott viselkedése megváltozik. Nem biztos, hogy probléma áll a háttérben, de lehet annak előjele is.

Összességében elmondható, hogy kisgyermekkorban a fentebb taglalt problémák szinte mindegyike megjelenhet a fejlődés velejárójaként, de csak bizonyos mértékig tekinthetjük ezeket természetes jelenségeknek; túlzott előfordulás/mérték esetén a felnőtteknek már be kell avatkozniuk. Ugyanakkor a jó minőségű és gyermekhez igazított ellátással és szeretettel minden említett problémát könnyebb megelőzni, mint a már kibontakozott gondokat orvosolni.

A segítség lehetőségei bölcsődében

Bölcsődében szükség van arra, hogy bizalmi kapcsolat jöjjön létre a szülő és a kisgyermeknevelő között. Ez lehetőséget ad a gondok őszinte, nyílt, de nem hibáztató módon történő megbeszélésére, a megoldásban való együttműködésre. Vannak-e kapcsolat létrejöttét segítő alkalmak (családlátogatás, személyes beszélgetés, szülőcsoport stb.). Azonban nem elégséges, ha vannak találkozási lehetőségek, az is kell, hogy a kisgyermeknevelők rendelkezzenek hatékony kommunikációs, kapcsolatkezelési technikákkal, ismerjék a segítő beszélgetést, rendelkezzenek megfelelő szemlélettel, segítő attitűddel, empátiával. Partnerek legyenek a szülőkkel, és ha egy gyermek bajban van, akkor a felnőttek (szülő, kisgyermeknevelő) ne a másikat hibáztassák, ne egymásra hárítsák a felelősséget.

Mit tehetünk a bölcsődében, ha problémás, másként viselkedő kisgyermekkel találkozunk? Alapvető, hogy a gyermek érezze az elfogadást, megértést, szeretetet. Törekedni kell az ilyen gyermekkel való kapcsolatban az egyensúly megeremtésére. Mivel többször kell vele konfliktusba kerülni problémás viselkedése miatt, fontos, hogy kellő mértékben kapjon pozitív megerősítést is. Vizsgálatok támasztják alá, hogy a gyermeknek adott egy negatív visszajelzést, közlést stb. csak öt pozitív üzenettel lehet egyensúlyba hozni. A problémás kisgyermeknek kiváltképpen nagy szüksége van a nevelők részéről a pozitív visszajelzésekre (érintés, simogatás, feladatot adni neki, és dicsérni, segíteni őt, rámosolyogni), hogy a gyermek szeretve érezze magát. Ha ezt az egyensúlyt nem tudjuk beállítani, számíthatunk rá, hogy romlik

a gyermekkel való kapcsolat, és a gyermek viselkedése is. A kisgyermeknevelőnek segíteni kell a szülőt és a gyermeket is kapcsolatuk jobbra fordulásában, segíteni kell egymásra találásukat.

Fokozottan kell figyelni a problémával birkózó kisgyermek viselkedési reakcióit, és azokat szükség szerint le is kell reagálnunk. Kiemelten figyeljünk a játékára. Legyünk jelen a játékában, de ne irányítsuk, ne minősítsük, próbáljuk megérteni annak információtartalmát. A játék a gyerek természetes nyelve, segítségével el tudja mondani mindazt, amitől a viselkedése problémás. A játék olyan, mint egy nagy vetítővászon, melynek felületére kihelyezi a gyermek belső tartalmait, megjeleníti így feszítő belső gondjait. Kiemelten kell törődni az ilyen kisgyermek megfigyelésével, fejlődésének dokumentálásával, a megfigyeltekre épülő segítő, támogató célok kijelölésével. Kiderülhetnek így az esetleges deficitek, és meghatározható, hogy milyen téren kell a segítés: beszédbeli elmaradás, önállóság, autonómia, viselkedésszabályozás támogatása stb. Az ilyen kisgyermeknél az egyéni bánásmód, az odafigyelés fokozott legyen. Fontos őt sikerekhez juttatni, pozitív diszkriminációban legyen része (negatívban úgyis bőven van).

Ha a bölcsődei csoportban problémás viselkedésű kisgyerek van, az újabb gondot is hoz a mintakövetés, az utánzás miatt. Feladatként jelenik meg az ilyen gyermek csoportba illesztése, a konfliktusok kezelése. Mindez intenzívebb fizikai-érzelmi jelenlétet igényel a kisgyermeknevelőtől. Fokozottan szükséges a gyerekek közötti interakciók figyelése. Védni kell a kisgyermeknevelőnek a csoportot, de védeni kell a problémás kisgyereket is, és ezek együttes megvalósítása eseténként nem is egyszerű; rátermett nevelőt feltételez.

Bölcsődében a problémás helyzetek megelőzésének és megoldásának kulcsa is, hogy a kisgyermeknevelő ne csak fizikailag, hanem érzelmileg is jelen legyen a csoportjában. Szeresse a gondjára bízott gyermekeket, őszintén érdekelje őt a gyermekek sorsa, jövője. Az ilyen nevelő nemcsak megfigyeli, észleli a gyermeknél a vele kapcsolatos problémákat, hanem tudatosan törekszik a pozitív irányba történő befolyásolásra. A kisgyermeknevelőnek belső igénye a gyermekkel, önmagával szemben, hogy sikeresen, hatékonyan lássa el a gyermek fejlődését, nevelését biztosító feladatait, hogy elég sikeresen hárítsa el, oldja fel a problémás helyzeteket. A bölcsőde vezetése pedig várja el ezt, és ha kell, kontrollálja is, hisz végső soron ő felel az intézményben zajló ellátás minőségéért. Szakmai elvárás, hogy a nevelő belső elkötelezettségéből tartsa be a jogi, szakmai és etikai előírásokat.

Minden jó szándék mellett is a korai években a gyermekekkel kapcsolatban a legkülönbözőbb okokból adódhatnak nehéz helyzetek. Ezek megoldása, illetve a megoldás elősegítése a bölcsődei prevenció része. Sok esetben ezen múlik a gondunkra bízott gyermek jelenlegi és majdani életminősége, egészséges strukturálódása. Fontos a problémát jelző gyermeknél időben észlelni a fejlődésével kapcsolatos rossz irányokat, elhangolásokat, elakadásokat, hiátusokat, mert csak így nyílik

lehetőség a korrekcióra, aminek az esélye az élet korai éveiben nagyon nagy. Természetesen vannak határok, de adekvát segítséggel van mód jó vagy jobb pozíciót elérni a gyermek problémájával kapcsolatos pontokon. A korai években a gyermek korrekciós potenciáljai óriásiak, idegrendszere rendkívül plasztikus, rugalmas.

Annak érdekében, hogy egy-egy problémás helyzetet át lehessen látni, meg lehessen beszélni kollégával, szülővel, más szakemberekkel, az is szükséges, hogy a kisgyermeknevelő képes legyen az adott esetet megfelelő módon prezentálni. Ahhoz, hogy egy másik segítő felnőttel értelmezni tudják a helyzetet, és ki tudják választani a probléma megoldásához legszerencésebbnek tűnő alternatívát, a kisgyermeknevelőnek elégséges, többirányú és ellenőrzött információkat kell összegyűjteni, azokat az értelmes áttekintés érdekében rendszerezni és értékelni. Ennek feltétele, hogy a nevelő rendelkezzen az esetelemzés képességével.

Irodalom

- Cole, M. – Cole, S. (1997): Fejlődéslélektan. Osiris Kiadó, Budapest
Erikson, H. (1991): A fiatal Luther és más írások. Gondolat Kiadó, Budapest
Kopp Mária (2008): Magyar lelkiállapot. Semmelweis Kiadó, Budapest
Kökönyei Gyöngyi (2006): Személyiségpatológiák. Kézirat
Ranschburg Jenő (1977): Félelem, harag, agresszió. Tankönyvkiadó, Budapest

BIMBÓ ZOLTÁNNÉ

A BÖLCSŐDEI NEVELÉS TERVEZÉSE

A tudatosságnak a kisgyermekkorai nevelésben is rendkívül nagy a jelentősége, ezért az a nevelői munka lényeges jellemzője. A nevelői tudatosságot a tervezés segíti, amely tevékenység része a bölcsődei nevelésnek. A tervezés segítségével a bölcsődében olyan feltételeket kívánunk teremteni, amely a gyermekek ellátását, optimális testi-lelki gyarapodásukat szolgálja. A jól megvalósított tudatos tervezés garantálja az ellátás minőségét. A tudatosság ugyanakkor nem zárja ki, sőt feltételezi a nevelő részéről a spontaneitást, kreativitást. A bölcsődei nevelés megtervezése – más oktatási-nevelési intézményekhez hasonlóan – több szinten történik, és követi a nevelés tervezési szintjeinek jól strukturált felosztását (*Hunyadyne és M. Nádasi, 2004*).

A tervezés intézményi szintje

Törvény szerint minden bölcsődének rendelkeznie kell érvényes szakmai programmal. Ebben az adott intézményben zajló ellátás, nevelés és gondozás alapvető kereteit, céljait, szellemiségét, az ott zajló munkát, annak minőségét rögzítik. A szakmai programhoz az intézmény egészére vonatkozó éves terv is kapcsolódik. Az intézmény szakmai munkáját öt évre meghatározó szakmai programot az intézmény fenntartójának kell jóváhagynia. A program készítésének munkájába érdemes a bölcsőde dolgozóit is bevonni, hisz a rögzített tervek, feladatok őket is érintik. A közös munka megkezdése előtt érdemes tisztázni néhány dolgot, pl. kiknek szól az ötéves szakmai program; milyen szakmai, formai, tartalmi, stílusbeli, esztétikai stb. követelményeknek kell megfelelnie; mire épüljön a program, mivel kell harmonizálnia. A hosszabb távra szóló tervezési dokumentumnak szinkronban kell lennie a hatályos, vonatkozó törvényekkel, országos és helyi rendeletekkel, normatívákkal, az országos gondozási-nevelési alpprogram szellemiségével. Eközben fontos, hogy a szakmai programnak saját arculata legyen, megjelenjen benne az adott bölcsőde kisgyermekellátással kapcsolatos tapasztalati tudása, filozófiája, szemlélete, törekvései, innovációi. Összhangba kell hozni az ötéves programot az alapvető szakmai szabályokkal, elvekkel. Figyelembe kell venni a helyi igényeket, szükségelteteket, lehetőségeket. A szakmai program elkészítésekor érdemes tisztázni annak alapfogalmait (pl. minőségpolitika, misszió stb.), ellenkező esetben a fogalmak egymásba folynak, és zavarossá válhat a szakmai program tartalma/szerkezete. Akceptálható követelmény, hogy

legyen a program érthető, világos, áttekinthető. Jó, ha a szakmai programot a szülők is megkapják (vagy megkaphatnák) pl. nyomtatott füzet, kiadvány formájában. Ha valakinek, hát a szülőknek fontos tudni, hogy gyermekük ellátása hogyan és milyen minőségben valósul meg. A szakmai program személyességét növeli, arculatát pozitívan jeleníti meg, ha az adott bölcsődéről, az ott dolgozókról készített képek is színesítik a programot.

A szakmai program elkészítésnek általános forgatókönyve

1. *Az intézménnyel kapcsolatos alapvető információk.* Az intézmény és a program szempontjából fontos alapinformációk az első lapon vannak. Ilyenek: az adott intézmény neve, címe, működésének érvényességi köre, területe, elérhetőségei, fenntartója, a szakmai programért felelős személy neve és címe, az intézmény logója.
2. *Az intézmény missziós nyilatkozata.* Ebben definiálják az adott intézmény lényegét, létrejöttének célját. Rögzítik, hogy az intézmény milyen alap- és kiegészítő szolgáltatásokat biztosít, milyen kiemelt szakmai célokat tűz maga elé. Meghatározzák, hogy az ellátás, a különböző szolgáltatások kapcsán kinek mi a feladata, és azt hogyan valósítja meg. Rögzítik az ellátási területet és az ellátottak körét. Meghatározzák a szolgáltatás iránti igények, szükségletek felmérésének módját. Körvonalazzák az intézmény fejlesztési politikáját (növekedés, innováció, fejlesztések iránya, stratégia).
3. *Az intézmény minőségpolitikája.* Ebben a részben a missziós nyilatkozatban meghatározott célok, a szakmai tervben leírt tevékenységek, feladatok megvalósításának minőségét, színvonalát, annak mérhetőségét, valamint az ennek érdekében szükséges tennivalókat, felelősségi köröket és a visszacsatolások módját, gyakoriságát határozzák meg.
4. *Az intézmény filozófiája.* Ebben rögzítik az adott bölcsőde és az ott dolgozó szakemberek átfogó, általános véleményét, gondolatát, attitűdjét a kisgyermekről, a kisgyermekellátásról: gondozásról, nevelésről, a gyermekek védelméről, a kisgyermekes szülőkről stb.
5. *Az intézmény bemutatása.* Röviden megjelenítik az adott intézmény helyét és környezetét a településen. Bemutatják a bölcsőde fizikai és személyi adottságait.

6. *Az intézmény kapcsolatai.* Az intézmény fontos kapcsolatainak bemutatása, melyek nélkülözhetetlenek a bölcsőde zavartalan működése szempontjából.
7. *Az intézmény kiemelt szakmai célja.* Vannak-e prioritások az adott intézményben, amelyek kiemelése fontos? Vannak-e az ellátásnak olyan céljai, melyekre nagy hangsúlyt helyeznek, és amelyek miatt pl. az adott bölcsőde vonzó lehet? Ha igen, ezeket a szakmai programban érdemes megjeleníteni.
8. A bölcsődei gondozás-nevelés megvalósítása az adott intézményben. Ebben a fejezetben kell megjeleníteni a bölcsődében zajló munkát oly módon, hogy aki olvassa, összefüggő, koherens képet kapjon a napi történésekről. A bölcsődei történések napi praxisát rögzítő tevékenységprofil elkészítéséről van szó.
9. *Mellékletek.* Itt kap helyet az éves terv és más, fontos dolgok forgatókönyve, pl. a gyermekek érdekvédelmének lehetőségeit rögzítő anyag, a dolgozókra érvényes etikai elvárások stb.

Csoportszintű tervezés

Az intézményi szint mellett fontos az ellátás-nevelés csoportszinten való megtervezése is. Ez is egy hosszabb időszakot fog át, a gondozási évre, az adott csoport egészére vonatkozó tervezést jelenti. A csoportszintű tervezés azt célozza, hogy tervezett módon valósuljanak meg a programok (pl. bölcsődekóstolgotató, a szülői értekezlet, a beszoktatás, a családlátogatás), továbbá tudatosan történjen a csoport életkorának, igényeinek, szükségleteinek megfelelő tevékenységek optimális feltételeinek kialakítása és a tapasztalási lehetőségek felkínálása. Tervezést igényelnek a következő folyamatok:

- a folyamatos napirend, annak érdekében, hogy elégséges és nyugodt idő jusson minden tevékenységre, amelyek a nevelés helyzetét kínálják;
- az egyes gyermek fejlődésének átgondolása, dokumentálása, értékelése;
- a szülőkkel való személyes konzultáció;
- beszélgető szülőcsoportok megszervezése, ahol a kisgyermeknevelők és a szülők megbeszélnek a gyermekkel, csoporttal kapcsolatos aktuális dolgokat, összehangolják nevelői tevékenységüket.
- a családokkal való közös rendezvények helye, időpontja (pl. gyermeknap, télapó-ünnepség stb.);

- a kollégákkal történő szakmai eszmecsere; és
- a csoportban zajló események monitorozása, és meghatározott időszakonként (pl. negyedévenként) történő átgondolása (pl. kell-e valamit változtatni a gyerekek fejlődése érdekében a szoba berendezésén, a játékkészlet összetételén, a napirenden stb.). A szülők egyéb módon történő informálásának (pl. hirdetőfal, faliújság, esetleg elektronikus eszközök) gyakorisága.

Az egyénre irányuló tervezés

A nevelés csoportszintű tervezése még mindig túl általános, nem kínál árnyalt, egyedi alapot az egyes gyermek neveléséhez, fejlődésének támogatásához. A kisgyermeknevelő csak egyénre szabottan, fejlődési területekre lebontott, tárgyilagos, valóságos információk alapján képes megtervezni az adott gyermekkel kapcsolatos nevelési tennivalóit, és ezek gyermekeiként, fejlődési területenként is nagyon eltérő beavatkozást feltételeznek.

Az egyéni szintű tervezés a gyermek fejlődési naplója. Ennek alapjául a kisgyermek megfigyelése szolgál. Más módon nem tárható fel a gyermek különböző területeken mutató haladása vagy elakadása. A bölcsődei nevelés a gyermek megfigyelésére épül; a kisgyermeknevelőnek a megfigyelés sokféle formáját kell használni. A nevelő az csoportjába tartozó minden „saját” gyermeke fejlődését követi, megfigyeli. Minden fejlődési területen ismeri gyermeke(i) aktuális fejlettségi szintjét, így valós alapra építheti az egyes gyermekkel kapcsolatos nevelési céljait, feladatait; a nevelés illeszkedik a gyermek aktuális belső feltételrendszeréhez, egyéni fejlődési programjához. Ehhez a kisgyermeknevelőnek a megfigyeléseit meghatározott időben dokumentálni is kell (fejlődési lap, hossz/súly, eseménynapló, fejlődési napló). A nevelő a naplóban (és más dokumentumokban) rögzített adatokat értékeli. Az értékelés viszonyítási szempontjai: a nevelő elméleti, empirikus tudása, a gyermek előző fejlettségi szintje, a gyermekkel kapcsolatos elmúlt történések, a gyermekről szóló egyéb információk stb. A nevelő a megfigyelés értékelése után, az adott gyermek különböző fejlődési területeit érintően fogalmazza meg a nevelői célkitűzéseket, annak elérését segítő feladatait, és ezeket is rögzíti a fejlődési naplóban. A következő hónapban megnézi, sikerült-e fejlődést, változást elérni az érintett területen. A megfigyelt fejlődési területek: mozgás, beszéd, önállóság, az önellátás készségei, szokásai, társas kapcsolatok, kompetenciák, érzelmi, hangulati jellemzők, autonómia/ön szabályozás, énefejlődés és értelmi fejlődés. Helyes és kívánatos, ha a kisgyermeknevelő a gyermekkel kapcsolatos tapasztalatait, tervezett nevelői célkitűzéseit, feladatait rendszeres időközönként megosztja a szülőkkel, hiszen mindkét helyszín ugyanannak a gyermeknek a gyarapodásán dolgozik. Az ilyen módon megvalósuló egyéni nevelési terv előnyei:

- A kisgyermek abban és akkor kap nevelőjétől támogatást, amikor és amelyik területen arra szüksége van.
- A pozitív diszkrimináció érvényesül, mert az a gyermek kap több segítséget, támogatást a nevelőtől, aki valamilyen okból arra jobban rászorul.
- A rendszeres dokumentáció és az abban megfogalmazandó célok, feladatok „provokálják” is a tudatos és fokozott odafigyelést a nevelő részéről.
- Egyenlő esélyt kap minden gyermek, hisz a nevelő minden saját gyermekének fejlődését minden hónapban – a gyermek születése napja körüli időben – átgondolja, így biztos, hogy senki nem kerül ki látóteréből, nyomon tudja követni a gyermek fejlődését, és időben felfigyelhet a fejlődést bármilyen módon befolyásoló körülményre, tendenciára.
- Biztosított az egyéni nevelés, hisz a nevelés, a fejlődés támogatása mindig egyedi viszonyítás, nem pedig valamilyen általános terv szerint zajlik; a gyermek saját fejlődési szintjének, ritmusának megfelelően és tervezett módon valósul meg.
- A nevelő önmagát is kontrollálhatja, ellenőrzi nevelői beavatkozásának eredményét, saját nevelői hatékonyságát, és ha kell, új/más/jobb módszereket, megoldásokat keres a gyermek fejlődése érdekében. Szakmai tudása is elmélyültebbé, tudatosabbá válik.
- Az ilyen szintű nevelés komoly prevenciós értéket hordoz, záloga a gyermekek egészséges, harmonikus fejlődésének és a később manifesztálódó bajok megelőzésének.

A korai évek történései döntő szereppel bírnak az egészséges személyiség megalapozása terén, óriási korrekciós potenciálokkal rendelkeznek későbbi bajok, problémák, az esetleges fejlődési problémák korrekciójában. Mindezek tükrében világos, hogy ennek a korosztálynak a nevelése nem nélkülözheti a tudatosságot, a tervezést. Ilyen nagy téttel bíró korosztály nevelésében nincs helye a véletlennek, az átgondolatlanságnak. Tudni kell, hogy mivel segítünk, mivel ártunk. A gyermekek szeretete a kicsinyek ellátásához, neveléséhez szükséges, de nem elégséges feltétel. A nevelésben érvényesülő előrelátás, tudatosság, tervezettség nélkül a gyermekellátás a gyermekmegőrzés szintjére süllyed.

Irodalom

A bölcsőde minőségbiztosítási kézikönyve (kézirat)

A bölcsődei gondozás-nevelés minimumfeltételeiről és a szakmai munka részletes szempontjairól. (1999.) Módszertani levél OCSGYVI

A bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramja. (2008) Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet Gyermekjóléti és Gyermekvédelmi Főosztály, Budapest

Hunyady Györgyné – M. Nádasi Mária (2004): Pedagógiai tervezés. Comenius Kiadó Kft., Pécs

Szerzők

Bimbó Zoltánné
pedagógus, mentálhigiénikus

Kissné dr. Zsámboki Réka
adjunktus
Nyugat-magyarországi Egyetem
Benedek Elek Pedagógiai Kar

